

Ms 2393/22.

*Az újkori filozofia
története**Dr Alexander Bernát
egyetemi tanár úr előadásai után**jegyzte az 1899. tanévben
1900.**Hoskovits József
költészet-hallgató.*

Az újkori filozofia beosztása.

Korszakok között élesen kijelölt határvonalakat meghúzni nem lehet; az elmúlt kor szellemére erős hatással van az újabb eszmék kifejlődése és az új irány elterjedése, mikor még a régié is vannak nyomai. Így a középkori filozofia is fejlődése végén már magában rejti a következő kor szellemét, de a gondolat még nem erősödött meg annyira, hogy szembe merés volna szállni a hagyományos felfogással.

A XV. és a XVI. században a szabadság szeretete a gyakorlati életben is nagy erővel lépett fel sennek hatása alatt a filozófusok is

kiragadták szellemük az eddig
uralgó tekiudélyek hatalma alól,
de még nem volt annyi erejük, hogy
önálló gondolatokra térhessenek vol-
na. Csak a XVIII. században indult,
meg az igazi új kori filozofia, mi-
dőt a gondolat szabadsága teljes egészé-
ben élvezesül. Ekkor már a maga
véleménye után haladt a gondolkodó
ember s csak azt fogadta el igaz-
nak, a minek valószínűsége megyő-
ző volt.

Az új kori filozofia első kor-
szaka a XV. és XVI. századok betöltő re-
naissance, a mely aronban még nem
jelent a voltaképpeni új gondolat
megszületése, hanem inkább a na-
daság utáni vágyakozás.

A XVIII. században erősebb áram-
lat indult meg az európai gondol-
kodásban, és pedig keletől. Az egyik
kiindulási pont Francia-

ország volt, a hol Descartes-tal a fi-
lozofia új fejlődése kezdődik s az ő
nyomán kovább haladt a filozofia
Hallbrauche, Feuliner, Spinoza
és Leibnitz működésében, a mely
filozofusok munkái erősen
juggestívum van Descartes-tal s a ma-
ga előjével: mindig folytatván a
munkát, ráfordván és kiegészítvén
az előzők gondolatait, de mindig erős
figyelemmel azokra. Az ezen filozo-
fusok működésében kifejlődött ratio-
nális mus volt a XVIII. és XVIII. század
filozofiája az európai szárazföldön.

Ezzel egyidőben hatalmas
filozofiai áramlat indult meg Angli-
ában is, a melynek fejlődési iránya
aronban az előbbiét eltér. — Az an-
glok már a középkorban éltek
működés fejleszték ki a filozofia te-
rén s kiunták a skolasztikusok kö-
zül önállóságukkal s erős ítélletükkel.

Angliában a modern önálló gondolkodás előbb is kezdett, ibedexnia Bacon műveiben, mint a kontinensen.

A geográfiai elszigeteltség miatta önálló fejlődési irány, a 17. sz. volna Angliában nemcsak a politikai életnek, hanem a kultúrának is.

Bacon, Hobbes, Locke, Berkeley és Hume az angol empirizmus képviselői és éppen oly összeköttető sorozatot alkotnak az ő műveik a filozófia továbbfejlődésében, mint az ugyancsak 5 francia és német filozófuséi.

A rationalismus és empirizmus küzdelme egészen a XVIII. század második feléig tart, a mikor már a két irány kimerült s hogy új erőre legyen szert, műveik-de kutozsen a rationalismus-hajlek az ellenfélhez. Mindezekből eredhetővé válik a törekvés a két filozófiáj

egyesíteni s erre a célra jellep a minden hatalmasabb filozófiai fejlődés után jelentkező eklekticismus, mely a különböző filozófiai rendszerek értékes gondolatait és elveit egymás mellé igyekszik rakni, a nélkül, hogy az arokat elválasztó ellentéteket új elvek alkotásával megoldná skintetui. Az eklekticismus azonban elökésítette a rationalismusnak és empirizmusnak azt az elvi alappon kidolgozást, nagyobb szintezés, a melyet a világfilozófusok egyike Kant, Immanuel hajtott végre. Kant filozófiája a rationalismus és empirizmus után egy egészen új korszakot jelöl a filozófia történetében.

De még Kant jellepése előtt működtek a francia encyclopaedisták, kiknek munkája nem kevés értéket tartalmaz filozófiai jelentőségű ugyan, de óriási közérdeklődéssel

esújáró formái filozofia fejlődés, az
aristotelés formái logikájának scol-
gai alkalmazásával.

Ezeken filozofia volt ez;
sőt, töredékesen az arisztotelés formákkal,
mint a legegyszerűbb.

Ezen irány oldalak mellett
voltak azonban a filozofiaúak elő-
mei is. A skolasztika formalizmu-
sának fényoldala az, hogy a for-
mák folytonos használatával ez i-
rányban rejtőzött ügyesé tette az
elmélet működését.

A filozofia theológiai műve-
seitől nyert, nagy előny pedig az
volt, hogy nagyon elmélyítette az
emberi gondolkodást. A keresztény
vallás egyik jellemző vonása, a ben-
sőség átveszi a modern filozofia
sőt, valósággal tekinthető "első világ",
a mely az ő kor előtt ismeretlen új
fogalmak nyitja meg a gondolkodásnak.

Jellemző még a skolasztikát,
hogy hatalmas rendszerek, alkot;
olyanokat, a melyek, mint pl. az
aquinóiak. Tánácsa az egész vilá-
got egy szempontból tekintik sa-
jók megoldandóitká. A nagy sko-
lasztikus rejtőzések mintái vannak
aroknak a modern filozofiaúknak,
a melyek más szempontból nézve
nak ugyan ki, de hasonló érte-
lésű törekvések.

A skolasztika tehát nem ál-
datlan munkája az emberi elmé-
nek; mint minden igazi történelmi
műnek, ennek is meg van a maga
hatása és hatókörökben keresendő a
filozofia fejlődése. De e jó tulaj-
donságok sem tarthatták fenn
tovább a skolasztikát. A XV. szá-
zatban az emberek már úgy a gya-
korlati, mint elméleti életben vá-
gyakoztak a szabadság után. —

Különösen az olyan városokban
 kifejlődött hatalmas individu-
 alis élet, tette lehetővé, hogy egy-
 egy erősebb egyéniség messze kiemel-
 kezzék a tömeg fölé s maga köré
 csoportosítsa művészeket, írókat,
 filozofusokat, lendületes társa-
 dalmi életnek vette meg alapját.
 Ebből a felélenkhűlt társadalmi
 életből fakadt aratók az önálló-
 ságra törekvés, mely lépést tartott
 műveltség civilizáció fejlődésével.
 Egy társadalmi élet külső képe le-
 vő, természetes, hogy era kor érté-
 kelték az ó-kor életét iránt; abból ke-
 retek volna megismerni s megtanul-
 ni, hogy miképp kell egy társadal-
 mat berendezni. Erre exámplos mára
 költők Dante, Petrarca, Boccaccio
 működése, a kik maguk is az ókori
 irodalom hatása alatt állanak, de
 igyekeznek az ó-kor iránt a társada-

lom értékelésével is feleleveníteni.

Az ó-kori szellem felidézésé-
 ben nagy tevékenységet fejtett ki a
 filozófia, a melynek művelői első
 sorban Georgios Gemisthos Petho
 [1355-1450] tette ismeretese és való-
 sággal imádták a Plató filozófiá-
 ját. A patrisztika legkiválóbb képviselője st. Agostin még sok gondola-
 tot vetett és az ő megelőző gondolkodó-
 sok példájára Plátótól vagy az új
 platonikusoktól, de utána feledésbe
 ment, Plató filozófiája csak ucalom
 kíváncsilag érdekelte. Míg is-
 mélt felelevenítették Plató filozófiá-
 ját, a mi oly népszerűsége lett, mert,
 hogy Cosmas Medici Florencében
 platonikus akadémiát alapított.
 Ennek első feje Marsilius Ficinus
 volt, a ki Platinus műveinek ki-
 való iróni készségről tanuskoztató jeldi-
 tást nyújtotta. —

Az Plato felé irányuló érdeklődés is mutatja a filozófiának szabadság utáni való törekvését, a mi a renaissance legjellemzőbb vonása. A szabadság való törekvés első nyilvánulata: a régi bekötetéstől elpárolás és újhoz való megfordulás. Az eddig csupán arab írók - különösen Averroes - nyomán ismeret, Aristotellest nemben a Konstantinápolyból kivándorló és görögül érő filozófusok megismertették az ecclesi. Aristotelt. És különösen a peripatetici Alexandriának Aristoteles műveire vonatkozó kommentárjait.

A régi és új Aristoteles híveit az averroisták és alexandristák sokszor keves vitatkozásokat folytattak egymással semben különösen a lélek halhatatlanságáról. Amikor a paduai egyetemen, csak a bolognaii hűdették tanáikat.

Az averroisták e tekintetben panteisták és halhatatlanságig úgy magyarázták, hogy az ember testének elpusztulása után fennmarad a rovs, mely az egyetemes világ léleknek egy része. Halhatatlanságok vagyunk ugyan, de nem mindegyiknek, hanem mindegyiknek részei. És bár a halhatatlanságigiletana nem fél össze az igazi keresztény jelfogással, az averroista skolastikusok a kifejtések óvatosságával meggyaták tartani az a bekötetést, melyet mindegyik az orthodox egyház gondolatainak képviselői oly hosszú idő óta éltek.

Az alexandristák az Aristoteles rovs elméletét benne rejlő ellenmondás másik részét dolgozták ki és pedig a peripatetikus iskola legnevezetesebb vezetőinek Theophrastosznak és Lampriaszi Theastosznak mellettük.

És merint a VOU nem oly különálló
 gondolkodó lehet, mely a testiség-
 gel semmi összefüggésben sem volna,
 hanem csak a gondolkodásnak leg-
 magasabb foká, a mely éppen ezért
 alóbbi fokokat is feltételez. Az el-
 vont gondolat egy érzéki ismeretével
 kezdődő és összefüggő sorozatnak a
 végén áll; ha tehát az érzéki ismeret
 helyén szolgálható egyéni lélek halan-
 dó [a min, az az averroisták is ta-
 nitják], akkor a VOU sem marad-
 hat fenn az egyén elmúlása után.
 [Az averroisták szerint fennma-
 rad is visszatér az egyetemes jörvén-
 yhez, a melynek eddig egy része volt.]

Petrus Pomponatius.

A halhatatlanság kérdésénél
 így megvilágító alexandriaiak közül
 különösen figyelemre méltó C. Pom-

ponatius [71525], a kinek egyénisé-
 ge e kor filozófusainak típusa le-
 het. Az immortalitak animi eximii
 munkájában jelelte ki erre vonatko-
 zó nézetét, de hogyan ezekről bi-
 ztosítani akaró vallást, se írta, mo-
 den szellemben azt tanítja, hogyan
 élni igari jutalma magában az
 élemben van, valaminek a bűn bünte-
 tése is. Hogy a vallási dogmákat
 se hívja ki maga ellen, kijelenti, hogy
 vannak filozófiai igazságok, a me-
 lyek theologiailag se nem láthatók;
 ilyen esetekben a filozófiának is, a
 theológiának is a maga igazságát
 kell tanítani, mert a mi a filozófiá-
 ban igaz nem szükséztlenül az a theo-
 logiában is. P. Pomponatius az elő,
 aki a kettős igazság lehetőségéről ho-
 vathozik, a min, azután kiökölygyak-
 ran használnak fel arra, hogy a theo-
 logiát is meg a filozófiát is kielégít-
 sék. —

A későbbi filozófusok - köztük Descartes is - a hit és a tudás viszonyát tisztábbra látják s ha meg-hajlanak is a hit igrasságai elhíj-
ást nem meggyőzőségeiből, hanem a
körülményekkel való megalkuvás-
ból azaz óvatosságból kelet. P. Com-
pagnatius aronban kortársaival
egyekiben még nem tudja a hitet
és tudást egymástól oly élesen kü-
lönválasztani. Ő nem csiar ellen-
kező, mely a kétség igrasság kétebe-
van, mert még mindig rájngó hitet
nem engedte, hogy gondolkodása
tisztán tudományos, ítélte világos
legyen.

Ramus.

A renaissance a gondolkodás-
nak nemcsak tartalmára vonatkozó-
lag törekvők szabadságra, hanem for-
mai tekintetben is fel akarja sa-

badítani a filozofia a régi tekintélyi
rendszert nyúgja alól. A skolasztikuskok
gondolkodása a logika folytonos hat-
málata folytató vége nem lett egyéb,
mint a formák alkalmazása. Ezzel
semben a különböz is természetessé-
re törekvő renaissance a következtet-
gondolkodást elősegítő módszer igy-
kezett feltalálni. E törekvés legkivá-
lőbb kifejezője Petrus Ramus, a ki
kora vizsgálódásának megfelelően
a logikát rhetorikával helyettesít-
vén igrari módszertani gondolatokat
kötéséig s ha sem tudott jellemkezni.
A filozofia törekvéseiben nem is az
az eredmény fontos, a mit e törekvés itá-
nyában e korban elért, hanem ma-
ga a törekvés. A problema igrari meg-
oldását Descartes fogja nyújtani a
módszertani elviben Bacon pedig in-
ductio elméletében, a melyekkel a mo-
dern sőttem új logikát kezeli az elv-

Iskelesével szemben.

Egyelőre azonban a Ramus
tekielv és népszerűsége óriási volt;
tanáinak elterjedését előmozdította
még az is, hogy a Bertalan íbéri
martyr halálát halt. Hívei különö-
sen a német protestáns egyetemen
voltak. Ezek közül nevezetes Sturm,
továbbá Erkenius, a ki már meggyen-
tekelt igyekezett Ramust, s az utóbbi
által gyilolt Erkenius. Etele kamub-
ták s horták Magyarországra a
ranismut, a magyar ifjak, köztük
apácai Cseri társ, a ki ennek az
iránynak is nagy cartesianismus-
nak is híve volt, ezzel önkéntesül
egyesítve magában egy fejlődés
keretét és végét. -

Montaigne.

A kor filozofiajának jellemző
és törekvéseit kiváló módon fejezi ki
a Montaigne művei [élt: 1533-92].
"Essays" ok. három kötetes művében
nem egy filozofiai rendszert alkotott
meg, hanem csak emberismeretnek,
bőséges tapasztalatának és körve-
tellen tudásának adó, ill. helyet,
 kifejezésre juttatván művében a
kista francia stellem természetét. -

Mint, igazi francia kiste
skeptikus és skepticismusának filo-
zofiailag is kifejezésre adó. Mint
filozofiai és theologiai dogmatismus-
nak ellensége, mint elő hirdeti a
vallási toleranciát kifejezve, hogy
a mi gondolkodásunk igen korlátolt
s így semmi sem biztosítható a felől,
hogy a vallás felől alkotott fogal-
manak helyetek-e?

Isten minden valóságszerűség-
rűl igen hatalmas és igen jó, de rá-
nézve nagyon könnyű látni, hogy
hogyan imádják.

Gratkovásunk gyarlóságát
bizonyítja az érzékek csalása, mely
az érzékek nem a költők idegű tárgyak
ismertetik meg velünk, hanem
csak azt mutatják, hogy a tárgyak
reájuk mily hatást gyakoroltak.
[Les sans me comprendre, pas les
sujets étranger, mais seulement leur
propre passion'] Oly tétel ez, mely
között Locke filozófiájának alap-
ja lesz, a mely szerint sem az érzé-
kek sem az ész nem ismerkedik meg
velünk a világgal, úgy a mielőtt van,
a maga minőségében [az ész oly okok-
kal bizonyít, a melyek maguk is bi-
zonyításra kerülnek és tartha-
talan regressus az infinitumhoz
vezetnek. Megnehezíti még az em-

beredme igazságos kereső munkáját
a kémierek, reuskeirili változatossága
s maguknak a kémierekkel tárgyak-
nak folytonos változása, a mi mind
újabbá áll a költők kövénny alá
foglaltat törekvésének.

Ugyanaz áll az erkölcsi kör-
vénnyekre is, a melyeket az emberi vá-
gyak és szenvedélyek oly különféleg-
ben birtosan megállapítani nem
lehet. Szóval az ember igen kevéssé
tudhat, s azért a legközelebbben csak-
szűn, ha a fogatkozásunkat be-
látva nem költjük magunkat ri-
deg dogmákhoz.

A régi dogmatizmus meg-
döntésére minden más újabb dog-
matizmusnál hatásosabb eszköz
bizonyult a Montaigne filozófia-
jának skepticismusa, mely egyen-
lő a modern stelleri ébrenlétére is
közvetlenül.

Montaigne filozófiai gondola-
tainak arólban nemcsak a mulz
dogmaiz sagado negativ oldala van,
hanem pozitiv is, a mely a termi-
ekre vonatkozik. A szkepticizmus
termi-ekre. Rövetkezminek az egyen-
sal ellenkező dogmatizmusoknak, a
melyek munkáival szemben egyen-
lő erővel lép fel a jogos kételkedés. De
az utóbbi állapoz nem lehet állandó,
csak annak a kavarának a képe en,
mely az új irány keletkezését megelőzi.
Itt új kornak a termi-ek lesz a jelzara
s ennek hangszabása talán tehát sem
oly erős, mint a Montaigne műveiben.
Ettől kezdve, hogy forduljunk el a
szűkektől s merüljünk el a termi-
ekbe, mert a szűkektől ember-
hajó
csú - a termi-ek maga is helyes utra
vezet. Typusformán ő hirdetője a ter-
mi-ek nevelésnek még Rousseau előz
s tanítja hogy - hár szűkektől az em-
berekkel szűkektől is merésztől kötölkö-

szűkektől sem a szűkektől a legszűkektől,
mert a legnagyobb szűkektől a földi szűkektől,
ember lenni mindig munka kötölkö-
mennyben. Szűkektől ki jellemünk, szű-
kektől szemben ismeretünk: ezt pe-
dig a termi-ek, jótaná szűkektől
szűkektől, mint szűkektől mestertől szűkektől-
korás. -

Szűkektől nem alkotó,
mégis a termi-ek szempontjából
tekinteti is az egész világot. Tanítja,
hogy magunkat a termi-ek, az egész
szempontjából kell tekintetünk, mint
a mely világot is szemünk szűkektől,
hogy mily szűkektől és jótaná szűkektől
vagyunk az egyetemesnek. Ebből ki-
folyólag tartunk meg^{eddig} szűkektől
az egésznek, ne igyekezzünk új dolgok-
ra, hanem alkalmazkodjunk az ál-
talános dologhoz szűkektől.
Szűkektől fel szűkektől, de mara-
djunk meg az egész szűkektől szűkektől.

fiúzó kötelek közt.

Az igazság keresésében halad-
junk tehát új utakon, de marad-
junk meg a régi szokásoknál. Ez ha-
sonlít a Petrus Comptonatus kétsős
igazságához, mert még Montaigne is
azon kor gondolkodói közé tartozik,
a kik még mindig sokkal erősebben
érezik az előbbi kor nyugodt, kemény
egészen szabott tudományának gond-
kodni. Ugyanakkor, hogy talán
igaznak az a mit feltételeztünk, de a
gyakorlati dolgokban legkevésbé pedig
a hitben ne keressük oly nagyra az
igazságot, mert nehezen rábukkanunk a
keresésben csak tévedéseknek tessük
ki magunkat. Ugyan tanításokra és
külső körülmények is kétségkívül
mert az egyházi és állami sokkal erősebben
voltak még akkor kemény bármely el-
lenük dühös tanítások elűzték volna.
Ez az oka, hogy a renaissance egészen mor-

galma olyan theoretikus minentú:
a gondolkodó ember felemelkedik ugyan
a gondolkodás magaslataira, de kül-
sőleg ragaszkodik a hatalmakok ki-
váltásaihoz.

A skepticismuson kívül tehát
jellemző Montaigne filozófiájára a ter-
mészetes való közhely is. Igazán
renaissance és modern gondolatok,
melyben észre vesszük a természet dolgai-
nak végelen változhatóságát. Ez a ta-
pasztalata egybe függ annak, hogy
ő az individualizmus első filozófi-
ai képviselője. Minden ember más, mert
minden emberben van egy valódi jelleg,
természet, [skolasztikus szóval: forma],
a mely állandó, mesterséges beavatko-
zással meg nem változtatható.

Ez a jelleg, bizonyos értelemben
szavak is, mondva, hogy mivel az
emberek oly igen különbözők, nem lehet
valamennyit egy-azon mérték szerint

megítélui. Ha igazságtalanságot nem
akarunk elkövetni akkor minden
ember saját természetét szerint kell meg-
ítélnünk. Montaigne az ember igazi
értelmének nem a jó és a rossz felelős, ha-
nem a jó akarását és gyönyöködtetését
az emberi kiválóságban.

Charron.

Mint nem igazi filozofusnak,
Montaigne természetesen nem volt
iskolája; mind a mellett volt egyhü-
séges követe, ki tanainak némi val-
óságossággal nagyzott és más irányú
elkerjesztéssel bíráskodott. Ez Charron
volt: előbb ügyvéd majd hitványok,
ki 1600-ban megjelent „A bölcseségről”
[De la sagesse] c. munkájában Mou-
taigne gondolatait iskolakerüen-
sterektől. Mára a skepticismus erős
vallási círel egyesült. Miki volt bátor-
sága elkülöníteni az erkölcs káosza val-

lástól, tanítván, hogy az embernek
jónak kell lennie, akár hisz a vallás
dogmaiban, akár nem. Önmagának
kell a jó szerint és a rosszát kerülni.

Az

természet, - hisz és államelmélet
újja-születése.

A renaissance kelleme az új
feli vágyakozás se vágyának keli-
gítésére az ó kor, vagy segítségül,
melynek tanulmányozása jelenkinti
akarat az új élet az emberiség elhi-
keu, a melyek hivatnak egy új élet
megteremtésére. Az újítás kultúráján
három körre nyitvánul: új természet-
tudomány keletkezésében a természet
szálla és követeiben megismerés alap-
ján; újítás a vallás körében a reforma-
tis mozgalmakban; s végül újítás az
állam és jogtudományokban. -

Új kermészet tudomány.

A renaissance jelneve a kermészet! Minthát annyi ideig el-
keltették az embert, a kermészet élve-
zésétől a vallási szempontok: most
annál nagyobb, valószággal elemző-
vel törő ki az emberekből a vágyako-
zás a kermészet után. Mohon igyeke-
nek beleniéltetni a kermészetbe s nemve-
délyes vágyuk nem engedni őket a nyu-
gati megfigyelés alapjain megismerni
a kermészetet. Itt már a kermészet is-
meretéről volt szó, akkor annak csak
kievétel, intuitív megismerése
gondoltak, alkalmasra a régi miszti-
kusok isten, megismerő intuitívja
a modern tanítvány, a kermészet. Rá-
gissunk a kermészet iránti műveltségük
pauzeistákra, a kik a kermészetben
látják az Istent.

A kermészet iránt való csatlakozás

fölentűles kiváló kifejezője Johan-
nus Pico de Mirandola [a Torsánska],
aki egy nagy eszmékben rejtett
vita alapjain szerette volna a kermészet-
tudományi tételeket megállapítani, min-
tájdán a vallási tételeket megállapították.
Ugyancsak a misztikus filozófiának
képviselei, de már kevésbé csatlakoztak
Reuchlin és Hutten Ulrik.

Reuchlin különös a xi-
dó kabbala vonzotta; ez az új plato-
nikus és újpythagoreusi gondolatok-
kal fel, misztikus könyv, melyben
metafizikai tételek [istenről, lélekről
stb.] simbolikus módon foglaltak-
nak előfordulnak, min-
tájdán a gnosztikus
filozófiákban. E vonzódás meg-
magyarázza a renaissance kor
filozófiájának különös elő-
fordulását a Pythagoras szám-elmélet iránt,
a mely szerint a dolgok lényege, ta-
laja voltaképpen a szám.

Oly gondolatok, melyek még
még akkor csak jellegzetes váro-
fántáruak seggükkel azt a sejté-
mek, idegi elő- és elmékben, hogy a vi-
lág egykém alkata matematikailag,
meghatározott törvények szerint van
beépítve. Ezen modern gondolatok
egybe keverése az ó-kori gondolatok-
kal a miszticizmus újravárában
nagy számmal jellemezhető a renais-
sance kori filozófiában. Majd nem
salamennyi modern gondolatok
megtalálhatók a klasszikusban, a mely-
nek éppen ez az a jellegzetes.

Vannak azonban e korban
tudományos kísérletek is a krui-
stok megismerésére. Ludovico Vives
határozott audiaristotikus, aki a
kruistok tudományos vizsgálata
a pszichológiában is végeztek a
karja. Ezzel a skolasztikusok-
nál a pszichológiában elkerültek

homályos fogalmaitól és nem akok-
nak kálálatlan problémáit: a lé-
lek mivoltát igyekezik megérteni
megismerni, hanem először a tulajdon-
ságait, mintha melyek ismeret köze-
lebb, és a lélek megismerésére.

Cusanus.

E kor legérdekesebb filozófusa
Nicolaus Cusanus [1401-1464]. A val-
óság dolgokban egészen skolasztikus,
elfogadja az isteni dogmákat és Eotus-
nát is még a quiniói stb. Tánárak
is többet akar bebizonyítani az isten-
ségéről. Azonban a skolaszticizmus-
nak nem a realizmusa, hanem a jó-
kon és a közelebb álló nominalizmu-
sa felé hajlik és ismeretben a krui-
stok sensualista, a mennyeiben az isme-
reteket a tárgyaknak képeire gya-
korolt határaitól származtatja.

Értecsben nem tartja vissza
attól, hogy ne tanítsa az értekeknek
az ismeretek megismerésére való
elégtelenségét, megállapítván, hogy
sensuon kívül ratio is szükséges,
mely egymástól elkülöníti s így kel-
jessé teszi az ismereteket.

Ebben - ha myers formában is-
benne rejlik az a modern gondolat,
melyet Kant jejtett ki. E szerint az
ismeretek ismeréséhez értek és értelem
szükséges: az előbbi megalkotja az
ismeret anyagát, az utóbbi pedig
rendezi azt. A császárfilozófus aron-
ban még senki által is racionálisan
elismert meg. Ertek csak a dolgok meg-
ismeréséhez és elkülönítéséhez szükséges,
de az ismeret teljesességéhez hiányzik
meg annál inkább, hogy a dolgok
összefüggéseit egymással.

Az itt felvetett problémák min-
digani renaissance kori filozófus-pau-

theista módon oldja meg, mondván,
hogy a világ egy nagy egység, mely-
ben a dolgok mind összefüggésben egy-
mással. Ebben az egységben a legfon-
tosabb az, hogy míg a dolgokat egyen-
ként, egymástól elkülönítve tekint-
jük, azok ellentétnek látszanak;
összefüggésükben azonban csak az
ellentétek megszűnnek.

A dolgok ellentétének a kosmos-
ban, az egyben való megszűnését, co-
incidentia oppositorum-nak neve-
zik. Erre felidézt az az antik gondo-
lat [Herakleitos], mely szerint a világ
ellentétekből áll, a melyek azonban
harmoniaiban vannak. A modern
filozófiában is felmerül a gondo-
lat oly formában, hogy a dolgok
belső módon összefüggésben, egymás-
tól el nem különíthetők, de nem is
egyeztethetők. Az ellentétek ezen össze-
esését [coincidentia oppositorum]

nem ismerhetjük meg az értékekkel,
sem az értelemmel [a cuxai filozo-
fus szerint], hanem csak a köve-
tellen belső "ismeréssel"; comprehen-
sio incomprehensibilis aut docta
ignorantia" az érthetetlen megértés-
sel és tudás tudatlansággal. Az em-
bernek tudnia kell, hogy semmit sem
tud; csak a mikor már minden tu-
dást elvetett, és világba merül el, is-
meri fel annak igaz mi-voltát, belső
összefüggését, coincidentiaját.

A cuxai filozofus ismeret-
sajátban egyesül a nominalisták
sensualizmusa, a racionalisták ra-
tionalizmusa és a misztikusok intuiti-
ója. A renaissance jelmonda az in-
dividualismus nála békésen megfér
nagy ellenfeleivel az universalismus-
sal, a melyek belőle szétágyazva majd
Spinozában és Leibnizben kifejlesz-
tettebbé fognak kerülni.

Isken megismerése kék úton le-
hetéges. Az elsőn habarva Deus im-
plicitus ismerhetjük meg, Istent
magában, úgy, a miug van; a más-
ikon pedig Deus explicitus, azaz,
a miug valóságga, kinyugt valóságga.
Ekkor a kékó voltaképpen egy sán
utóbbi úton is jól lehetjük magán
az Istent.

Foglalkozott ex a filozofus
meg matematikával is; sejtette a
föld gömb alakját és kuglye körül
való forgását, s így csupán fantázi-
ája segítségével közel jutott ahhoz
az eredményhez, a mi Copernicus
tudományos kutatása alapján ha-
sározott formában mondhatók ki.

Cardanus a cuxai kiváló
követője, ki a matematika tanulása
is fontos jelfedezés, kék-clósierekkel
foglalkozott a renaissance siker lu-
dományaiival: az astrologiával és ma-

giával. E kor tudósai ugyanis nem-
csak megismerni akarják a természet-
ket, hanem fölötté valószínű is ki-
revelének. Vagyunk kielégíteték természeti
tudományok tudományos ku-
tatások, hanem a varázslás úján
akarták élteni. Hitték a magiában,
hitték, hogy a dolgok között van egy
rejtélyes összefüggés, melynek ismer-
ete kiváltképp fölötté erővel ruház
fel. A magia, alchimia és aszkológia
segítségével igyekeztek feltalálni.
A bölcsek kövcs, a mely egyúttal min-
den kétségűt győztető pauce, meg-
ifjító élet-elixír, megadja az arany
kiváltképp mágia, s megtanítja a csilla-
gokból megállapítani az emberorsót.
A magia egyik nevezetes képviselője
Agrippa de Nettesheim, ki gondola-
taib: "De occulta philosophia" en-
művében írta meg. —

A legértekebb aláh aronban
a kév: Theophrastus Bombastus
Paracelsus a híres orvos és mágus.
Főműve volt, ő a bűvés italok ki-
kötésének, de a későbbi orvos tudomány-
ra nagy hatást gyakorolt. Kiváló mű-
bernek kell aronban elismernünk, mely
ő már kifejezés a maga mágus orvos-
ok némely gondolatainak.

Philosophiai nézetek összefüggés-
ben vannak arossi tudományával;
ugyanis: a művészetekben van a
világ kellem [vulcan], a mely min-
den egyes emberben is meg van, hogy
azt egyénvé tegye. A világ kellem egy-
énisége: az archaicus. A orvos
feladata, hogy az archaicus minél
inkább megerősítse, hogy az a rossz
kellem kímélésével semben véte-
kezzék tudj. En a mágus orvosok
közé kövcs is van hogy nem fejezik ki
olyan művészetük: edzett kell len-

ni azonban, hogy a káros külhatalom
ne szűnjön egy-könyvű megírásával.

A vallási reformatio.

A középkor vége felé az egy-
ház is - mint a tudomány - cloent-
beli külső és formai átgazdagodás.
Az egyház nem igyekszik kielégíteni
igazi hittel a vallás belső szükség-
ségeit kíváncsi lelkeket, hanem igazi hi-
natása helyett külső, politikai hata-
lomra igyekszik szert tenni. Témakör-
tes ezek után, hogy a vallásos cse-
lés ember nem elégíti meg sem az
iures tartás szellemét pedig a mel-
lektelen dogmatikus vitatkozásokat,
hasonló eljövél az egyháztól, mely az
Isten megközelítésére oly alkalmat-
lan eszközökhez utasította. Önmaga-
giban keresi és találja meg Istent.

Egy keletkezett a miszticizmus,
mely folytonosan átszűrte végig vonul
az egész középkorban és mely magán
minél cselebb elmentette kifejezi az egy-
házzal.

E misztikus gondolatok legki-
valóbb kifejezője Eckhardt mester
vol [1250-1327]. Tanításában meg-
dönti Lutherét és a reformatio utját
egyegeti. Megveti ugyanis a skola-
stikusok szűkszavú és szellem
nem a tudományok segítségével akar
egyesülni, hanem anélkül, hogy ön-
magába mélyül. Kifejezi a reforma-
tio másik igen nevezetes gondolatát
hogy t. i. csakis a hit vezet.

Ezermeg tanua azon alapszik, hogy
minden emberben benne van az Isten:
az ember egy mikrotész. És ez felől
a magába mélyüléssel ismerheti meg
az embert. Isten pedig nem egyet, mint
örökös folyamata az önmegújulás.

nak s az önismereket; ez voltaké-
pen a mentháromság igazi értelme.
Eken [Alya]; önmegismerés [Fűr] és
az ön-ismereke [Eken]. A menthá-
romság e magyarázata mellett is,
ő továbbra megmarad a katolikus
egyház kebelében, mert elismeri, hogy
a legtöbb embernek csakugyan him-
bolikusan kell megmagyarázni a
mentháromság fogalmát, hogy meg-
értesse. -

Ethikája a bűnös abból ma-
gyarázza, hogy az ember külön-
akar valói, el akar szakadni E-
kenből, hogy önálló egyéniség legyen.
Ez az individualizmus a tulaj-
donképpeni bűn, a ki egészen bele-
sül a bűnös Ekenbe, csak egyéniség-
saját egyéniség, el tudja vonni:
az ürvölőni fog. Ebből következik,
hogy a legtöbb jó: az egyéniség meg-
szüntése. -

Eckhardt mester az egyedüli
Atheistakusa a miszticizmusnak. -
Nagy népszerűsége keveset tájékozott,
Kétszorosán és Kétszorosán,
de nem ismeret-tanulmányozással,
hanem az élet keveset tudott vonatko-
zó praktikus utasításával.
Tanítása sok embernek bűnös, hogy
minél praedikator menjen a nép köze
a minél eredetileg is hirdették a ke-
kenyiséget - egyenlő mértékűen
tanítással az alacsony sorú em-
ber népe köze. Ezen praedikator
volt Fauler [a t. t. sz.], a ki nem minél
filozofus, hanem minél praktikus
misztikus nevével. E alapítók au-
tak a községeket [praktikus vitae
communis], a melyek praedikatoro-
kat hívtak ki és iskolák alapí-
tottak, hogy alkalmasan legyenek
nép a vallásos igazság befogadá-
sára és elkövetésére a "következő"

meg, vallási vállalkozása. Sym-
praktikus moralikus irány befolyása
alatt nevelkedett Kempis Tamás, a
híres egyházi író, a kövek vallásos
emphatik, nyújtó munkái a XVI. sz.
elejein jelentek meg.

Az vallás községei melyek
közül a legnevezetesebb a deuteri-
fogékonyjai tették a népet a vallás
kegyele irány. Csak az általunk már
megismerkedtük talajon nőttek
fel, azután hatalmasa a Luther ta-
nitása, ki Eckhardt mester szellemé-
ben írta akar lenni az élő keres-
ményekhez s a megismerkedtük akarja
hirdetni az evangéliumot; ki akarja
kergetni a kucplomból a szűkebb
szűkebbikuskat s a lélektől kitérni
meg, hogy mi igaz; sőt keresi Ekeus
is a hit által akar meggyőződni. —

E tanítások tudnak is a nép
közére hatni, meg is hívják az, de

Luther csem kivül igazi állam-egy-
háza akarja fejleszkülni a protestan-
tismust is hogy erős lehet, sőt
sokó tanításain kivül az ész is
meg kellett győznie. Külső kímálat
keresve, megtalálta azt a niceai
szinod. fogmaiban segít határoza-
taiban. Minthát fel is használta
az új egyház szervezked. alapjait,
de szükség volt még filozofiára is,
s melyet — miután a katholicismus a
magától — vallási tételit bizonyítja.
Ezre a célra alkalmas emberek
kiváltakoztak Aristoteles, kiinek filo-
zofiáját a katholicismus és athéi-
smus egyaránt felhasználhat saját
jaitka. E példák lárol tartottak Luth-
er, Aristoteles, de a reformatio meg-
is ezt a filozofia alkalmasa az új
vallás tételinek promulgálására a
Schlaughton nemiségben.

Minthát nem kívánt meg

a törekvés, hogy az ereteki forrástól
származó protestantizmusnak önál-
ló filozófiát adjanak. Akkora is
fértak, különösen Németország-
ban, a kiki protestans sellenben
új misztikus irányt igyekeztek to-
vább fejleszteni a filozófiában.

A miszticizmus az új irányi-
nak képviselői: Weigel és Böhme.
a XVI században és a XVII. ben működ-
tek, természetesen tehát hogy sokban el-
kérték Eckhart mestertől az ő erede-
ki miszticizmusától. Ez utóbbi ugyanis
Móvort elvű, eszű vallási és ethi-
kai elmélet, fejleszté, ki miszticizmusá-
ban. Vele szemben az újak már egy nagy
természet- tudományi fejlődésállású mó-
gottak, a miszticizmus eredeti vallási irá-
nyát összekapcsolják a természet-filozófi-
ával. Weigel pl. Paracelsustól merít, mi-
dön azt mondta, hogy az ember mikro-
kosmos, a mely csak azt érti, a mi benne van.

Homályos sejtevék vannak a gondolat-
nak, a mely teljes érzésműve csak a Kant
filozófiájában fog jutni.

Böhme [1575-1627], miszticizmus
szíve legény hallgatta a deuteri prae-
dikátorok tanításait, melyeknek hatásá-
 alatt megírta nagy munkáját: Aurora
etc.: Ebben egy egészen új világ elfogását
állapítja meg, mi körbe a sajátágot dolgoz-
kat, kever össze látszólag inkonzisztens, de
valójában mely gondolatok alapjaira. -
Teljes foglalkoztatja a gondolatok és a
problémái. Önálló módon igyekezik a
problémákat megoldani - nem hivatkozva
filozófiát, miszt a gyűlölt sötét tudósok,
hanem maga is átéli belkiben az em-
berrel, kiderít nagy problémákat. Legfon-
tabb ezek közül a bűn problémája, a mely
közvetlen dilemmába sodorja az embert;
hiszen a bűn létére arra kényszerít, hogy vagy
életet jósáigiban vagy katalomban kékel.

kezdünk. Megoldásig a coincidentia oppositorum alapjain akarja megadni, kimutatni, hogy Istenben magában van meg az ellentét. Ez kétséget kizárólag megmutatható is, hiszen ha nem lenne ellentét, ha önmagával egy volna, akkor nem változna és nem fejlődne meg.

Az állam élet fejlődése.

A középkori állammal szemben a humanizmus oly erős függésben állott, hogy ex utrobinak újja de hisse csak az állam megváltozása mellett volt lehetséges. Machiavelli [1469-1527] ad hangot legelőször az új állam gondolatának, mely a régi egyetemes „civitas Dei”-vel szemben nemzeti, az egyháztól független akar lenni. Machiavelli tanai specialiter Glaxovicsra vonatkoznak, a melyek ki akar szabóztatni az egyházi fejedelemséget, hangosztatni, hogy az egyháznak nem szabad kennek.

nia világi dolgok intézésébe. Az állam magában megálló, magának elégentő önálló szervezete, a melynek minden egyetemes - tehát még a vallás is - alá kell rendelni.

A köztársaságok hatja idealis államformának, de még Glaxovics bajain csak a gyors egyesítés segít, és a munkák egy fejedelmre akarja bízni. „El principe” ex. munkájában ismerteti a kormányzás módját, merítkezőségeit és ha néha túl megy a mértéken [machiavellismus], menti őt az, hogy senki sem: házája fölsegéle lehet, senki elöl.

Az új állam fogalmának megjelenése az állam-jogot nem Isten akaratától vagy az egyház jóvoltától akarja lezármaztatni, hanem magától az államtól mióvöltől. Ez aronban már nem lehet kifejezés, mert ereje nem az elméleti fejtegetésekben,

hanem mely történeti belátásában és politikai értelmeiben gyökerezett.

Az utána következők már csak az általa megperzikk gondolatok fejlen-
tek tovább rendszeresen. Thomas Morus
[1480-1535] pl. egy ideális állam képe-
sége munkájában, melynek címe: „De
optimis reipublicae statu deque nova
insula Utopia” [A köztársaság legjobb
állapotáról és Utopiáról az új szigetről.]
Ebben az államban minden embernek el-
 kell végeznie a maga kisadóját, plada-
kát, szőlőt, az állam munkakiemeltai-
sáról gondoskodik. Legnevezetesebb az e-
gész munkában az a gondolat, hogy az
egész állam gondolata az állam teljes
szükségletein és termelésén szorosan épül fel.
Vállalkozásában mindenki csak egyen-
lő jogszűke van, úgy hogy ez az ál-
lam vállalkozásában közönös, fele-
ket nélküli állam. A Chorus videmus,
hogy a vallási tolerancia gondolata-

munkálkodása névben szól, köze-
reket, kezdve, hogy az utána Locke
filozófiájában megemlíti, jele-
mez.

Jean Bodin [1530-1597], „Six
livres de la Republique” ex. munkái-
ban ugyanakkor a feleket nélküli álla-
mot hirdeti. De ezen kívül igen fontos a
munkában az, hogy Bodin a jogtör-
vények az emberiség történeti fejlődéséből
és az etnológiából akarja levezetni.

Ulricus Gentilis [1530-1611]
már az ember műveltségéből, termeléséből
igyekezik a jogot levezetni, mely-
re a jog éppen oly abszolút, mint bio-
mely más természetijelenség és nem e-
gyéb, mint az ember természetében ei-
rengésülő változathatóság törvények
közé.

Bodin és Gentilis gondolatai a
modern jogtudomány kéz hatalmas vá-
nyát képezik magukban. Az előbbi vis-

gálja, hogy az ember, mely körülmények
formálják a törvényi és természeti élet-
ben; tehát az embernek törvényileg is
néprajzilag kifejlődött jellemzésre
alapítja a jogot. Et másik az emberi ter-
mészet legmélyebb vonásaihoz, változha-
talan törvényekhez keresi a jog forrását.
Ez egyiknek gondolatai a törvényi jog-
tudományja, a másiké a természeti
az érzéki jogtudományja fejtették.

Et jogtudomány eddig jött irá-
nyais magában egyesíti Hugo Grotius
[1583-1645], a ki már, mint látni munkáj
is végre nemcsak alapvető hatókat
mohó ki, mint elődei. Ez műve: De
iure belli et pacis: Gentilis és Grotius
nemcsak egyesíti magában, a
mennyire tekintettel van a törvényi-
leg kifejlődött jogokra és az embertermé-
szeti életre. Ius civile és ius
naturale körül a renaissance természeti
kévek megfelelően az utóbbi tartja

fontosabbnak, hiszen ez a kör műveiben
a természeti keresi. Az állam nem
egyéb, mint a polgárok szabad kö-
vetkezete és a wic követség jenn-
állásához szükséges, mely az, a
mi az emberek társulási hajlamá-
nak kielégítésére szolgál: a ius na-
turale körébe tartozik.

Et büntető jogban a legelőzők
közül hirdeti, hogy a megsejtés helyett
a javítás, illetőleg a megelőzés [pre-
tensio] kell az igazságszolgáltatásnak
nem előző tartani.

Grotiusnak nagy érdeme, hogy
ő alkalmasra először nemcsak az ál-
lam alakulására, hanem az egész emb-
riségre nézve is a társulást előzi. Ebből
magyarán a nemzeti közi jog is, a
mely a különböző államok között egy
nagyobb, egyetemes való társulási által
keletkezik.

Ujabb terméskelt Pománny.

A terméskelt vizsgálata a renaissance korában kezdődött a mágia és a misztikus panteizmus, az első századok szokásokkal igyekezett a terméskelt fölött uralkodni, a mágia a terméskelt megismerésére irányult a fantáziát használta fel, mintha konkrét ismereteket. Ekkorban a kör és a kör alatti görögös emberrel szemben sokára kiegyenlítődött és a maga lábán állni kezdett. Ekkor a kör és a kör alatti görögös emberrel szemben sokára kiegyenlítődött és a maga lábán állni kezdett. Ekkor a kör és a kör alatti görögös emberrel szemben sokára kiegyenlítődött és a maga lábán állni kezdett.

az embereknek a világ-egyetemről alkotott fogalmát. Mindeddig csak képzelték, az emberi gondolat, a melyről a föld a világ, az ember a föld körépszerű volt. A Copernicus felfedezése, a mely szerint a föld a végtelen világ egyike egy nap körül keringő egy jelentéktelen kiterjedésű bolygója: ez a gondolat, melyre kivonni az embert tekintet a végtelenségbe s körülményi az embert, hogy magának kevesebb föltalálást találjon. A renaissance utolsó nagy terméskelt-filozófusai közül Copernicusból indulnak ki éppen úgy, mintha a nagy nagy filozófia végleges megállapítása Galileitől lenne.

A filozófia e korban a legrosszabbban állt a terméskelt Pománnyal, mely neki anyagot szolgáltat és ezért felelős.

Az emberi élet körének átgondolásához közelebb hozták még a külön-

bőszépek, találmányok, a melyek
közül a sullenű életre beláthatatlan fon-
toságok hatást gyakoroltak a köznyom-
tatás, a mely az eddig nagyszámú hely-
ken és időnként költőz grófolatnak sebes
származ és marakautózási birtokosok.
A renaissance végén fel lépett ezen igazán
természetellenes irányú, négy filozo-
fus fejei ki leginkább! Telesius, Gi-
ordano Bruno, Patrikus és Campanella.
A legkínagyasabb alak köztük - a ki
még filozofus az egész renaissance-nak
is legkínagyasabb alakja - : Giordano Bruno.

Telesiusnak sokkal inkább,
vagy inkább a természet vizsgálata iránt,
mint bármelyik előzőinek. De ez a vizs-
gálat szerint csak a tapasztalatra ala-
pultak, mert önmagában megismer-
ni képtelen ^(kényszer) nincs más megfigyelés is
képtelen. Minde a mellett nem is az a
módon természetellenes irányú tapasztal-

latra alapított módszernek megalapító-
ja, mert műveiben nem annyira természet
vizsgálata, a dolog, minthogy a régi gó-
róg természet filozofusok elavult gródo-
latok szerint alkottak természet filozofia.
Van azonban egy értékes gróddata is:
a pauparchismus, melynek értelmében a
lélek - mint a többi finom anyag - finom-
ságánál fogva éterre is tapasztalható.
Megtekintve azonban az egyháznak a lé-
lek halhatatlanságára vonatkozólag
azt az eufemizmust, hogy Isten az anya-
gi lélek mellé egy másikat is teremtett,
az embernek: egy hármas lélek, a mi-
skolastikus műszoval így hangzik:
forma superaddita. -

Ethikai szempontból a Spinoza
előhívása, a memóriának már is ismét-
lése, hogy az elvben önmeghatározás
saját egyéniségének megőrzésére kén-
szel és elvleges külföldi életében. Ha-
lással volt Giordano Bruno, mert ő is

ellenseige Aristotelesmusk is hinc Cyper-
nicusmusk.

Pátristius dalmáj nácmazásm
filozofus; meggyzik az előtérrel ab-
ban, hogy Aristotellest nembe találts
Copernicusnak pártját fogja. Embertem
méltsón az a gondolata teszi, hogy az egyen
világ egyetnem egy önmegfűgő nagy egy-
ség. Ez rokoniá teszi őz az előtti és későb-
bi panteistáikkal. —

Giordano Bruno.

A reneszansz iskolatitulus nevelés-
 ben reményelt, de a eurpai filozofusok kültö-
 nösere Teleius elgedetkenni látként az egy-
 házi jellegis iránt. Ennek is málly az-
 adal, a minet arulán az lett a kirovetkenni-
 nye, hogy majduem valamennyi kerek-
 kény vallás-plekerek üldötte váramb-
 ideska mig végre Romában 1600 jbr.

14-en 5 lēvis krābam - miltāw kamaiz
nemakata vāra vomi - elgēstē. Ha-
kalmas ember, igaxi laingeline valz, crās
sigy a kīmarāštan, mīn a kitarāštan.

Skolaszkikus műveltségének által
teremtett érvénye, hogy igyekezett, tovább
fejleszkülni a Tullus művészetét, melynek
gyermekkorától egy logikai gép feltalá-
lása volt, hogy a fogalmainak kapcsolá-
sát mechanikai úton is végrehessen.

Világjellegében egészen a Copernicus híve, kiknek nyomán a világot leírta és időben végkellmet keltte, a melyben számtalan világ folytonosan megszületik és változik, még maga az egész világ egészen, moradulatlannak befejezett. - A világot egyes részei: a csillagok saját tengelyük és napközeli körük körül forognak; ezáltal részei az egésznek, de még van a maguk individualitás magára is. A különböző rendszeren mindegy tartják egymást. Nyugodt és

ex, melyben halvány sejtésű dereng,
 a mi Newton a világ vonás törvénye-
 ken már határozottan formulázt.
 Ami az emberi elme illeti, a Copernicus
 feljegyzése nem csegedi, hogy csak a ta-
 pasztalattól karkent a megismerés em-
 kéinek, hiszen a keletkezés, a végteleen egész,
 nem lehet a tapasztalat, az érzékek meg-
 ismerésének tárgya; a végtelen, csak a
 gondolat tudja megközelíteni bár megér-
 kei az sem képes, úgy hogy az ember lu-
 dása nem is annyira tudás, mint inkább
 csak sejtés az igazságnak.

A keletkezésben nincs hely az érté-
 különbségnek, hiszen minden sem jött
 egyetemes törvények uralkodnak. Egy-
 általában a keletkezés egy végtelen egész,
 a melyből Éke keletkezett. Ez alapján
 megállapít egy olyan pantheizmust, a
 mely a keletkezés, uralkodó szellem
 költésének megfelelően művészet-
 mester. Éke maga a keletkezés, a mely

önmagából alkot, [Natura naturans]
 de alkotásaiat - éppen mint a művészetek-
 maga az alkotás a célja is maga az is.
 A művészet alkot, az alkotás keletkezésé-
 va a célja megvalósítja magában az al-
 kotásban; ugyanígy lesz a keletkezés is, a mely
 önmagából a célja. Éke művészet a ke-
 letkezés a végtelen a végtelen célja is.

Az anyag, a mely keletkezett, for-
 mákat ölt. Ebből áll ott képpen a keletkezés,
 hogy i. i.: az anyag alakját folytonosan vál-
 toztatja. Akarban az anyag a folytonos
 változékonyágával keletkezett a világ mint
 egész befejezett, minden pillanatban kelet-
 van, de keletkezés mégis mindig keletkezett van.
 Hogy hogy minden folytonosan változik és
 mégis minden pillanatban ugyanaz.

Emellett a változás és maradás mindig ellenté-
 tük megegyeztetés [contradictoria oppo-
 situm] éppen Ékeben találhatjuk,
 mint a keletkezés- valaminek a művészetben -
 egyetemes az anyag és az alak, kelet és kelet, ke-

kör és eredmény. Mert ha az egészet tekintjük, minden körben, befejezettnek látszik; ha pedig a részeket, akkor minden alakulónak.

Az filozófiai fejlődésében epautheismus mellett helyet kell korotnia a koralkotó individualis fejlődésének is. Ennek a feladatának úgy felel meg, hogy a hatvan abszolút egység körül fekvő: a pous; testek világában az atom sa eltekve a monas] az utolsó, a monas mintja igazán életnek, a valóság elemének s mint a világ egészen naprendszereiben a csillagok, ezek is universalis és individualis tulajdonságokkal ruházottak, mintván, hogy a monastan minden benne van és mégis minden monas külön áll; az egészet is, de magától is van.

Körül a hatvan nem mellesé Vanini tett két nagyobb hűnére. Két mestere, ő is maglya-halálá nemcsak Toulouseban.

Campanella [1567-1639] magán haragította az egyházzal, hogy a theologia különváltsa a filozófiától, mintván, hogy amik a codex scriptus, az pedig a codex vivus. Ekkor nem az itas-ból, hanem az élő kerületből kell megismerni.

Ismeretünk tekintetben megpendi az a modern gondolat, melynek később tovább fejlődése Locke, kifejlője pedig Kant volt. Sensualis elvek alapján kifejti az a gondolat, hogy a tudás az érzéstől származik [sensire est scire]. Az értelem egy aktív és egy passzív rész, különbözik meg: az érzés nem egyéb, mint a külvilág hatásainak elrevezése. Felhívja figyelmünket arra, hogy tudatunk tárgya nem maga a világ, hanem csak az érzék hatása folytatás bennünk végbe menő változások.

Nagy hatással volt a filozófia fejlődésére.

Galileo Galilei bár maga
nem volt filozofus. Nagy érdeme, hogy
kijelölték a természettudományok birtok
fejlesztésének útját. Matematikai alap-
ra tette a természettudományokat, hogy
azok kísérletek alapján kvantitatív
határozzák meg a természeti törvényeket.
Nézet volt exeket annak a sok fantazmi-
kus spekulációnak, a melyek művelői
összeravarták a fogalmakat. Természet-
tudományról - e, sőt igazi életműben-
csak Galilei után lehet szó, ki maga is
szok és friss természeti törvények állapí-
totta meg. —

Az újkori filozofia.

Az átmeneti renaissance fi-
lozofiaitól az újkori nem annyira a
gondolatok tartalmában, mint in-
kább azok alkotásának módjában
különbözik. A filozofiának mindegy
új magatartása lesz azáltal, hogy
nem légizik meg a renaissance Kris-
totles ellenes irányzataival szem-
beni észnek a régi iga alól való felha-
badításával, hanem már a régi poztu-
kelyett jó új gondolkodási módokat
igyekezik felhalálni a természet is-
meretét minden fantasztikus és miki-
tikus elemről megfosztani.

Bacon és Descartes a renais-
sance gondolatain nevelődnek, mégis
egészen új embere. Mivel a kesten
csipő oly nagy mértékben különböznek

a renaissance-tól, minő a mennyire el-
térnek egymástól.

Az angoloknál is új módszer-
nek feltalálására irányuló kísérle-
tek ugyancs főleg két kutatómunka, a
gondolkodásnak két módján fejtették
ki: a matematikán és a kísérletek.

Az előbbinek a képviselője Descartes,
aki a kísérletet kevésbé méltá-
nyolta és gyakorolta; a kísérlet elmé-
leteinek első kifejtője Bacon pedig va-
lóságos lelkész a matematikán.

É két félszázad körül először
Bacon lépett fel, aki a metodologiai
kutatásban a kísérlet egészen modern
gondolatát vitte be.

Bacon.

Élete példája meggyőzté
azokat, a körvonalait, a melyeket a fi-
lozofiaiban is érvényesíteni igyekezett.
Előkelő csalárból származott, apja

főpécstől is volt, de halála után családja szegénységben maradt, úgy hogy
Baconnak a maga erején kellett az
életben érvényesítenie. Rendkívüli ke-
hességgel csakhamar fel is tűnt a kör-
ügyekben s egyáltalában nem válogat-
ta meg az eszközöket, a melyekkel elő-
haladását biztosíthatta. A parlamenti
ellenzékből a kormánypártra lépett
át és egy memorandumban saját
jóltevőjének Essex grófnak lefeje-
zésével igazolván a királyné, kegyel-
meztől is megkapta az utat. Jakab
király trónra lépte után gyors egy-
máskorokban emelkedett a legmaga-
sabb méltóságokba. 1617-ben főpécstől
is, 1618-ban verulamii lord és főkan-
cellár s 1621-ben a király után követsé-
ges legmagasabb hivatalát foglalta el.
Az dicsőségének első példáján élt
együttel bukása is, a mely éppen oly
kegyetlen, minő emelkedése.

Az ellenek bevárta, hogy
 miú az ország jobbra a jártékokat
 fogadott el a felektől az ítélet kihir-
 detés előtt; tehát hogy megvesztegette
 te magát. Baco nem vétkeselt, el-
 ismerte bűnét s éppen ez a körülmény
 kétségessé teszi, hogy vajon csakugyan
 annyira bűnös volt-e abban, amivel
 vádolták? A kor általános romlottsá-
 ga, melyre súlyos erkölcsi károsítá-
 s emelhetik ugyan a vele szemben al-
 kalmatlan ítélet megírását, de semmi esetre-
 sem igazolhatják az olyan nagy gon-
 dolkodást, miú a minő Baco volt.
 Eltekintve utána a király megkegyelme-
 zett neki s beírta a föredühárba,
 de ő magánjában visszavonulva há-
 tálatlan keservéggel mosd a tudomány
 keresi igyekszik kielégíteni. 1626-ban
 halt meg.

Filozófiájának jellege
 már alappában különbözik előzőtől.

Ő a filozófiát nem tekinti olyan
 elvont szempontból, miú Aristoteles,
 Las. Sigriston, vagy Grot. Bruno, a
 kik a tudás keresetében magánjalu-
 dásért, az igazságért magánjalu-
 ságért. Baco már feladatos, a
 a filozófiának, a melynek érdekében
 akar felhasználni arra, hogy a ter-
 méket felül uralkodhassék. A prakti-
 kus, hatalomra, gazdagságra törek-
 vő angol szellemnek természetesen követhet-
 keztetése ez. A tudomány hata-
 lom, de csak azért, mert hatalmassá
 tesz. Mára tehát nem önként a tudás,
 a mely magában rejti a jót, hanem
 hanem ezért, az ember boldogsága
 elérésére. Általános szempontból ki-
 indulva a tudomány ezen utilitárius
 felfogása alappán mégis nagy szá-
 bászú eredményekhez jut, mikor a vég-
 csként - melyben a tudománynak, miú
 eszköznek el kell vezetnie - az emberi

kultúra emelésére jelöli ki, minél
a mely az emberiségnek a legnagyobb
értéke.

Az Bacon termésketes csak meg-
írta arról, hogy nagy kevéseknek
legyen ábrázata, melyen minél Rey-
mundus Lullus pseudocessé akarta
kerülni a feltalálást; így kérvén ki-
fejteti a feltalálás művészetének mő-
vészt. E képtelen gondolatnak hatal-
mas ellenulgyozója volt a Bacon realis
felfogása. Helyesíti, hogy a felfek-
tek a termésketes megismerésén alapul-
nak; a termésketes megismerés pedig
a tapasztaláson alapul. A tapaszt-
alású mestere tehát minél tud-
ományok, különösen pedig a termé-
sket tudományoknak.

A tapasztalás fontosságát már
előtte is felismerték: Ludovico Vives
és Roger Bacon is, de fogalmát sen-
ki sem mélyítette úgy el és nem fej-

tegette oly mértékben, minél ő.

A tapasztalás fogalmából ki-
indulva egy nagy körű forgat elmé-
jében, a határynak értéke alapján
megújítani az összes tudományokat.
[Instauratio magna]

Baconnak ez az egész tudo-
mányosságra felölő munkája Iren-
ből áll. Az első magában foglalja
a tudományok új besorolását; a ma-
sodik a gondolkodásnak új mővészt
egy új logikát állapít meg [a melyek
kritikálos Organon-jával szemben
„Novum Organum”-nak nevezték];
a harmadik rész a tárgyak mő-
vészt alapján az összes tudományok
encyclopaedikus ismeretkészt megújítja.
Az utolsó rész, melyben érkezik ugyan
a joggyakiróságra várja [bár itt is van
nak jeles gondolatok nagy olyanfe-
le sejtési, minél az, hogy a meleg ut-
aképpen mozgás] azonban minél

szerez gondolatai, a tapasztalat értékeinek felderítése és a kísérlet logikájának majdnem tökéletes megalkotása és ezzel a természettudományi gondolkodás önkudatossá tétele bikkorsók számára a halhatatlanság bábéjás.

Az „*Instauratio magna*” első része: „A tudományok méltóságáról és halhatatlanságáról” lelkisávi alapon kezdve az őskeresztudományokat. E kéw Baco az utolsó munkájás végén. Három alapfeltevéssel különböztet meg a lelkisávit: emlékezet, fantázia és értelem. Ezek szerint csoportosítja az ember tudományokat, de bizonyára nem arról a célkattal, hogy az ember tudás megalkotásának megalkotása. Erre a célra se a beosztás nem kielégítő, sem a kivétel nem elég szabatos. Valószínűleg az a cél le-

begélt, elötte, hogy megalkotja a tudományok csoportosítását áttekinthetővé, hogy így nehezebben elmélkedhessenek a tudományokról.

Az emlékezet alapulnak a historiai tudományok, a fantázia a poezis és az értelem a filozofia.

A filozofia három részre osztható: egyik Iskunnel, a másik az emberrel s a harmadik a természettel foglalkozik. Iskunnel a theologia, a mely aróban nem tudomány, mert szerint a hit éppew ott kezdődik, a hol már nem lehet bizonyítani; úgy hogy majdnem a „*credo quia absurdum*” elvét hangsúlyozza. A vallás az érzélett és azon kívül áll, úgy hogy: jellemes tudás elvételét bennünk. Iskuntól, de az igazi vesza vezet hozzá.

Már azután az emberrel foglalkozó anthropologia s a természet tudomány.

A terméssel-tudomány három
része van: metafizika, fizika
és a kettő között helyet foglaló formák
tanára, a mely a terméssel azok köré
melyek foglalkozik. A metafizika
mivel nem igazi tudomány és nem
a fizikában voltaképpen bele esik a for-
mák taná - mely a fizika általános,
egyik része - a természettudományok
közül csak a fizika maradt.

Két tudomány van tehát:
anthropologia és fizika.

Novum Organum: Az Inkur-
ratio magna hatalmas gondolat,
melyet Bacon feladatának tűnt ki
ősmagának az egész tudományosság
megújítását: egy sorba helyezik és
a renaissance merén köztü gondolkod-
ással; de az egész tudományosság gon-
dolkozni a Novum Organum-
ban arról, új módszere az újkor em-
berét teszi. - Az a fantázia és a

szellem lefűléte működött, itt az
ország és nemzet gondolkodás. Bacon
munka két irányt egyesít magában.

Az Novum Organum két része
van: az első a „pars destruens”, a
második a „constructuens”.

Pars destruens: Ez polemizáló
része a műnek, melyben Bacon a régi
filozófusok állításait cáfolgatja.
Első alkötőjében az a fejtege-
tés, a melyben kimutatja, hogy az em-
ber elítélte [idola] akaratát, hogy
meg abban, hogy a természettől inkább
láthassa. El kell magunktól távo-
lítaniunk ezeket a obiecciókat, látnunk kell
a természetet közelebbről, hogy meg-
értessük.

Az ezt követő megismerésnek
H ilyen akaratig különböztet meg:
idola speciei, theatri, fori et tribus.

Az első alatt a megismerésnek
akaratig érti, a melyben az egyén saját

ságs helyetéből esetűek sa melyek
minden ember elűt magától távolita
ni, a ki a gondolkodásban már maga-
ságra emelkedett. Az idola theatri-
kális pedig azok az akaratok érezték,
a melyek arálta námaannak, hogy
valamely tekintélyes gondolkodó ve-
ményes a tekintély hatása alatt fo-
gadjuk el igaznak. Főleg akara-
lya a helyes ítéletűek az idola jori, a
nemnyitew a nyelvből is származnak
az gondolkodásunkba előitéletek, mely
a megrokás gyakran jellel velünk
közelebről megvisszafelé, a mi-
vairunkban kifejezésre jut. — Végre az
idola kevés gondolata még az utóbbi
is félül mülja gondolatban. Ez idál
azok az előitéletek, irdi Baco, a
melyek a gondolkodó saját egyénisé-
gét alkotában gyökereznek. Ez az
akarat a legnehezebb eltávolítani,
mert az ember végre is képtelen a sa-

ját szemével, a saját egyéniségével vis-
gálni a dolgokat. Egy genialis hason-
lata megmagyarázza ezt a gondo-
latát: „Az ember hasonlít az egye-
nellen tükrök, mely a tárgyak su-
garai fénygásában saját képmé-
rét öntekere a tárgyak képmé-
rét s így ezt elpárolt és megromlja.”
Ez a gondolat utat nyit a Kant
filozófiájához, mely azt igyekszik
megállapítani, hogy a dolgok fény-
gásában az emberi képméret menny-
nyivel járul hozzá a sajátjából a
dolgok képméret megalkotásához.

Baris constructus: Az előitéletek
eltávolítása után használatba ve-
hetjük a helyes vizsgálata módszerét.
Nagy érdemű szerző magának
Baco különösen a kísérlet és induc-
tio fogalmainak megállapításával.
Ez a kétség kívül ő minden
igazi tudás és képméret vizsgálata

egyetlen helyes módszerünk.

A kísérlet logikai fogalmának és feltételeinek megállapítása által tudatosossá tette a kísérletet, a mely az α formulákkal szerint nem egyéb, mint jelenségek oksági kapcsolatának kifejezése és irányuló elméleti kerékesség. A kísérletet maga miképpen a jelenségek lefolyását nyomon követi, hogy a jelenségeket mintegy elemi részre bontja és a jelenségek kérdésben forgó részét mintegy egy körülményből külön választja. A kísérlet tehát nem egyéb, mint a jelenségek skandálás elvégzése, működése. - Liebig kétsége van a Baconi kísérletek gyarlóságára, pedig ez az utóbbi körülmény mint sem van le a Baconi elméletünk kiváltságából, a melyet ő még nem tudott a gyakorlatban tökéletesen alkalmazni. -

Mint a kísérlettel, ugyanolyan

szintén az α inductio elméletével is. Az inductio elmélet újabb kifejtője John Stuart Mill - bár kifejezett fejtéget is nyújt - az alap gondolat és besorolás tekintetében egészen Baconra támaszkodik. Mill az inductio négy esetét különbözteti meg: a megfigyelés; a különböztetés; a párhuzamos változások és a maradványok módszere.

A megfigyelés módszere oly eljárás, kiváncsi, hogy vizsgáljunk két jelenség csoportot, melyek egymással csak a kérdéses jelenségben egyeznek meg: $A B C$ és $A D E$. Ha az A -nak és α -nak oksági kapcsolata kétséges, akkor a megfigyelés módszere pontosan felvilágosít arról, vajjon A -nak α az oka vagy α -nak A az oka? A tabulae praesentiae tanakba foglalva így formulázható: ha két jelenség csoportjában miképpen különböznek csak egy körülményben kel-

jesen megegyezik, akkor a meg-
egyesítő körülmények oksági kapcsola-
tára névre követhető, vonhatunk.
Az oksági kapcsoladnak, az oknak
a pontos kikutatása egészen Baco
gondolata. A skolasticismus műve-
kutatás nélkül megállapította vala-
mely jelenség okát, a nélkül hogy ké-
tek helyességéről csak meggyőződés,
is akart volna merem. Ez volt oka
már Baco véleménye szerint is annak,
hogy a kutatóknak nem halakthak.

A különbözőségei módszer [tabulae
absentiae] két oly jelenségpár vizsgálá-
sát kívánja, a melyek egymással
kegyesen megegyeznek csupán annyira
han különbözőnek, hogy az egyik je-
lenség párból a kétféle jelenségek
hidnyának: $A \rightarrow B$ és $B \rightarrow A$. Ez a
módszer is lehetővé teszi, hogy két
jelenségnek [A-a] oksági kapcsola-
ta nyilvánvaló legyen.

Nagyobb birtossáig kedvű
Baco tanácsolja a tabulae praesentiae
és absentiae kombinálásit, a mi arában
egészen meggyőztető eredményeket vezet.

A párhuzamos változások m.

Baco lajnelméje erre vonatkozó és segítők
arra a nézőpontra, hogy nem minden
jelenség lehet az oksági kapcsolat ki-
kutatására elegendő kiküszöbölési.
Nem lehet pl. a testek meherkedés
eltávolítani, akkor elkerülni, mert
az természetesen minden körülmények
között működik. Erre az eshetőségre
számlálva ajánlja Baco a tabulae
gradus [párh. vált. m.] alkalmazá-
sát. Ez abban áll, hogy a jelensé-
ket különböző fokokban állítjuk elő
s így keskeny vizsgálataink tárgyává.
A mell erre vonatkozó formulája:
 $A \rightarrow B$ és $A \rightarrow B$, a mely esetben a má-
sodik jelenség csoportjában a ki nem
kiküszöbölhető jelenség bizonyos

motositással jelenik meg $[A^n]$ s ha az okraali jelenség csoportban az α aránylagos motusulában jelenik meg $[A^n]$, akkor is lehet következtetés vonni a két jelenség A - α oksági kapcsolatára. Ha egy vagy több körülményes himersékek mellett következik egy gyűrűn és felmelegítéssel állapottban nem: akkor, mivel a gyűrűn és vagyis egyéb változás nem történik: a hők következtetésük kell tulajdoni-
sánunk a golyó kiterjesztésük. Így a párhuzamos változások motus-
részek arra a törvényre, hogy a me-
ly kiterjesztés a testek.

A maratók motusai: Baco c felsorolt három tabula-ja mellé áll egy negyedik is sorol, a melynek arában ezek után igazán nincs nagy fontossága. A maratók motusai ugyanis egy következtetés két jelenség oksági kapcsolatára, hogy az isre-

két jelenség köti jelenség párai-
nak oksági összefüggés elvétel in-
ductiókkal megállapítja a jeun-
marató jelenség párok együttesíté-
gét anoknak összefüggésre követ-
kezik. $A \rightarrow B$ $A \rightarrow C$ $A \rightarrow D$; $C \rightarrow$
okszági összefüggés következtetés
eugel vonni arra néve is, hogy a jeun-
marató A oka α -nak.

E különböző motusok ki-
vétel az instanciák / prerogativ instau-
tiák és instanciák crucis / fogalmaiak
megállapításával is fejezték az in-
ductio elvétel, a mely még ma is, ha
fontosabb és részletesebb kidolgozás-
ban is - ugyanazon alapon áll,
mint a melyre Baco helyezett. Baco
gyűjtésének legfontosabb leírás
alkotja mai inductio elvételünk
nek. —

Descartes.

Bacoval majdnem egyidejűleg kezdte meg Descartes is filozófiai működését, de mégis eltér a Bacon filozófiájától kiindulási pontban, módszerben és eredményben bár megegyeznek vele abban, hogy új és minden egyéb-
lőt független filozófiát igényelnek maga is teremteni. A leghatározottabb, a különbség e két filozófus között a különböző életben nyilvánul. Bacon vizsgálja a természetet, keresi a tudást, hogy hatalma legyen a természeten fölött; fejlesztésként a tudományt, hogy belőle hasznot merítsen. Descartes ellenben keresi a tudás belső szűkegéből és magából a tudást. A Bacon főképpene nem tisztán filozófiai, inkább az ember hatalmi vágyának a

kifejezése; a Descartes-é ellenben kifejezi az emberi elmének azt az óhajtát, hogyan igarság birtokába jusson, mely az igazság ismerete az emberi elmének céljelképe. E fő jellemvonások kifejezésre jutnak a két filozófus élete pályáján is. Bacon a közeletben nappal, uralkodni akar az emberek fölött.

Descartes ellenben magába vonomul s elmélyedve gondolkodásába az igarság kutatásában találja meg élete feladatát. A Descartes filozófiájában a renaissance aristokratikus és theoretikus vonása van meg jellemző módon; ő a kiváló gondolkodó kíváncsiság helyetében érzi magát, a kifelmű-jének ereje képesti kén elméleti kutatásokkal az igarságot megtalálni. Bacon modernebb, inkább demokrata filozófus. Descartes filozófiája nyomja bélyegét a kontinens filozófiájának másfelkarakos fejlődésére és

rationalizmusá képi azt; a Baconi-
 lozafiája pedig azt a praktikus vonás
 iseli magán, a mely az angol filozofi-
 ának mind ez ideig jellemző sajátága.

Descartes [1596-1650] régi nemese-
 csalárból származott. Mintán tanul-
 mányait La Flèche-ben a jezsuita is-
 koláiban elvégezte egyideig világi raj-
 ban töltötte életét, de nemskára vonta-
 vonult a magányba, hogy a tudományok-
 nak éljen. 1635-31-ben Le moult Eximii
 nagy munkáján dolgozott, de a mikor
 híre hallotta, hogy Galilei karitászai-
 nak visszakövésére kénytelenített, nem
 merke kiadni, úgy hogy ez a könyv
 nagyrészt el is veszett és csak egyes töre-
 dékek jelentek meg belőle. Barátai
 különösen Mersenne-évéreazonban
 folytonosan figyelemmel kísérték az
 emberek tudományos munkálkodá-
 sát és mindenképp meggyőződtek

arról, hogy a tudományok tevélygésai
 leginkább onnan erednek, hogy az embek
 se a kiindulási pontba sem pedig
 a módszerre néve nemcsak tisztában.

Tudja, hogy nincs kevesebb fel-
 li tudás se gyorsan érthető vélem-
 szerék s ezért végre enged barátai urko-
 lásának, a kik arra buzdították, hogy
 adja ki gondolatait és világosítsa fel
 az embereket tévedésükről, ha azt hiszi,
 hogy biztosabban van annak a mő-
 snernek, a melyre az igazságot meg lehet
 találni. Eki is adott egy nagy felü-
 nésű keltő munkát: "Essays philoso-
 phiques" eximiel, a melyben optikai
 és matematikai értekezések mellett
 filozofiai tekinetekben igen fontosak:
 "Ertekezés a módszerrel". Ez aronban
 még kiegészítést szorult, a mit 1644-ben
 meg is adott, "Meditationes ex. latins
 nyelvben írt munkájában, a mely a
 modern filozofiai gondolkodásnak

alapvető műve. Egészen drámai erővel érzékíti meg egy vergődő léleknek az igazság felé való törekvését és exaltációját. 1643-ban Krisztina svéd királyné számára rendszeres formába foglalta gondolatait és „Principia” címmel latin nyelven kiadta. Ugyanakkor a svéd királyné számára írta: „Les passions de l'âme” a lélek indulatait az. munkáját.

Munkái hamar kegyelmezték gondolatait; kegyetlen descartes-i iskola keletkezett már a 40-es években és különböző egyetemeken voltak hívei és követői. Mégis is baja akadt a fanatikus emberekkel úgy hogy sikerrel engedett a svéd királynénak és a kellemetlenségek kikerülése végett a svéd udvarba ment. Gyöngye szerencsétlenül nem bírta ki a sokkolóval kezdett éghajlata, úgy hogy alig felélt és tífusztól 1650-ben meghalt.

Discours de la Methode: Filozófiai fejlődésére nézve reuskeivül fontos munka az az „Értekezés a módszerről”. Elmondja ebben, hogy miután korának művelő tudományait megismerte arra a tapasztalatra jutott, hogy ha az ember valóban adnak ugyan, de igazságot egyik sem nyújt az azt keresőnek. Ha emberi elmének az abszolút igazságot nemjani vaján legfeljebb a matematika elégíthető ki, a mely megvitathetetlen igazságokat ad; de a matematika oly alap, melyre az emberek semmi sem építettek.

Nem találva igazságot a tudományokban, kereste azt az életben, de ott is arra a tapasztalatra jutott, hogy az élet törvényei, az erkölcsök és szokások sem alapulnak abszolút igazságon, mert hiszen a különböző nemek különböző szokások között élnek.

E hűvös kísérletek után végre ma-

gába melyet és keresek ott az abszolút igazat.

Descartes egész filozófiai fejlődése tükrös-képes adja a modern emberiség haladásának. A fejlődő emberiség is a skolaszticizmusban álltudományokat tanul, de csakhamar felkeresi a nagy világot és bejárja a mindenséget képzeletével, a hol szintén nem találva erőteljes tudást végre Descartes-ban magába melyet s elke belsőjében keresi az igazság forrásait.

Descartes abban keresi a tudományok károsának okait, hogy az emberek vizsgálataikat nem egy megállapított módszer juttatja véretek, hanem minden kereserü bereuteres nélkül okoskodtak. Minth Bacon új módszer segítségével akarja birtosítani a tudományok tovább fejlődését, merthaz Aristoteles syllogizmusa csaka meglevő anyagot formálja, új igazságos nem ad. Felfedező módszerre van szükségük a

tudományoknak és ilyenül a matematika módszerre kínálkozik. A matematika mutatja a tudás módját s egyúttal a tudás ideálját is. Első ugrás egy fogatból leáramtathatunk minden arra vonatkozó igazságot. Egy kell eljárni a tudás minden köré. A tudást egy nagy rendszerre kell átalakítani, olyanná, amelyben egy főigazságból, az alapelvből minden más igazság levezethető legyen. Descartes az első, a ki Aristoteles után modern alapon azt a gondolatot igyekezik érvényre emelni, hogy a filozófia nem egyéb, mint az egész emberi tudásnak egy fölötte való rendszeres összefoglalása.

Az egész emberi tudás ilyen nagy összefoglalásának merem gondolatát rávall a renaissance emberre. Ezen nagy tereteket foglalt elnéjében Bacon is; csak hogy Bacon előtt a tudás harna lebeg, Descartes előtt pedig a tudás szigorú

egysége, belső összefüggése áll ideálként.

A filozófia módszerének olyannak kell lennie, hogy egy kélebről lehessen mindent levezetni: tehát deduktív, szintetikus azaz matematikai módszer. A Bacon induktiója szükséges eszköz, de csak eszköz, a melynél minél inkább megállani nem szabad. Fel kell ismerni az igazság elnyomását a kikutatására s ha ezeket megkapjuk, akkor össze kell kennünk az elemeket, hogy magán az igazságot nyerjünk eredményül. Ez nyel a filozófia matematikai szintetikus, a mikésről mindenképp jellemző fogja az újabb gondolkodást. Descartes-nak a matematika mintájára megalkotott módszerében 3 fő momentum emelkedik ki: analízis az egyszerű elemek megtalálására, szintézis az igazságok felfedezésére és rendszeres ezen igazságok összefoglalására.

Meditationes 'Gondolkodásainak' formái oldalánál nem kevésbé fontos tartalmi része. Kiindul a szkepsistől, kételkedik mindenben, de ez a kételkedés nem a kulfinomult gondolkodás elnyomásától származik, minél a görög filozófia végső korszakában fellépő szkepticizmussal, sem pedig a hisz kirovetken meggyőződéséből, minél a minőségi miszticizmussal, a mely megveti a gondolkodást, elfordul tőle s egyedül a hitben keresi az igazságot. A Descartes kételkedése nem olyan mélységű minél ezek, mert éppen a kielégíthetetlen tudásforrási vágyból származik. Ezen kételkedés az emelkedő korszakok elején szokott fellépni, olyankor, a midőn az emberben sa gondolkodásban van energia, a mikor hiszi az embert, hogy megtalálja az igazságot és csak azért, mert ezt oly nagyra kívánja: minemnek megelégedve azval, a mi van s ezért elfordulnak tőle.

Élő a termékeny kételkedéstől bu-
dítva keresoly igazságát, a melyet kételke-
désrel illetni ne lehetne. Még is találja
azt, hies kélelben: cogito, ergo sum.
Ebben nem lehet kételkedni, mert maga
a kételkedés is gondolkodás, tehát az ma-
ga is megerősítve ennek igazságát.

Descartes annak a várttal illette
csak a gondolatot, hogy az nem egyéb,
mint egy ismeret, syllogismus, a mely-
nek első tétele: "Aki gondolkodik, az van."
még bebizonyításra szorul és így ez a
gondolat mindazon hibákban szenved,
a melyekkel a syllogizmusokat várják.
[Bebizonyítására ugyanis új fogalman-
nal kezd, a melyek között egy sem lé-
vén abszolút igaz, a bizonyító eljárás a
végkéleg hurok nélkül.]

Descartesnek azonban nincs
igaza, mert nem azért vagyunk meggyő-
ződve létezésünkéről, mert minden más
lény, a mely gondolkodik: van, hanem

gondolkodásunk körvonalán bizonyí-
taka létezésünknek. Körvontó kélel-
-, mert minden gondolkodó lény van-
on esetben minden működé, és a kétel-
kés körvontóval bizonyos. És ennek a
kélelnek éppen ez a körvontóval azja
meg reaktivitási fontosságát. Ez az
igazság páratlan a maga remény.
Mindem más ismeretmennyével, vagy
igazság felismerésével körvontó csakör-
re van működé: ez esetben azonban
a gondolkodás önmagától győződik
meg. Miskor a gondolkodás csak va-
lamely idegen tárgy megismerése, és
a gondolkodás csakörre is tárgy is a ku-
lakásnak.

És ennek a gondolatnak az az
reális fontossága, hogy az emberi lét-
nek egyetlen abszolút biztos és körvontó-
lu lény. Ebben a gondolatban nyitni
múl az emberi gondolkodás ismereti-
sége, abszolút felsőbbre mutatni másfajta.

Neu syllogismus ex a quodlibet et vob
 talippen helyesebb formája: *sum cogi-
 tans* [gondolkodom, vagyok; je pense,
 je suis.].

"*Sum cogitans.*"

Ebből a tételtől leáramkathat-
 juk az egész cartesianizmus sőt egy
 egész évszázad gondolkodásának jellem-
 ző vonásait. Ez a tétel jelenti az önma-
 gába való elmélyedést nemben a Desc
 terminusok vizsgálataival. Desc vizsgálja
 a terminusokat, hogy miről is megértsen:
 tehát empirista, de a vizsgálatait oly
 exaktból teszi, hogy tudásának határát
 nyírt, e tekintetben tehát utilitarista.
 Ennek nemben Descartes önmagába
 mélyet és merő tudást magának a tu-
 dásért keresi, abszolút igazságos kívá-
 [Desc megelégszik a valószínűséggel].
 Ezt az abszolút igazságos meg is ta-

lálja önmagában, gondolkodásának
 magára elmélyedése. Midőn önmagá-
 ba mélyet tudományos idealizmus,
 tanúsít, a mikor pedig a tudást ma-
 gának a tudásért keresi: etikai idealis-
 mus.

Ez két különböző világfelfogás,
 monthatni két örök emberi tulajdonság;
 két hatalmas népnél két erős egyéniség-
 ben való megnyilatkozása. Az emberi
 léleknek két határa ex, melyek körül is
 egyik ehhez a világhoz ragaszkodik, és
 akarja megérteni sajátán felhasználni
 a maga előnyére; a másik pedig az, a
 mely ideált keres, magába mélyet, elfor-
 dul a világtól és önmagában kapja ki
 elégítést. Az egyiket nevezhetjük rea-
 lizmusnak, a másikat idealizmusnak;
 vagy filozófiai szempontból empirizmus-
 nak és racionalizmusnak.

Az "*sum cogitans*" tétel világánál
 még más igen fontos dolgokat vehetünk

énre. Descartes így megtalálván egy
abszolút igaz kétféle, a melyhez semmi kéf-
ség sem jár, kétségbeesés, hogy kutatja azo-
kat a vonásokat, a melyek ezt oly biztos-
sá teszik: keresi az igazság kritériu-
mait, és a mikor megtalálja, akkor kö-
veti el első nagy felfedezését. Azt feleli u-
gyanis, hogy a kétféle az, mely oly abszolút
igaz, mely világos és határozott és
minden a mi szintén olyan világos és
határozott: ugyanolyan biztos is.

Tévedése már onnan ered, hogy ebből a
kiváltságos helyről igazsághoz akarja
az igazság kritériumait megtalálni.
Hiszen ez a kétféle járattal a maga nemé-
ben, egészen külön és főtöké ill vala-
minnyi más kétfélek, a melyekkel így nem
lévén egyenlő, belőle nem lehet azokra
illő következtetéseket vonni.

Itten is lehetnek jók cumifogva
a kritériumok [bár jobbak sincsenek].
Valamit világosan és határozottan

átlátani: az nagyon egyszerű, nagyon
subiectív tehát egyáltalában nem ab-
szolút értékű kritérium. Világosnak
és határozottnak tartunk mindazt, a
mi nekünk annak telnek; mi bizonyít
azonban arról, hogy mások előbb is
éppenszoly világos és határozott az a fo-
galom, mint előttünk. Hiszen a homá-
lyos és zavart gondolkodású emberek-
nek éppen a homályos gondolatok kéf-
sének világosaknak. [Schopenhauer].
Legfeljebb annyiból jó, hogy valószínű-
ségi figyelmeztetés: ne fogadjunk el eddig
valamely kétféle igazságot, a míg egészen
világosnak és határozottnak nem látjuk.

„sum cogitans” rendkívül fon-
tos kétféleként mármint azután Descartes-
nak és a XVIII-XIX századnak az intellek-
tualizmusa is, az a felfogás, mely a lé-
lek legfontosabb tulajdonságainak az
elméleti gondolkodást tartja. Ez termé-
ketes következménye annak a kétfélek,

a mely arról győz meg bennünket, hogy
 az a gondolkodás abszolút birtoskú,
 hogy egyedül a gondolkodás emeli az
 embert minden más földi teremtmény
 fölé. Mellozva az az intellektualizmus
 a lélek többi tehetsége: érzelmek, akara-
 ratok stb. és így a belőle származó ra-
 tionalismus mára már, elvételek kora
 a XVIII. század egész kulturáját.

Azóta gondolkodás aratán, ma-
 gában látni az élet legfőbb értékeit
 és az igazság legnagyobb birtosságát.
 Lényeg a tapasztalati tudás és műveltség,
 a mi a tapasztalattól való. A XVIII. és XIX.
 század nem érti a tapasztalást, és nem
 érti emielfogva a történelmi fejlődést.

A tapasztalat előtt homályos,
 a mi az értékek mutatnak: a képek
 zavarosak nem oly áttekinthetőek,
 minthogy azok az igazságok, a mihez a ti-
 sa és révén látnak át.

A történelmi fejlődés nem érti, mely

maga a valóság, a történelmi élet elpr-
 diti az ember igazi termelését. Elő-
 ta és utasítása nyomán vissza kell
 térnünk a termeléses állapotokhoz
 akkor meg fogjuk látni a fejlődést.
 Ezt a gondolatot igyekezik megfestesi-
 ken a francia forradalom politikai
 bekiuteltán, midőn az alkotmány a ti-
 sa és követelése révén állapítja meg.

Éten fogalma.

A gondolat termeléses tovább
 fejlődése magával hozza, hogy Descartes
 keresett éppen oly birtos igazságokat,
 minthogy a sum cogitans. Ezt az ősraban
 Éten fogalmában találja. A mily birt-
 os a magunk létezés, éppen olyan birt-
 os Étené is. Erre hívta Descartes egy az
 eddigi Éten bizonyítékoktól eltérő új
 bizonyítékot fejt ki.

Az a körülmény, hogy érkeztünk.

ről szoktunk beszélni, hogy arról fogalmunk van: szükségessé teszi, hogy fogalmunk legyen a kötelezettségről is a melyhez hasonlóan a világ dolgait, arra az eredményre jutunk, hogy azok kötelezőek. A kötelezettség fogalmát azonban mit kötelező emberek nem alkothattuk, kell tehát, hogy legyen Isten, egy kötelező lény, a ki belénk helyezett a maga eszméjét [a kötelezettség fogalmát] hogy az emberekben erős "Isten eszméje" utal ez eszmé kifejező. Ez a Descartes anthropo-patichológiai bizonyítékra Isten létéről.

Foultos ennek a feltételnek Descartes által levont következtetése. A cartesianismus abból indult ki, hogy lelkiünk elperdült a világ dolgait s ereik ismeretünk kétségek. Ebből indult ki a Descartes kételkedése, a mely azonban biztos igazságokra vezetett. Midőn azonban elérkezett Isten fogalmához, ebből származtatta le az emberi életnek igazságot megismerő képességét.

Isten, - mint kötelező lény - nem akarhatott bennünket, létezésbe ejteni; bennünk kell tehát elmenekülnünk, ha csak Isten jószágában kételkedni nem akarunk.

Ezzel annyira helyesnek mutatatta be értelmünk munkáját, hogy szinte saját magának okított népszerűsége a létezés lehetőségének megmagyarázásában. Az igazság ugyanis megvilágítja magát is meg az elletetést is [Spinoza], Descartes tehát nem állhat meg azon állítással, hogy értelmünk helyesen működik, meg kell magyaráznia azt a lényt is, hogy a létezés lehetséges.

Ez a probléma már a keresztény filozófiában is felmerült, csak hogy más alakban. Azt kell megmagyarázni, hogy miként lehetséges Isten jószága mellett, hogy a világban gonomság is legyen. A keresztény filozófusok ezt az akarat szabadságával magya-

rántak, mondván, hogy Isten a szabály-
akarattal felvehetné embernek nemaka-
dályoshatját meg abban, hogy a rosszat
ne válassza. Így oldja meg a kérdést
Descartes is. Sem érveimnek sem érte-
lémnek nem eszkalnak is hogy kevés mégis
van, az onnan származik, hogy a gon-
dolatok kapcsolataiban szabályon ítélteljük
helyesnek vagy helytelennek. Ha nagyon
szigorúak volnánk és csak a világos és
határozott gondolatokat / helyes kapco-
latokat / fogadnánk el igazaknak,
a kevés ki volna rávagy

Ismeret-tanulmányozásában van
még Descartes filozófiája egy fontos
jellegzetessége. Descartes a gondolkodást
a létezésnek tulajdonítja, tehát a léte-
zés és az értelem állásait igazságok némi-
leg átnevezik. Az ilyen igazsá-
gok voltaképpen velünk / a létezésünk /
születtek / ideák innaból / s imbecilis
cartes ezt bővebben nem fejti ki:

iskolája ilyen formában alakította
a Descartes gondolatait. A racionalizmus-
nak ez a formája hívta ki az utána
angol filozófia erős reakcióját.

Substantia fogalma.

Az mind a léleknek egyáltalán
jellemző tulajdonsága a gondolkodás,
így a testek világát a kiterjedés.
A kiterjedésen kívül minden a mind a
testekről tudunk, az értelem a mind a
teljesen nem igaz tulajdonságai a ter-
meknek, hanem csak hatásai. A kiter-
jedésre vonatkozó valamely geometriai
tétel éppen olyan világosan és határo-
zottan fogjuk fel, mint a lélek vonat-
kozó, sem cogitans tétel. Kés nagy
qualitás van tehát: lélek és test, az el-
ső csupa gondolkodás, a második meg
kiterjedés; a kettő között semmi rokon
vonal nincs. Amaz a gondolkodó sub-

stancia, ex a kiterjedő substantia.
Minthogy azonban a substantia tel-
jesen önálló és mindenről független,
minthogy továbbá e világ, Elente-
reutette, test és lélek tehát öle függe-
nek: a voltaképpeni substantiának
Elenté kell tekintenünk.

Descartes exen substantia
Elenté egy általános tapasztalatok
ujt meg; azt, a mely arról győz meg
bennünket, hogy nagy filozofiai vá-
nyok kenderen a később kifejtendő ellen-
letek csak bukkoltan jelennek meg.
Éme itt már nyoma van a Spinoza
filozofijának, mely azt fogja hív-
delni, hogy a substantia egy sa gru-
dolkodás és kiterjedés annak két tulaj-
dossága. Descartes azonban voltakép-
pen 3 substantiáról beszél és nem ma-
gyarázza meg, hogy miképpen gondol-
kodás és kiterjedés [ill. test és lélek] sub-
stancia, a mikor ezek rámarulnak még

egy harmadikra is, holott a substan-
cia jellemző vonása az, hogy önálló, füg-
getlen és egyetlen. Mindez abból magya-
rázható, hogy Descartes-nál a gon-
dolatokban rejlő ellentétek még nem
domborodtak ki.

A test.

A test pusztán kiterjedés és
semmi egyéb; nincs benne erő vagy
lélek. A testek mozognak, de mo-
gásukat nem maguk [nem belső erő
által] idézik elő, mert a mozgás egy-
sen külsőleges. A testi világ e két
fogalomból kell megérteni: kiterje-
dés és mozgás. A mozgás önmaga min-
dig ugyanaz [fenntartás]. Kauma-
zik a mozgás azáltal, hogy egyi-
két megköti a másikat. Az egész ter-
ti világban csupán mozgás, tapaszt-
alatunk, mechanikus változás, melynek

főörvénye, hogy a hatásnak megfelelő ellenhatás keletkezik. E működés egy nagy mechanizmus.

A csillagok mozgásának égi testek körül való ether testek örvénylő mozgásából magyarázza, a mely magával ragadja a csillagokat. Ebből az örvénylő mozgásból igyekezik a vonzás kimenetelét is megmagyarázni.

Mivel pedig az állatok mincs halhatatlan lelke, csupán test lelk: az állat is mechanizmus, csak gép és semmi más. Ebben a meggyőződésben megerősítette őt Harveynak azon nagy felfedezése [1621], melynek értelmében a szív működése tisztán mechanikus, a mi arra a következtetésre birtak La Descartes - ok, hogy nemcsak a vérkeringés, hanem az egész szervezet mechanikus működés tárgyja fenn. Ezen a ponton Descartes a legspiritualisabb filozofus érintkezett de La Mettrie.

vel a materialista filozófussal, a ki: *L'homme machine* ex. munkájában hasonló gondolatokat fejteget.

Descartes a vér keringés mintájára az ideg élet is mechanikusan akarja magyarázni. Valamint a vér egy összefüggő edényrendszerben mechanikus módon kering, úgy mozg az állatok idegrendszerének csőciben a finom ideganyag, a melyet ő állatiellemnek nevez. [*esprits animaux*] Ekinthogy pedig az érlelti *corde* révén az állattól elválatni nem lehet, de iraról igaró lelket sem tulajdoníthat az állatnak a halhatatlanság konzekvenciája nélkül: az érlelt és semlelt nem a lélek hanem a test jelenségei köré kanyarog.

Lélek és test kölcsönhatása.

Descartes szerint az állat csupán kiterjedés, csak test és semmi egyéb. Ezen szemben az ember gondolkodása

kikerjedés. Ex ara tétel, a mi Descartes meg nem magyarázza, teljes homályban hagyott. – Hogyan lehet meg két ilyen önálló, egymástól és mástól teljesen független qualitas együtt; hogyan alkothat két ilyen hatalmas elevenlétegyenest?!! És még inkább, hogyan lehetséges az, hogy az egymással abszolút semmi rokonságban nem lévő test és lélek, gondolkodás és kikerjedés egymásra hatást gyakoroljanak. Merz a neurvények és indulatok, máskéint a eslektörök világosan bizonyítják test és lélek kölcsönhatását. Az ideg csövekben folyó esprit animale az ember lelke kikerjedésének nyugalmából s indulatokba kerekedik; bizony, mikor eslektörünk: valamely idea magán idej elö' az az a lélek ilyenkor hat a testre.

Descartes filozofiajának egyik legnagyobb hiánya, hogy ezt nem magyarázza meg sőt egy hasonlat jel-

állításával felre vetet, merz a kölcsönhatás kiűzést csak világosabban feltűnkelő-értékítő-hasonlata oly minben mutatja be a dolgot, mintha megmagyarázta volna. Ezt mondja ugyan, hogy a lélek az agy törz-mirigyéből sekel, a hova állítása szerint az öt-tes idegek összefutnak s innent a lélek úgy ligangolja a testet, mintha kormányosa hajót; ex utóbbiak egymástól kiűzést függetlenek, semmiben sem hasonlók és mégis hatással vannak egymásra. Világos aróban, hogy ez csak megvilágítja a kölcsönhatást kiűzést, de nem magyarázza annak mőjait.

A Descartes filozofiaja egyáltalában csak a gondolkodás és kikerjedés fogalmáig jutott. Nem emelte feladatát volt a két fogalom ellenkét megmagyarázni; a benne rejlő következményeket levonni. Descartes megadta az új kori filozofia jeleket irányát; utó-

dai tovább haladtak a kijelölt uton s különösen a lélek és test kölcsön hatásmának és a substantia fogalmának problémáját fejtették.

Hobbes.

Descartes filozófiája nagy hatással volt Thomas Hobbesre [1588-1679], arra a filozófusra, a ki nagy következetessége, éles ész és sokoldalú ismeretei a legkiválóbb gondolkodók körébe emeltek és a ki a filozofia terén már kikerjeszti az állam-élet terét is. Politikai partállása gyakran keüszterikette is arra, hogy Angliában hagyja és Franciaországba megyen, úgy hogy mint a ki sok ország udvarai-
val érintkezhetett. A francia udvarok körül különösen Descartes halott, de mint angol gondolkodó inkább

a természet tudomány, mint metafizikai és vallási gondolatok irányára fordult. Kivételként azonban az angol hellemmel Descartes filozófiájának egy jellemző vonását a matematikai gondolkodást.

A filozófia még inkább különválott a vallástól, mint akár Descartes, akár Bacon. A vallás tételei az igazság kutatása nélkül kell elfogadni; míg ellenben a filozofia oly tudomány, mely az okokból az okokat igyekszik kikutatni, hogy azokból ismétel a bekövetkező okokra következtessen. A cél pedig ugyanaz, ami Baconnál, i. e. a természet fölött való uralom.

Ismerettani tekintetben mintha angol filozofia általában - ennalát, a mely irány Hobbesnél megkérdőjelezhető. Minden ismeret az érzékekből származik, az ismeret nem egyéb,

minő a tárgyakra nekünk gyakorolt hatásai, a mely hatások egyáltalában nem hasonlítanak a tárgyakra. Az érzékek tehát nem a világot ismerik meg a maga mivoltában, hanem csak a világnak rájuk gyakorolt hatásait mutatják. Mindezen sensualismus következtében fenomenalismushoz vezet; ha azt tanítják, hogy a dolgokat csak az érzékek utján ismerhetjük meg, akkor azt is kell tanítanunk, hogy a dolgokkal az érzékeinkre gyakorolt hatások a dolgokhoz nem hasonlítanak és így az egész ismeret mindaddig valóságos ismeret.

Az emelékhez sem egyéb, minő az eredeti érzéki benyomásoknak bennünk megmaradt nyoma. Ezek a nyomok törvényszerűek a nőkkel se törvényszerűséggel elvesztve egyéni tulajdonságukat; a nők oly természetűek, hogy nemcsak egy hanem több érzéki benyomásra vonatkozhatnak s így

egyekmestek lehetnek. Mindezek tehát egyekmest fogalmak, hanem csak a benyomások elhomályosodott nyomai és ezek mellett vannak vannak, a melyek a benyomásoknak a különbözőségekről megmaradt nyomaira ráillenek és így egyekmest természetűek válnak. Csakis a nőkben van egyekmestesség, az testi lehetősé, hogy gondolatainkat másokkal közölhesünk és hogy az intellektus jeleket egymással összekapcsoljuk, elkülönítsük azaz összekapcsoljuk és kivonhassuk egymásból.

A gondolkodás voltaképpen oly nőkké végre elmebeli operáció, minő a minő a matematika elemeinek számok és betűk segítségével. A gondolkodás algebraja a fogalmaknak, minő a hogyan a matematika algebraja a számoknak. És a minő algebraiban nem törődünk azokkal, hogy valóságban vannak-e a számok meg.

felelősi, hanem csakis a skandálás for-
mai szabályaira figyelünk, nehogy
belső ellenmondás keletkezze: aron-
képpen a gondolkodás is akkor halad
a helyes úton, ha önmagával nem el-
lekerik. Az igazság tehát nem egyéb,
mint ellenmondás nélkül való gon-
dolkozás. Hobbesnél tehát az igazság
kritériuma pusztán formális megha-
tározás; ő misem akar tudni az i-
gazság ny. definitiójáról, a mely ne-
külön az igaz gondolat, a mely tár-
gyával megegyezik. -

Filozófiájának felosztása
aron az elvén alapszik, hogy a filozó-
fia tárgya csak a testek világa lehet;
a filozófia a testek tudománya, a
melyből kizáratnak a lélek, a szellem
és Isten fogalmai. Hobbes az első
materialista filozófusa az újkornak,
a kinek legkiválóbb tulajdonsága,
hogy a gondolatok konzekvenciáját

a legkisebb pontig levonja, úgy hogy a
ki filozófiája előzményét elfogadta,
annak el kell fogadnia egész követke-
zését.

Háromféle testet különböztet meg:
1.) természeti testeket, 2.) mesterséges tes-
teket, mint a művek a közösségek [társas-
dalmak, államok]; a testek között áll
3.) az ember, mint a természet legfelsőbb
produktuma és egyúttal mint a társas-
dalmak alkotó eleme. Ezek szerint a
filozófia feloszlik. fixitára, mint a tes-
tek filozófiájára; anthropológiára,
mint az ember végre: állambudományra,
mint az állam filozófiájára.

Első munkái 1642-47 [a pol-
gárra [Le civile] és az államra [Le via-
thau] vonatkozó gondolatok] foglal-
ják magukban. 1651-ben előli mun-
káinak felhasználásával kiadta fi-
lozófiája összefoglalását, Elementa
philosophiae cím alatt, melynek első
része a testekkel [Le corpore] másodika

az emberrel [De homine] foglalkozik;
a műszeges harmink általánosomáyni
részt már a Leviathanban sa De cive
az munkájában foglaltatik.

Attest. tan.

Hobbes a Gassendi által
felelevenített atomizmust, a természeti-
filozófiájának műszeges alapjainál fo-
gadja el, s kiemelve, hogy a testek
filozófiája nem egyéb, mint az atomok
mechanikája. Van az atomok, ezek
mozognak s mozgásaikat a mechanika
örvényei szerint követelik; az atomok
é mechanikájának felismerése a tulaj-
donképpeni filozófia. É felismerés eke-
jéből kétféleképpen kell eljárunk: ana-
lytikailag fel kell bontanunk a testek
kompozit, mozgásait egyenként mozgá-
sokra; az így nyert részeket szintén új-
ján össze kell kapcsolnunk és a szintén

eredményeifől össze kell hasonlítaniunk
igazolás végett a kísérleti eredménnyel.
Az atomok mechanikájának felisme-
résére matematikai módszert kell mű-
ségeket, mondván hogy a felismerés
csak a mozgások mennyiségének és irá-
nyának kiszámításával lehetséges.
Híven ragaszkodott Copernicus, Kepler.

Ember-tan.

Ereket a gondolatokat alkál-
mazza az emberre is, mintha mely min-
tén természeti test. É lélek nem egyéb vol-
taképpen mint test, csak hogy fin-
mabb anyag s így a lélek-tan sem más
mint a finomabb anyagok mechaniká-
jának kiszámítására törekvő természeti-
tudomány. É lelki életben is rejtve
van: az egyik keletkezett az érzékek
lovából fejlődött szülemelő gondolkodás-
ból: az az elméleti gondolkodás rejtve;
a másik pedig keletkezett a vágyakból.

és akarattá, erekezzék fejlődni: en-
ak etikai rendszer. Psychologiai tekün-
tetben materialista tehát, etikai tekün-
tetben pedig determinista [a gondolkodás
hatással van az akarára, melynek
minőség nyilatkozásáig igargatja].

A lélek etikai működése ép-
pen olyan mechanizmus, mint az el-
méleti működés vagy mintha testek me-
chanizmusa. Az ember egész lényének
jellemző vonása az önfenntartás ösztö-
ne; műanyagján pedig akarjunk magunk-
kal tartani az élet bajainak szemben.
Ez az ösztönnek szolgáló különböző ösztö-
nök kapcsolása, egymás erősítése vagy
csökkentése alkotja az emberi akarat,
mechanizmusát [mint a hogy a gondo-
latok mechanikája az érzetektől, a tes-
tektől pedig az atomok mozgásából kelet-
kezik. Az atomok mechanikája a fizika,
az érzetektől a psychologia és az ösztönök
a jósságon [önfenntartás] által igargatott]

mechanikája az etika.

Állam-elmélet.

E tudomány megalkotási-
ban egészen eredeti, mert senki a kére-
se Bacon se Descartes nem működtek.
Mechanista és atomista meggyőződés
érvegyesítette az államban is, a mi
egyszerűsége ugyan, de rejtőzöltség-
tereteket alkotott meg. - A társadal-
mi életben az egyén az atom, mely
önfenntartásáért küzdővén akár-
lani élet nem lehet egyéb, mint az
egyéni egoizmusok küzdelmének me-
chanikus képe. A társadalmi élet:
bellum omnium contra omnes; az a
formulája a gyakorlati életnek, a mi
Darwin a „létező való küzdelem” alak-
jában az egész organikus világra kiter-
jesztette. Mindezen organikus lények
a létért s a küzdelemben a lehető leg-

nagyobb mértékben igyekeznek civilizálni azokat, a mi neki szabályosnak jusszik. Ez egy műveltség iránti angol gondolat, a mely civilizációs fejlődés után ebben a társaságban érke el teljes jelentőségét.

Azokban a „b. o. e. o.” primitív társadalmi állapotok. Az állam-alkotás éppen az első működés, hogy az ember a rendelkezés helyéről kimunkálhasson. Ezen célból lépnek az emberek szerteszét egymással, hatalmuknak egy részét átadva hátrárra az egészre, hogy annak fejében az állam megvédelmezze az egyént az új hatalmos társaságban. Az állam működése magában egyesül: omnipotens, ő a nagy Leviathan; csak egy hatalma van és az a maga rendelkezése szabja meg neki, hogy a. i. nem veheti el az egyén életét, hiszen éppen azért alakult, hogy azt védelmezze.

Különben minél nagyobb hatalommal kell az államot felruházni,

hogy hivatásának annál inkább megfelelhessen és az egész hatalmat egy ember kezébe kell teremni. Ez az utóbbi nem következik egészen a Hobbes filozófiájából és hogy mégis a monarchiát és nem a republikánus ajálta államformát, arra vezet a magyarázatok Hobbes személyes tapasztalatai nyomán, a melyeket a gyakorlati életben szerzett.

Az ő monarchiája azonban nélkülöz minden vallásos szimvólát. Az állam szuverén, semminek sincs alávetve és minden alája tartozik. Ötvenkezes - még a vallásos meggyőződés is - alá kell vetnünk az államnak, a mely a maga érdekeinek leginkább megfelelő vallás rákényszerítheti alattvalóira. Ennek kellett volna végül volni azoknak a sekta-képzeteknek, a melyek Angliában az ő idejében szétmaktással fejeződtek. Ez a közbiztonság a vallás iránti kizártságnak lehetőségéig

hogy állam-elmeletre népszerűsége ke-
gven merz. Híresen az ő idejében az ellen-
seges pártok meggyertek abban, hogy az
államnak vallásos minőségűnek kell
lennie: az egyik párt Esku kegyelméből
való királyságot, a másik ugyancsak
republicát kívánt.

Hobbes egyetért, de a végző kon-
kreteciátal levő filozófiai, politikai
kérdések követőre talált. Ebben az időben
arouban a filozófusok igen nagy szá-
ma platónikus és aristotélis volt és
köreket a panteista és theista gondol-
kodást egymással és e köztől az egyházi
tanításával összehasonlított. Volt ugyan
hatásuk a korra, de az emberiség fejle-
dését nem érték irányítottak az angol
filozófusok közül, hanem Bacon és Hob-
bes.

Az occasionalismus.

Nemzetünk a racionalismus
gondolatához, Descartes utóainak
működéséig kell figyelemmel kísérnünk.
Descartes filozófiájában minden katholi-
kusok minden reformátusok ültökét
csak a jansenisták fejlesztették tovább,
a kik közül Arnauld és Nicole lün-
tek ki. Előbbinek *L'art de penser* ex-
logikai munkája a Descartes gondol-
kodás-utóainak legmáskésőbb kife-
jezője s minthogy ilyen a francia iró-
lom egyik legelterjedtebb terméke.

Egy nagy probléma foglalko-
tatta a Descartes utóainak filozófiájában:
a test és lélek kölcsönhatásának prob-
lémaja, a melyet Descartes érintett
ugyan, de megoldatlannak hagyott.
Descartes mély kultúrtevékenység állapítt

meg test és lélek kötött; amarr csak kikerjedis, ez csak gondolkodás, a kelő kötött semmi kötés vanás sincs. Heiny. keu aruban art is tanulni, hogy an emberen ez a két substantia együtt van sőt még hogy egymással kapcsolatosak is.

Descartes megoldásaiak a mennyire annak lehet mondaní - egy módosított formája „inflexus physicus” név alatt ismeretes is egy igények megoldani a problémát, hogy fizikai behatásnak mondja a testnek a lélekre s a léleket a testre gyakorolt hatását.

Az elfogulatlan ember jellegének is az, hogy a test változása hatással van a lélekre és viselkedés; de ez még mindig magyarázatokra szorul úgy hogy a metafizikai gondolkodás ezzel sem elégedhetik meg. Vagy nincs kölcsönhatás test és lélek között, vagy ha van, akkor nem oly mérték a különbsége a két

substantiának.

A problémának a következmények egyikehez kell vezetnie sa filozofia csakugyan mint a két uton halad-e igen srosszatát nyújtóan a rendkívül jóvalis kérdés megoldásának. A XVII. és XVIII. század filozófiai fejlődésének a körül támasztó vitakörök köztük. A legérdekesebb elméletek egyike mint járt Descartes halála után keletkezett; ez az occasionalismus, melynek főképviseleje Arnold Geulincx és Malebranche.

Az occasionalismus lényege abban áll, hogy a kölcsönhatást bizonyító tények- indulatok és mozgások- nem úgy magyarázandók, hogy a test hozza létre a lélekben az indulatot s a lélek a testben a mozgást; tehát a lélek nem is hatnak egymásra, hanem a test változása alkalmasodgatnak. Éppenek, hogy a lélekben megfelelő indulatokat támasztanak. -

A lélek sem maga műli a testben a mozgásokban, hanem csak gondolja a mozgást és Isten hajlja végére. Isten az egyedüli valódi erő a test és lélek között. A testi és lelki változások tehát nem okai [causae efficientes] a megfelelő lelki illendőleg testi változásoknak, hanem csak alkalmak [causae occasionales] arra, hogy Isten a megfelelő jelenségek előidézője...

Első pillanatra nagy hibának tűnik fel az okoskodásban, hogy az az elvű, a mely a hatás fogalmát hiátja kiemelőül a testi és lelki jelenségek correspondenciájának magyarázatánál, a helyett hogy kiküszöbölje, még megkíséréli azt. Az occasionalismus nem magyarázza meg a correspondencia kétség, csak komplikálja a problémát. Hogyan lehet a lélek Istenre, hogy tudomás, végren változásairól hogyan hat Isten a testre? Hogyan a kérdés

megismétlődik a test hatásából kiindulva.

Lebuktat a test és lélek jelenségeinek correspondenciájára az erre vonatkozó megoldásokra nézve egy találó hasznalattal él. A correspondencia kétség helyettesíti kétség a tökéletesen egyforma járásával. Az irák az együttes járásának oka lehet az: hogy a kétség irák szerkezete összefüggésben van, tehát egymást igazgatják [inflexus physikus] vagy hogy valaki folytonosan meggyőződik az irák járásáról [occasionalismus] hogy végre: az irák mestere már előre oly tökéletesen készítette el azokat, hogy mindig egyformán járnak [harmonia praestabilita; Leibnitz vétele].

Az occasionalismust tehát Istennek folytonosan kell hallnia, a nélkül, hogy meglátván mindenit, hogy miként esik ki a hatás. Különben, ha már

felteszük, hogy ésten minél kevesebb a
kekre hatnak, minél inkább tartózkod-
nak annak kimondásától, hogy a lélek
is tud a kekre hatni.

Mondottuk azonban, hogy mi-
er csak látszik. Vannak ennek a legfőbb
filozófusok nagyon kevés occasionalis-
musoknak nagy érdemei. A legna-
gyobbak közül való az, hogy az occasio-
nalismus feltételeznie kényszerű vizsgálata
lágyává az okokig terjed. Az okokig
kapcsolatos - változások szükségessége
szükségesség - ismerték ugyan a filozo-
fusk, de nem mélyítették úgy el ezt a
kérdést, minél az occasionalisták. Vala-
mely jelenség az oka? - nek, ha ex utro-
bo csak az jelentkezik, de akkor
mindent felül. Hogyan ezt követeli, hogy
az okok következzék? És, ha a dolgok mid-
lyetben és egyben közelebb vizsgáljuk, ki-
 kell ismernünk, hogy valójában nem
tudjuk. Folytatósan említhetjük az ok

ság, de nem értjük igazán, hogy testi
jelenségek miképpen lehetnek egymásra ha-
tásosak?

Mi csak a jelenségek szükségessége
egymásutánjában, külső kapcsolatában
kapcsolhatjuk se kapcsolatától meg-
győződésükre következtetéseket vonunk;
de a jelenségek belső kapcsolatában, hogy
hogyan következnek a jelenségek egy-
mástól ezt nem tapasztalhatjuk és nem
is értjük. Hogyan adja az egy mo-
zgó golyó mozgási energiájában egy má-
sik nyugalomban levőnek, hogy az to-
vább mozgasson?! Az occasionalis-
ták érdeme, hogy a causalitás proble-
májában elmélyítették és az utána a ke-
s lélek egymásra való hatásának kö-
zelebb kívül egyetemesen tették. Descartes
megelégedett annak kijelentésével, és
megvilágításával, hogy a kekre hat a lé-
lekre és vissza. De hiszen azt is kér-
di, hogy miként történik a hatás és mi-

a ki ezt a panteiztikus gondolatot
iggy végig gondolta. Spinoza az igazi
befejetője Descartesnak s az occas.-nak.

Az occasionalismus előhírnöke a
Spinoza filozófiájának. Spinoza végig
gondolta egyrészt Descartes, másrészt az
occasionalismus gondolatait; egyrészt
a lélek és test teljes dualismusa, más-
részt a kölcsön-hatás egyetlen lehetséges
magyarázó módja. Ezekből az elemek-
ből alkotta meg Spinoza, minszertek
működés logikai következményét, a
panteizmust, amelyről Leibniz és
Halebrauche látszólag távol állanak,
de tulajdonképp igen közel.

Leibniz.

Leibniz a maga filozófiai fel-
fogásait fokozatosan fejlesztette. Elő-
ször csak a test és lélek kölcsön-hatá-
sának problémája érdekelt. Ezrel a

problémával összefügg az érzetek mi-
vottának kérdése.

Descartes az érzetek keletkezésé-
nek tartja, Leibniz már a lélek-
hez másmilyen ámbár az érzet létrejöt-
téhez nem szükséges a lélek működése.
A lélek elvonulati az érzetekhez, keletkezé-
se csak a világos gondolkodásban, az
igazság felismerésében nyilvánul. Az
érzetek pedig nem a materialisták idé-
zik benne elő, azok csak alkalmasok-
gáttaknak. Itt kell arra, hogy a li-
ekben nekik megfelelő változások,
idegen elő. Éppen így a léleknek a
maga maga vonatkozó gondolatai alkal-
múval oldódnak. Itt van a testben elő-
idéni változások.

Ezzel azonban kifejezi Leibniz,
hogy Itt nem az egyes külsővallo es-
teken keresztül a változások, hanem,
hogy minden hatás, minden működő
elő. Itt van és ex ar et eo" költi be

az egész világot, a melynek változásai
 így egy meghatározott körűben kering
 mennék végbe. Ebben a felfogásban már
 benne van a Spinoza pantheizmusa,
 a mely a véges substantiák egész jé-
 lőségét meg akarja semmisíteni, mon-
 dván, hogy az egyes dolgok mindegyike jár-
 nekkel [accidentia] létezik, a ki
 nélkül nincs igazi lét, nincs igazi hatás.

A pantheizmusról kívül még ke-
 ne rejlik Feülinx rejtőzeteiben a psycho-
 logiai parallelismus is. A lelki jé-
 ségek magyarázata mindig nagy ne-
 hézségekkel jár az a pszichológiában.
 A lélek spiritualis jellegű, a mely
 kering az a testről egészen külsőn áll,
 önálló való, mely a test hatásait a ma-
 ga mögje kering dolgokra jel: az a jel-
 fogás nagy metafizikai ellenértékkel
 bír ki maga ellen. Viszont a materi-
 alis magyarázat is abszurd, mert azt
 mondani, hogy a lelki jélségek éppen

olyan termékek az agyvelő működési-
 nek, minth a minők pl. a kövek a vála-
 dékai: az mégis a képesség simek kor-
 ja magán. — Hiszen semmi sincs a
 gondolatban, a mi a materialis dolgok
 jellemzői és visorok.

Ezzel szemben a Feülinx
 rejtőzeteiben benne rejlik Spinoza jel-
 legű kikerülő e nehézségekkel, mon-
 dván, hogy a lélek is test nem ha-
 nakk egymásra, hanem e két való jé-
 ségek párhuzamosan hatolnak egymás-
 sal. Mindem testi jélségeknek megfelel
 egy lelki és minden lelki egy testi,
 a nélkül, hogy egymást előidéznék.

Spinoza azután életemben fogja
 kidomborítani a test és lélek léte-
 való viszonyát. Ő már nemcsak azt
 mondja, hogy ezek egymásra nem hatnak,
 s hogy mégis megfelelők, hanem azt is,
 hogy testi és lelki jélségek soros-
 kétfüggésben vannak egymással, nem

különálló substantiák, hanem Lélek-
nek - e fő és egyedüli substantiának az
attribútumai. A véges dolgok már Lel-
lenczénél nem tudnak egymásra hatni,
nem activek; csak egy lépés kellett annak
kimutatásához, hogy ezek a dolgok nem
is igazi substantiák. -

Leülünk a maga reményekből
miontikus és arkelikus következté-
sekhez jut. Lélek és test minden hatás-
ra képtelenek, minden erelekvés, minden
tevékenység Lelkben van. Minthogy
pedig semmi sem lehetünk ezen a világon,
ne is akarjunk semmit, "Mibi nil valet
ihi nil velis!". A legnagyobb erénye az em-
becnek az, hogy teljes mértékben
Lelk minden hatásvárával szemben sár-
előz, megakadva magában. El kell fordulni
ektől a világtól, menekülnünk Lelkben
s egyesülnünk vele. Ez a konsekvencia volt
leginkább az oka annak, hogy Leülünk
a filozófusok melléjük. -

Malebranche.

Az occasionalismus gondola-
tai másalakoz, öltöttek a francziák leg-
nagyobb metafizikusaiál Malebranche-
nél, a ki tagja volt a Jexus oratorium
aljai congregációjának, a melyet Descartes
barátja alapított. Tagjai ezen a révén
is odaadással művelték Descartes és a
vele rokon J. Agoston filozofiaját.
Munkái: Az igazság kereséséről, "Érteke-
zés a metafizikáról és vallásról" és Er-
tekezés a természetéről és kegyről. -

E is tagadja az influxus phy-
sicus létezését; a test és lélek nem hatnak
egymásra, de ebből minthogy arra a gon-
dolatra jut, a mire Leülünk csak hoz-
zás kerülés után érkezik, hogy t. i. az
igazi substantia minden tevékenysége
egyedüli forrása. -

Kiterjeszti a hatás problémáját az anyagi dolgokra is; egyáltalában nem elégrik meg Descartes magyarázataival, a mely az anyagi világban végbenülő változások, mintha tökéletre vezetnek vissza. Gellinxe és Malebranche kimutatták, hogy az anyagi világban is a causalis kapcsolatnak egy homályos eszközzel állunk szemben, a melyek - bár a megismerés úgy tűnik fel, mintha étként- éppen úgy nem étként, mintha lélek is tesz költésruhát. A dolgok voltaképpen nem is hatnak egymásra, mert minden hatás Istenben van; nem is önállóak, mert Istentől függenek [essenciák, de nem substantiák].

Mindéből természetesen az következik, hogy a lélek sem hat. Az ebből eredő nehézség - hogy hogyan lehetnek tevéseik a léleknek, mikor Isten szabályozza - ezt a nehézséget Male-

branche Descartes-ra támaszkodva az akarathatásáival magyarázza. - Arra Malebranche sem tud megfelelni, hogy az emberi szellemnek Istennek való közeg függésével hogyan jár meg az akarathatásának gondolata. Azt feleli, hogy a hatásoknak, emberekre nézve mysterium, melyet meg nem oldhatunk. -

A világ megismerésé Descartes még lehetségesnek mutatja. Kerünte a lélek feladatára a külvilági dolgoktól nyert hatások, is megismerkedni velünk a világra maga igaz mivoltában, hiszen Isten nem akarhat bennünket megsejteni.

Bar e theologiai bizonyítékok Malebranche-nak is el kellett fogadnia, filozofiai pseudonere nem engedte, hogy a Descartes elvételével megmaradjon. Hiszen a világ és a mielőttünk álló világban, hogyan hason-

a külvilág a mi lelkünkre?

Egy eredeti fordulattal azt kívánja, hogy van Istenben a valódi világ-nak mintának szolgáló ideális világ és mi emberek Isten ex ideális világában ismerjük meg a való világot. Tehát a világot, Istenben is, Istenben szemléljük. Az a gondolat, hogy Isten a való világ megismerésére előző gondolatban kerülnék. De azt meg, már Platon óta könneggyőző-dőleis a filozófiáinak. Ezt a gondolatot illesztette bele Malebranche az isteni-kerítés, összeköttetésbe hozván ezt annak a másik szinten régebbi gondolatokkal, hogy az ember felkelt Isten világára meg, hogy Istenke műltre ismerjük meg az igazságot. Malebranche szerint van: emberi lélek, isteni lélek, a való világ ideális mintája és végre maga az anyagi világ.

Berkeley angol filozofus ellen-kerés álláspontját kiindulva-meglá-

volabbra jut, mondván, hogy csak em-beri lélek, isteni lélek és ebben ideális világ van. Anyagi világ létezését nem szükséges felténnünk, hiszen az úgy sem hathat ránk, ha nem lenne tehát nincs.

Van még a Malebranche filozo-fiájának egy találkozás a későbbi filozófussal. Kant ugyanis, midőn az ismeretek termeléséről vizsgálta, ar-ra az eredményre jutott, hogy az ér-tékek nem úgy ismerkedik meg a vilá-gi dolgokkal, a minél vannak, hanem a minél a külvilági dolgok az értékek-re hatnak, a minél nekik telosznak. — Fejlődésének első fázisában azt mond-ja Kant, hogy ezzel szemben az érté-ken a világot úgy ismerkedik meg, a minél van. És mert a világ értelmükre nem, csupán értékeinkre hat: a Malebranche megoldásához fordul és azt mondja, hogy a dolgokat értelmünkkel Istenben is-

ismerjük fel.

Malebranche filozófiája tehát arra tanít, hogy a dolgokat Istenben ismerjük meg; magunkba tekintve Istenből látjuk s ha Istenbe elmerülünk: magunkat ismerjük meg.

Quismeket és Isten-ismeret egy. Általában minden Istenben van, minden vágyó és voltaképpen feleje iramul; az Isten szeretete az emberi élet koronája. Mondhatni, hogy minden Isten működése és akkor már Spinozához érkeztünk el. Csakhogy míg Spinoza a világ dolgait egy neműtelen Isten működésének tartja, addig Malebranche a neműtelen keresztény Istennek tulajdonítja.

Spinoza.

Spinoza alakja személyileg és filozófiailag kimagasló jelensége a filozófia történetében. Spinoza zsidó csalárból származott Amsterdamban, ahol kevésbé spinoza zsidó község keletkezett. Ennek köréből is csakhamar villongások kimagaslak, melyek a skolasztikus ortodox theologiai gondolkodással szembe fordították a modern kor szellemét és ismét közeledésbe jutott. Mindezt a mellett a szabályos gondolkodást nem lehetett, mely mélyebb megakadályozást, mint más országokban, mely Steinthaljól ahova Descartes is menekült - nagyobb politikai szabadság biztosított.

Spinoza 1632-ben született; Amsterdamban nevelkedett a híres Noorda rabbi iskolájában. Zsidó tudományok arában nem elégedett ki; nemestára

a kabbalában keresek azt az igazságot,
a mi a skolasztikus úido filozófiában nem
talál. Csakhamar a modern kutomá-
nyok felé fordul, mintán Vanden En-
de kereste a latin kutományokba. Itél
és Aldenburggal Keuental föld köröbli lon-
doni nagy körökkel tanulmányozta a
modern kutományok nyomait. Seg-
ismerte Herit. Bruno, Descartes, Bacon, Hobbes
filozófiáját úgy hogy tudományoskép-
teltség kiindulék a kor szivornalán állott.

E világi tanulmányai gyanul-
keltettek hitvesorai körök, a kik keves-
kel vették körül, hogy a vallásra vonat-
kozi meggyőződések megismerjék. E-
lőtre is kerültek, hogy miután a val-
lás dogmái felől és rossz nézetek, hogy
a szinagógák kerüli. Végül azonban
felvették köze is keresgetni igazsággal
igyekeztek vele meggyőztetni, hogy val-
lások meggyőződések nem kéri nyilvá-
nosai. Ekkor magát szabadságában

körözött nem cügette: kiátkozták a
körögtől. Ez azonban neki nem okozott
nagy fájdalmat, nem épült be egyik hitkö-
ségbe sem, magányosan él, egészen elvo-
mulva a világtól, gyakran vállalkozta
lakhelyét míg végre Haaga-ban megállo-
dott. Itt leveg-körözüléssel kezdte kemp-
rel; függetlenségét annál biztosította, hogy
igényeit a legcélszerűbbre korlátolta. E-
gyik köze magabiztossal, magányban kör-
ke szorít, a mikor különben minden elcsomo-
sított nem látott és nem igyekezett helyre-
kel megváltoztatni akkor sem, a mikor
pedig lehetett volna. Károly Lajospfalvi
gróf ugyanis felajánlotta neki egy egy-
kuni tanácsot, biztosítva is arról, hogy
meggyőződések egészen szabadság hir-
detési. Spinoza azonban sokkal job-
ban ismerte körét és ezzel szemben a ma-
ga meggyőződések sem hogy akkor ál-
latta volna magát, hogy nemzeti visz-
ságra jognak találni. Nem fogat-

sa el tehát az ajánlatot, nehogy alkalmazzák a követelményeket arra, hogy el-
bújjellázzák.

A bekövetkező események igazol-
tak valóságát. Mintha kiadta Des-
cartes filozófiájának matematikai
módszerü előadását, barátai folytonos
kérdezték, hogy kiadta egy munká-
ját: *Tractatus Theologicus Politicus*,
a babilonról, annak magyarázatáról és
kritikájáról írték. A köröség ugyan-
nem tudta meg, hogy ki emek a könyv-
nek a szerzője, de oly féltékeny volt a ka-
lára, hogy maga Oldenburg, aki be-
jött a kudarchoz munkái kiadásá-
ra, kérte, hogy több gondolatok ne pub-
likálják. Nem is adták ki több művet, bár
30 éves korában barátai már olvasták.
az *Ethikát* mely filozófiai pseudonim
tartalmata. E mű megjelenésének
barátai által elkerült alapokan híre
már valószínűs reudülés keltekel, az

összes hitfelekezetek körében. A katho-
likusok, protestánsok, zsidók feladit-
ták a kormányt, hogy tegye lehetővé a re-
szekelmes könyv megjelenését, a mi külön-
ben Spinoza egyáltalán nem kívánta
azt kiadni.

1677-ben halt meg. Halála után
kár érzé üvöltött a gyűlölet ellen segítség-
sége és élet a legutolsó sarmatáig igyeke-
zett britani, míg végre Lessing felismer-
te filozófiája értéket és egyénisége nem-
vonását. A legteljesebb elítélés szolgá-
latának emlékeire: Goethe belde merített
filozófiai gondolatokat, Fichte, Schelling
egyesen Spinozisták, Schleiermacher pedig
felismerte Spinoza belkinek mely vallá-
sságát és igazi reudulás utat.

Halála csak a XIX. században ke-
sőbbi igazán sen nem hogy csökkenés volt.
ma, és folytonosan nagyobbodik. És
a hatás nemcsak a filozófiára és legin-
kább a keresztény kultúrára kéri, és úgy

hogy ma alig van filozófiai gondolkodás
keresztény-ség, a ki nem spinozista.

Munkái mindegyik halála előtt
Oldenburg adta ki. Hátra-hagyott ir-
tái közül voltak: az „Ethica”, egy befeje-
etlen héber nyelven, pszichológiai és
ismerettani értékes és barátsággal tel-
elő tudományos levelek. 1877-ben egy
újabb munkáját fedezték fel, melynek
címe „Tractatus de Deo, de homine etc.”
és a melyet megkülönböztetésül „Trac-
tatus”-nak szoktak nevezni. Ez a mun-
ka valószínűleg még az „Ethica”-előírta.

Filozófiai rejtélyek, „Ethica”-n.
munkája nyomja; ez a csodálatosan ö-
rökös alkotmány, a melyet rigoru geo-
metriai pontossággal paragrafusok-
ba szedve tántekélek alkotnak. E kör-
lete épület részeinek magyarázata, a
márványos sorozatának kimutatása
egyik legfontosabb feladata a modern
filozófia körként írta.

A Spinoza rejtélyének, a rejt-
ett egyes, részének keletkezésére nézve a
legkülönbözőbb vélemények merültek fel.
Ezenek egyenesen Descartes filozófiá-
jából keletkeztek; pedig ha Spinoza egy
bizonyos tekintetben Descartes-tól is in-
dult ki, rejtélye nem oly egyszerű logikai
kraxkrenciája a cartesianismusnak,
minth pl. a Leibniz filozófiája. De
nem folytatta Spinoza Leibniz-ot, vagy
Malebranche-t sem, hiszen ez utóbbi
megelőzte, Leibniz-mal pedig egy da-
rabbig párhuzamosan haladt, de aztán
végkép oda hagyta azt az utat, a mely Des-
cartes maga után kijelölt és új exa-
mpu, a magán halálát követő.

Egyeknek filozófiájának kezdő forrá-
sokból bontakoztatni. Később, hogy
a rejtélyt teljesen érvegye, kék foglalt
filozófiájában. Emléke a rejtélyt követő
később, a kiknek halála megőrzés
kifejezése, gondolatának logikai elem.

rekeiv. De ezek az arisztotelikus filozofu-
sok nem tanulhattak arra, a mi az öfi-
loszfiájában van.

A kabbalával is összeköttetésbe
hozták reukerét, a mi azáltal vélték
fogszultuak, mert e misztikus körny-
ben igen sok az új platonikus tehát
pantheisztikus elem. A Spinoza pan-
theizmusa azonban alapjában más kü-
börök az új platonizmuséhoz. Ez utób-
binnak jellemző vonása az emanatio
elmélete, melynek értelmében minden a
mi van: Istentől áradt ki és pedig foly-
ton csökkenő tökéletességgel. A kidoa-
dás utolsó fázisában az anyagban
majdnem a teljes tökéletesség, tökéletlen-
ség látszik. Az emanationalis pantheis-
mus tehát pesszimistikus, mert a vilá-
got rossznak, tökéletlennek sa toremé-
ményt megromló, istenségnak tárgyá.
Érteke a fejlődésnek pedig a Spinoza
pantheizmusában nyoma sincs.

De nem vette pantheizmusát Gori?
Grunotól sem. Témérk reukerét, sőt mü-
rei hatással is voltak rá, a mi az art nevelés
grundolata és kifejezés mutatója. Meggyes-
nek még abban is, hogy egyikük sem la-
miz emanatió, nem látnak romlást
a termelésben; sőt ellenkezőleg őt bio-
mors tekintetben optimistának, mert nem
kernek érték-különbséget a dolgok között,
hiszen azokban egyaránt az istenség nyil-
vánul. A „natura naturans” elve ugyanis
szinte a körös e filozofusoknál.

De hiszen ott a pantheizmus,
nem kellett nekik éppen Gori? Grunotól
vonnak, hiszen a renaissance filozofu-
sai mind pantheisták. Még az egyház
közé is bejutott az a tan úgy hogy
Gori? Grunot legfeljebb annyit mond-
hatunk, hogy ő korra legközelebb Spino-
zához a XVIII. század pantheizmusát, a
melytől különböz a sok meggyező vo-
mas mellett is határozottan eléri a Spinozát.

Hilónkben is egy új rendszer nem keletkezik a mellékes dolgok kikristályosodásából, hanem egy nagy centralis gondolat hatása alatt, a mely mindezt magához von, a mi neki való és működés-lárvát, a mi vele ellenkezik. Spinoza egy nagy szintetikus erő, a ki a jelölés elemekből saját lelkeinek melletti köh-ját megalkotja a maga nagy rendszer és mindezt a mi másuttan volt megfosszolt idegen eredete jellegetől a maga mellébe helyegés nyomta rá.

A ki „Tractatus” (1677) tanulmányozása mellett, bepillantást enged Spinoza fejlődésébe. Itt láthatjuk, hogy melyik volt az az uralkodó gondolat, a mely köré rendszerre jövekesetek a többi gondolatok. Ez a centralis gondolat: Isten szeretete, Isten szemlélete volt.

Descartes abszolút biztos igazságokat keres mindezek előtt s mindazt am cogitans elvben megtalálta, emelt a

fenyénél azt tapasztalta, hogy benne Istenről való fogalom van, a mely csak magától Istentől származhatott.

Spinoza nem keleti filozofiajában talános kételkedéssel, mint Descartes, hiszen Istentben nem lehet kételkedni. De van kétséssel, milyen vallásos lélek ő, a ki minél a misztikusok a középkorban és minél Istenne körvontat meggyőződés, hogy Istennek lelkeiben, hogy lelkeik Istentől való Isten ereke Spinoza is. Nem hogy ő szereti Istent, hanem hogy benne Isten lakik, hogy lelke Istennek egy része és hogy a lelkek Istentben összefüggnek. De nem is csak a lelkek, hanem a testek is, az egész mindeksé. A mindeksé egyége az Isten; az nem kell bekönyvitani, hanem ebből kell kiindulni.

A hívő lélek ez istenségek barmyos extasisban emelkedik fel; Spinoza azonban azt a feladatot tűzte ki maga elé, hogy ez istenségek vilá-

gros és az el megismerje. És valaminek minden a mi van. Ezenben van és Ezenben mindenben van, úgy kell az értelem világában is mindez Ezen fogalmakból levezetett. Ennek a fogalmaknak a gyümölcse az "Étika", amely egy hatalmas kísérlet arra nézve, hogy mindez egy fogalomból, Ezen fogalmakból levezetett levezetett. A Spinozaéhoz hasonló nagy összefoglaló conceptiókkal találkoztunk már a filozófia történetében, de talán ez a legelső eset, hogy egy filozófus szigorúan egy fogalomból igyekezik levezetett a mindezt.

Ezen rendszer megalkotására, azaz az egész mindeztnek egy fogalomból való levezetettására a legelőször ismét a Descartes deductiv-synthetikus matematikai módszer. "Étika" az. munkájában filozófiai gondolatok, geometriai

és a kevés demonstráció. Spinoza matematikai tudása és geometriai módszere rányomja bélyegét a Spinoza panteizmusára is.

A panteizmus ugyanis-kei specifikus filozófiai gondolat - a kultúránk korában magán korja korra kultúrájának jellemző vonásait. Az eleve panteizmus arithmetikai; a mihez Pythagoraszmal a dolgok lényege a szám, azaz éppen ebben a panteizmusban minden az egy fogalomból származik [egyedül csak a léte van a világban, más semmi]. Plató panteizmusát kultúránk a fogalomból hatja át egészen. Ezen panteizmus az eleve szemlélt panteizmus a Spinozaé pedig a geometria mindezt alakult. Ebben a rendszerben a geometriai módszer nemcsak arra szolgál, hogy a gondolatok kifejtésére szolgáljon, hanem egyúttal mindezt

is a keutseinek. A geometriai mő-
 szer itt a saját képe alkotja meg
 a pantheizmust, pedig rendszer a
 rendszerhez sokkal alkalmasabb a
 módszer, mint pl. Parmenides, az Elei
 filozófus, a ki kiindult abból, hogy
 az egész világ egy, benne nincs kü-
 lönség, és mert az értékek nem
 az alapmeggyőződésnek megfelelő-
 en mutatják a dolgokat, kimondta
 hogy az értékek csak a szemmel
 látható alkalmazata a megismerés mő-
 szerének rendszerének.

A substantia.

Spinoza keutseinek centra-
 lis pontja az: Isten vagyis a substan-
 tia fogalma. A substantia Des-
 cartesnál is fontos szerepet játszott,
 és úgy formulázta, hogy a substan-
 cia az, amely úgy létezik, hogy

létezéséhez más dologra nem van szükség.
 Ebből a definitióból önként követke-
 zik, hogy Isten a substantia, mert
 test és lélek nem magukban létezők,
 hanem Istentől függenek.

Spinoza substantia alatt érte-
 szte, a mi magában van és maga-
 ból értékelik meg [quod in se est, per
 se concipitur]; tehát megértéséhez
 nem szükséges más fogalom. Ezen
 substantia csak egy lehet, teljesen
 független, rapa kívül nem is lehet
 semmi sem: úgy hogy a mindenség
 egy substantia. Isten pedig: az ab-
 szolút végtelen lény azaz a substan-
 tia, a melybe minden a mi van, be-
 le tartozik.

Analógia erre a tér [idő] kén-
 ti a geometriai módszer hatása az
 egész pantheizmus rendszerére.
 Tér csak egy van és minden térbeli
 dolog csak egy része; nem a részek

ből alakul az egész, hanem a tér vég-
 leben és minden térbeli bele tartozik.
 Valamint a térről úgy Istenről is
 köröztetlen szemléletünk van, a mi
 említszagra nem kell bebizonyítani.

Attributum.

A substantia fogalma azon-
 ban - bár nagyon általános - mégis
 ijes fogalom, a melyről csak annyit
 tudunk, hogy magában van, füg-
 getlen, egyetlen és rajta kívül semmi
 sincsen. Hogyan lehet ebből az egy
 fogalomból az egész minőség
 megmagyarázó rejtve, lezártan.
 Kéni? Spinoza itt segít magára
 egy új fogalommal, mondván, hogy
 a végtelen substantia végtelen sok
 attributummal rendelkezik, attri-
 butum alatt értve azt, a mi az érte-
 len a substantiából foly, minél több
 megéti -

Spinoza ezzel lehetővé teszi ugyan
 rejtve megalkotását, de az attributum fog-
 almanak behozatalával részről a rejt-
 ve deductiv-jellegű, mivel a tapasztalat
 hívta segítségül. A substantia fogalmából nem
 lehet ugyan lezártan látni az attributum
 fogalmát, a minthogy abból voltaképpen sem-
 mi sem lehet lezártan látni, annyira ijes.
 Itt is a fogalomból is nem deductio ré-
 vül jutott el az attributum gondolatához,
 mert hogy a substantia levezet az attri-
 butumok közül, azt csak a tapasztalásból
 tudhatta. Deductiv rejtve tehát a vele el-
 lenkező tapasztalati szem jött; sly inko-
 herencia ez, melybe minden deductiv rejt-
 ve belé esik; minél deductiv, annál inkább.
 Egy másik hibája Spinoza rejt-
 vének, hogy a monizmus nem tudja ha-
 tározottan kezelni. Itt mondia ugyan-
 is, hogy a substantiának végtelen sok attri-
 butuma van, de mi azok közül csak kettő
 ismerhetünk meg: gondolkodás és kiterjedés.

a melyekben a substantia egyaránt nyilat-
kozik. —

Miind máig vita tárgya, hogy
miféle Spiritus az attributum alatt;
vajjon tulajdonsága, nyilatkozása. es-
tendő vagy talán jellegzetes formájá sub-
stantiának? Kuno Fischer axon a vé-
leményen van, hogy a Spiritus attributum
taniát úgy kell felfogni, a mely merőben mi-
dőn az ember a substantiát felfogja, saját
mivoltánál fogva kétféle kettősként meg-
bírni a nélkül, hogy szükségessé volna a
substantia kétféle képzése. Mindegyik hogy
az egyetemes fehér nappal a prizmán ke-
reztül két színre törik, úgy tűnik fel a
substantia kétféle attributumnak az emberi
lélek prizmáján keresztül.

Éltekintve attól, hogy Spiritus után-
sókkal kétféle csak Kantuak támasztanak a
gondolata, hogy a világban mutatkozó du-
alizmus ne a világban, hanem az emberi
lélek jellegzetes formájának tulajdonsága, es-

től eltérve tehát a Spiritus rendszere
kétféle ellentétben nélkül nem lehet az at-
tributumot úgy értelmezni. Hiszen ha az
emberi lélek jellegzetes volna annak, hogy van
kétféle attributum, akkor jellegzetes volna az el-
mének annak, hogy van gondolatok az egyik
attributum, ex az attributum tehát öm-
magát kétféle fel; az a mi az attributum
rendszere, a gondolatok, jellegzetes volna an-
nak, hogy van ilyen attributum.

Hogy hogyan gondolta Spiritus
az attributum fogalmát, azt katarakt-
sai megállapítani nem tudjuk. Valószínű,
hogy ő maga sem fejtette ki továbbá gon-
dolatát csak jellette az attributumokat
rendszerbe, mert a tapasztalat kegyelme-
re; a substantiának tulajdonságait, mely
egyetemes substantiát támaszt, de magán a fogal-
mat önmaga előtt nem tisztázza világosan.
Leginkább még akkor érthetjük meg, hogy
mily gondolatot képzett előtte ha a kétféle gon-
dolat, a melynek végén sok dimenzió

van [minél a substantiának attribútuma];
 ezek körül matematikai vizsgálataknál egy-
 alkalmasabbán három dimenziós kúton-
 kötetünk meg, a melyek a tér lényegét al-
 kotják. Így a tér és kiterjedési körökben
 a viszony van, minél a substantia és attri-
 butumai között. É kiterjedésekről nem mon-
 dhatjuk, hogy ezek vagy tulajdonságok vagy
 pedig megmúlathatóságai a térnek, mert ez-
 kel minél jóirányokat mi kútonkötetünk
 meg a térben.

A motus.

A substantia és attribútum fo-
 galma után bevezeti példamelek a motus
 fogalmát is. Mielőtt alatta érte a substantia
 affectióit [módszereit], a melyek nem ön-
 állók, mert másban a substantiában van
 lényegük], a mi által a substantia egyúttal
 megértetik. Ezek a gondolatok is megírta-
 gíthatjuk a tér analogiájával; a minél a

térbeli alakok nem lehetnek a térben kívül,
 nem önmagukban; hanem a térben vannak:
 így van az az egyes dolgok substantiái is,
 a melyek működny módosulásai az örök
 substantiának. A végtelest sok módosá-
 leguagyobb szükségességgel követhetik a
 substantiától.

A dolgok szükséges kapcsolata már
 régi filozófiában gondolat, a mely Demokri-
 tes filozófiájában is meg van. É szerint a
 dolgok szükségképpen következnek egymás-
 tól, a minél következéské az idő fogalma
 a változás fogalmában nagy szerep van,
 mert a változások az időben következnek
 egymásra és a szükségességképpen az idő
 folyásában egymásra következő változá-
 sokat kapcsolja egybe. A mi szükségkép-
 pen egymásra következik az az időben kö-
 vetkezik egymásra.

Prímaál arában a motusok
 nem így következnek a substantiától. Az
 ő kezdeteiben ugyan az idő nem jut ki-

replex. Mert a minél a tér és a benne levő
alakok viszonyai egyszerre vannak pl.
a kör, ennek tulajdonságai és ezek köv-
etkezői mind egyszerre vannak meg
az idő legfeljebb arra szükséges, hogy mi
megértünk e viszonyokat és következmé-
nyeiket; valamint tehát a térbeli dolgok
viszonyai nem időreutken következnek
egymásra, hanem egyszerre meg vannak,
arokképpen vagyunk a világgal is. A vi-
lág substantiájának vannak módusai,
belőle következnek a substantia örök kenne-
teléből kifolyólag ezek a módusok és pedig
mind egyszerre logikai szükségszerűséggel
[minél a kör fogalmából, a kör tulajdonsá-
gai]. Az idő - mely az egymásra követke-
zésben tapasztalható - csak látszó; ha
igazán meg akarjuk érteni a dolgok termé-
sét, az időt ki kell küszökölnünk felso-
galmunkból és a dolgokat az örökkévalóság
nézőpontjából [sub specie aeternitatis]
kell tekintnünk. -

Spinoza rendszerében az egész világ
egy árnyékvilággá süllyed; matematikai
világgá, a melyből az eleven erő, a működés,
a változás és egymásután fogalma egészen
hiányzik. A világ minden részét merev logikai
rigorussal tárgyalja össze; ha sub specie aet-
ernitatis tekintjük a világ dolgait, minden
megértünk a maga belső összefüggésében,
mert hogy a dolgok egymásután következ-
nek az nem tartozik az igazi megértéshez.
Aronban a módus fogalmának
a rendszerbe vétele éppen olyan következtet-
len, minél az attribútum fogalma. A mo-
dus ugyanis szintén nem deductio utján
nyerte a substantia fogalmából, hanem kin-
tára tapasztalat révén jutott hozzá. Ennek
a következménye arután az, hogy Spinoza
nem tudta kimutatni, hogy ezakis egy erő
és nem másféle attribútumok is módusok
vannak, a melyeket rendszerébe felvett.

Elmondja a módusokról, hogy azok
végtelen nagy számban vannak, de kifalbro

butum körébe sorakoznak, a melyek köréből szigoruan összefüggő láncolatok ke-
pnek. Et gondolkodás attributumaitól ke-
lteknek a gondolkodás módusai szigoru-
an működés egymásutánisága vagy hogy min-
denk módus, csak akkor érvényes meg igazán,
ha működés előzményeivel tisztában va-
gyunk. Et világ nem egyéb, mint a két at-
tributumnak végtelen láncolatában műk-
ségeken összefüggő módusai. Maga a
világ, a világ substantiája egy, de megnyi-
latkozása ilyen kétfős irányban történik,
egy irányokban, a melyeknek egymással ro-
kon vonásuk nincs.

Ér a jelfogás megkönyíti a gon-
dolkodás és kiterjedés congruenciájának
a magyarázatát. Test és lélek, illetőleg ki-
terjedés és gondolkodás nem hatnak egy-
másra, de mégis meggyeznek működésük-
ben, mert minde kétfő egy és ugyanazon
substantiának az attribútuma. Ennek a
két attributumnak a módusai saját ter-

mészetükhez köelve a működésesség fonalán
haladnak előre mindig a maguk útján,
de mert ugyanazon eredetből indulnak s
egyforma működésesség szerint haladnak elő-
re: haladásuk párhuzamos irányban törté-
nik s azért valamelyik attributum egyik
módusa minden állapotaihoz megfelel a
másik attributum egy módusa [„ordo et
concordia rerum idem est atque ordo et con-
cordia idearum”].

Minden gondolkodási módus-
nak megfelel tehát egy kiterjedési; és
a pszichológiában minden indulatnak meg-
felel egy testi változás. Egy tárgy talán
vagy test és lélek kölcsönhatásának prob-
lemája; hiszen test és lélek jelenségei meg-
egyesnek egymással a nélkül hogy a köl-
csönhatás működés vagy lehetséges volna,
bár a test és lélek ugyanazon substantia
kétféle nyilvánulása. Ért a parallelizmus
híres keresztel Spinozának, köztük van Paul-
sen is, a ki pszichológiában ezen az alapon fej-

lehet ki nemetű.

A modusok természetéből kifolyólag a Spinoza világában semmi sem történik valamilyen okból véletlen végett, hanem minden szigoruan meghatározott okok miatt. Ez áll az emberi akaratra is; az ember eslekedései okonali szükségességgel következnek az előzményekből; nem a mi akaratunk dönti el, hogy miként fogunk eslekedni [mint a hogyan hiszünk], hanem a mi a természetes szükségesség parancsolja.

A Spinoza metafizikaiája - eltekintve attól, hogy az attributumoknak a substantiához s a módusoknak az attributumhoz való viszonyát, hozzáta az attributum és módus természetét, mielőtt nem deductio révén állapította meg - eltekintve ettől ena metafizika rendkívül konzekvens és egyöntetű harmonikus képet adja a világnak.

Egy felső rendszer ex, mely a világrendiség megoldására utat a legmegnyugtatóbb valósnak tud adni: -

Az ember.

Az „Ethika” nak Szekuról, az értelem eredetéről és természetéről szóló fejezetek után következnek az ember erkölcsi és lelktani műveltség tárgyalt részek. Az emberek éppen olyan szerencsés a természetben, mint a többi módusnak. A természet szigoruan causaliter összekapcsoltságban, a melyben minden módus egy másik meghatároz. Így az ember is, a ki Spinozánál még annyira sem szabad, mint Descartes-nál: gondolatok, iradatok, akarat nyilvánulásai a legrendszertesebb módon és rendszeren következnek az előzményekből. Az emberi gondolatokat és iradatokat is meg kell tekinteni, mint más természeteli jelenségeket. Ettől a jellegzetesből természetesen a legfelsőbb determinizmus származik.

A lelki élet egész mechanizmusának összefüggésének ismétlő megfogalmazása [Ettől származik]

manatja le az összes indulatokkal. Minden
lény iparkodik megmaradni annak, a mi
Az érzékelés és vágyától következik,
hogy minden a mi lényünk gyarapítja: tö-
me, a mi csökken: fájdalmas okok.

A vágy, öröm és szomorúság meghatáro-
zásából következik az indulatok egész tana.
Az indulatokról is éppen úgy tanulko-
dik inni, mint a természet többi jelenségei-
ről, mint ha az volna testekről, vonalak-
ról stb. Különös érzéssel adja az emberi
indulatoknak bár- vagy inkább mest- a
fogadott körönyt nem tartotta meg.

A lelki jelenségekre vonatkozó
tana is összefüggésben van alap jeloga-
sával, melynek értelmében a szubsztancia két
fő tulajdonsága: gondolkodás és kiterjedés.
A lelki jelenségeket - különösen az érzékelést
és akaratot - a gondolkodástól származtat-
ja le a pszichológia ilyen intellektualizálás
teljesével elősegíti az a mechanikus jelga-
sát, mely az indulatokat is okozja.

Az ember egész lelki illetőleg indulati éle-
te a különböző indulatokból épül fel, a
mely éppen oly szigorúrendszert képeznek,
mint a természet más erői. Pszichológiai
tekintetben nagy érdeme, hogy általán-
osságban parallelizmusát találva test
és lélek jelenségei között: az indulatok-
nál testi változásokkal is talál, mert az
ő definíciója szerint: indulat alatt egy-
részt a test affektív érzését, a melyek
által a test ereklésének hatalma nagy
növekszik vagy csökken, másrészt pedig
a megfelelő ideát.

Az indulatoknak, mint lelki jelenségeknek
a testi változásokkal való összefüggésére
Descartes után ő mutatott rá először, de
különös érdeme, hogy az indulatokkal kiemel-
te a többi lelki jelenségek közül, mint olyan-
kat, a melyeknek megfelelő testi jelenségek a
lélekkel való világos összefüggésükben a legjob-
ban tanulmányozhatók. Descartes kisérlete után
nemcsak az indulatok jel az indulatok természetét
az egész az érzékelés elve nem volt új.

Állam-tan.

Az emberre vonatkozó alap fel-
fogásról íróműveimben az állam elterjedt és
legnagyobb következtetésével az ember-
társ társulás tárgya az ember lényegének
és nem ismeretével semmiféle más erköl-
csi kategóriákkal a jog fogalmának alján,
hogy minélküli magán akarja fejeztetni.
Mindenkinek van joga addig tejeskedni, a
meddig katalma ér; nem vetten vissza-
nak a korszakváltásának a leonásaitól, hogy
a jog voltaképpen amszi minél katalma,
jogunk addig ér, a meddig katalmunk.
Az állam éppen azért alakult, hogy az így
keletkező bellum omnium contra omnes
szabályozása és megszüntetése.

Elter Hobbesétől az államforma
megállapításában. Úgy tapasztalva, hogy
a köztársaság jöttaro fel megrendelté-
seinek, inkább bíráskodja az ember jogát

minél az abszolút királyság, mely voltaké-
ppen megfosztja a polgárokat minden joguk-
tól, hogy minélküli magánban egyesítsen.
Látván azonban korszakában a repub-
lika kiűzősét, arisztokratikus köztársas-
ságos kívánu, a melyben a véretek a szűke
és gondolkodásban nemesebb legyenek.

Éthika.

Spinoza tagadta az emberi
akarat szabadságát is az embert is a mi-
gore természeteli törvényeknek rendelt alá.
Az emberi eslekedések eráltak nem az ember
akaratától folytak, hanem a természetijö-
lenségethez hasonlóan szükségszerű egy-
másutánban következnek. Hozzávala ches-
sen ilyen esetben a eslekedések között az
örökös természetjából értékkülsőséggel meg-
állapítani. Ertam valószínű Spinozát,
hogy természet semmiféle etikát nem te-
lehetővé. Pedig Spinoza igen korszakos

ethikás épitő rendszerére, a melynek volta-
képpei is volt a főjelje. Csak itt tártul
fel egész rendszernek igazi jellege és jelle-
mése.

Természetbeni és erkölcsi tör-
vény voltaképpen egy; a természetbeni bu-
dós, hogy növeljék hatalmunkat s ha ennek
az önkéntesnek engedünk, akkor erőnyeresen
vagyunk. Növeljük egybeniségünk egész
testileg és lelkileg; legyünk hatalmasak,
mint a hogy a régiók is azt tartották de-
rik embernek, a ki erői teljes birtokában
van. Minthogy pedig az ember igazi erő-
nye, hatalma egyik attributum nem-
pauljából a gondolkodás: az ethikai pa-
raucsol így is lehet formulánni: növel
kísér, világos gondolkodásokat is akkor
hatalmas és erőnyeres lenni. Így találko-
zik a tudás hatalmainak hirdetésében
Epikuros a holland metafizikus, Bacon
az angol empiristával.

Ekkor járul még az ethikában

az activitas és passivitas fogalma. Az
ember indulatai actívok és passívok a me-
re, hogy hatalmát növelik-e vagy csök-
kentik. Az utóbbiak - bámul, harag - az em-
ber szenvedései, a melyek által a kelet is meg
a lét is szenved. Ezek a passzív indulatok
közül az ember raboltságát, míg ex-
tel emberben a kista gondolkodás az ember
szabadságát jelenti. A kista gondolat az
activitas, a függetlenség, a szabadság; az
indulat pedig a nő szoros kötelékében a pas-
sivitas, a függés, a raboltság. Ezeket
csak akkor növeljük, ha a gondolkodást
fejlesztjük magunkban; csak a kista gon-
dolkodás utján győzhetjük le az indulato-
kat. A szenvedély jelenti a rabolgató-
ságot, a szenvedélyen való gondolkodás is
gondolatban való felszólalása: jelenti a rab-
oltság megsemmisítését. A Spinoza erőt-
esi tanítása tehát így hangzik: "Győz
le szenvedélyeidet gondolkodás által!"
A legfőbb titel mégis a gondolko-

dás legfelsőbb kifejlődésének kíváncsi, mert a
 ki a legfőbbek kútja, az a leg hatalmasabb.
 Igazán erős pedig az, a ki az egészet kút-
 ja, az az egész pedig Isten. Ennek megér-
 tését, mert a ki Isten megismeri, a ki a
 világot a maga nagy összefüggésében és
 nem elszakítottan nézi: az nem érzi már
 semmi vágyat, legyőzte a világot, az in-
 dividuációt, azt az irandulást, mely az
 egyet a többiétől választja, pedig az egés-
 zet kell tekinteniünk. A ki az egészet, Is-
 tent megismeri, az szereti is. Isten megisme-
 rése és szerete ennek a rendszernek a beke-
 rője. Mivel pedig mi Isten jészei vagyunk,
 a kikben Isten jelen van [mivel a hogy az
 egész minden egyetben meg van], ha Istent
 szeretjük akkor voltaképpen Isten öma-
 gát szereti. A legfőbb jó tehát az az értelem,
 melyben Isten önmagát szereti [amint inel-
 lectualis Dei]. Istenben találjuk megvalósít-
 ságot, az embernek csak egy üdvössége lehet.
 Istent szerelni, a világ-egységet megismerni,

dolgait egységben felfogni, az örökké-
 valóság szempontjából nézni.

Ennek a matematikai módon
 megért rendszernek végző pontja tehát az
 a misztikus kijelentés, hogy az emberi élet
 végső célja, boldogsága: Istenbe való elcsütye-
 dés. Istennek voltaképpen misztikus, mint
 Eckhart vagy Tauler, a kik Istent való
 elcsütyedésben keresték gaudolkozással Isten-
 ben való elcsütyedés. Olyan misztikus
 orvoslás, a ki magában teljesen feldolgoz-
 ta az egész modern gaudolkozást, átérteli
 a modern szellemet és a misztikus gaudol-
 kozás alapjait a világ oly koncepciójával
 igyekezik megalkotni, mely az emberi gau-
 dolkozás a teljes pótulás [misztikus elcsütye-
 dés Istenbe és a világ érzékelés felfogása]
 egyetértésében. Istennek rendszerének
 kivétel nélkül a legfontosabb részét, racionalizmus,
 a mely erővel és csap a maga elcsütyés és mis-
 tikus rendszerre lép. —

Locke.

A racionalistikus és általában a modern filozófia tovább fejlődésére nagy hatással volt Locke, a ki az angol filozófiájában hagyományos mértékben tovább fejlesztette. Locke [1632-1704] minthogy az angol filozófusok általában szerepeltek a kötelező művekben, Oxfordi egyetemen befejezte tanulmányait; a melyek körül kezinként a természettudományokhoz vonatkozó minthogy kötelezői listán egy ideig Berlinben tartózkodott, valamint visszatérte Londonba s ott Shaftesbury lord barátja, orvosa és gyermekeinek nevelője lett. A mi Shaftesbury a hatalmában állott, Locke is magas állásnak töltött be, de bukásakor neki is menekülnie kellett Franciaországba.

Ésőt mintha a ketten visszatértek hazájukba, de Shaftesbury újabb bukása miatt csak menekülni kéne nem lehetett őt.

Égve oramai Vilmos király lelkével Locke is visszatérhetett Angliába, a honnan már több nem is távozott. Felső politikai szerepét töltött be ekkor is, kiváltképpen az angol alkotmányban újranem meghonosított eszméiről.

Munkái időközönként a következőkben jelentek meg. 'Az emberi értelemről', 'Értelmezés az emberi értelemről', 'Stehány a nevelésre vonatkozó gondolat', és 'A természetiség és természetéről'.

Locke sokoldalú tevékenysége hatalmas alkotó volt a XVIII. században. Számos adott a század kultúrájának számos gondolkodásnak; belőle merítettek koros nagyvonalú és bölcsészeti. A franciaokra való hatás az encyclopædia munkájában nyilvánult; a nevelésre pedig oly fontos hatása volt, hogy az ő munkái, gondolatai nélkül a francia nemiség volna meg koros alkotó műveit. Nagy gondolatok alkotó volt, a ki a természet és természet gondolatok.

dolatai támasztak. Még volt az a kiváló
kutatásának, hogy az emberi gondolkodás
legmélyebben felismerjék is meg a vi-
lágitani egyetemes és könnyen érzékelő elő-
adományát.

Filozofiaja.

Locke filozofiai műköfésűek
van egy nagy gondossággal oldala, a me-
nyben a filozofia feladatának köré
kiacumban elnevezéséről, hogyan
nem alapján a gondolkodás határait meg-
állapíthassuk. Bacon és Descartes az isme-
retnek legalkalmasabb módját keresték;
csak nemben Locke, a ki látta, hogy egé-
sen elkerülhetetlenül mely egyforma hi-
vel vitatott az emberek, arra a gondolat-
ra jutott, hogy mielőtt valamitől meg-
védekezés alkalmunk, mielőtt gondolko-
nánk: szükség van megismerési el-
méni megismerő képességének határait,

hoggy így kikerüljünk azokat a tévedéseket,
a melyek a rántásra megérthetetlen dolgok
felett való gondolkodásból származnak és
hoggy meg tudjuk rajzolni lehetséges-egy-
általában ismeret, s ha igen hogyan és me-
dig terjed?

Hogyan erre a gondolatra jutott
Sokrates is a maga idejében a terminus-
filozofia és sofistika határánál, mint
a melyre Locke a dogmatizmus és a világi
skeptizmus vezetett. Locke az ismeret-
tani problémát tette a filozofia körpén-
jére és bár Kant elnevezte - az [junt-ot] em-
líti, mint a ki őt felebre keltette dogmatikus
elnevezés, kérésiglen hogy ha követve is
Kant gondolatainak kifejtésére Locke
nagy hatással volt.

Az emberi elnevezés megismerő képes-
ségének bírálata is kijutott a modern filo-
zofia köré. Locke ugyanis az elnevezés
tani analysis után igyekezett a megismerő
képességet megérteni. Teremtés ismert

kell az ismeretek eredetét, ha értékeik fölött
 iktatni akarunk. És bár Kant kétségtelen
 van, hogy az eredet dőltene az ismeretek
 fölött, mint ez ideig a Locke álláspontja
 diadalmas volt, mert a legfőbb kutató
 mindig is az ismeretek pszichológiai eredetét
 keresi a felvilágosítás arókuak
 obiectív értékei vonatkozásig.

Locke e kérdés, nem sensualis-
 ta alapon oldja meg, nem monja,
 hogy az ismeretek érzéshől származnak és
 nem egyebet, mint érzések. O az ismeretek-
 nek keltő eredetét kulajdonul: egyik az
 érzés [sensation, sensum] mely a külvilági
 dolgoknak értékeinkre gyakorolt hatá-
 sáiból keletkezik, a másik a gondolkodás
 [reflexion, reflexum], a mely nem egyéb,
 mint elveitük az érzésre iránított mű-
 ködése. Elménk működését azonban
 csak az érzés kelti fel, idősebbek tehát
 ismereteink érzéssel kezdődnek, de nem csak
 abból származnak. Locke tehát nem sensualis-

ta, hanem empirista, mert szerintük minden
 ismeret tapasztalattal kezdődik. -

Positív mértékű kifejtésével akar-
 ja lehetővé tenni, hogy előbb megértsük i-
 gyekörök az empirizmussal kötelekkel ellen-
 kerő, utunk született eszmék sauit. Ennek
 sauitása révén a rationalisták filozófiá-
 ban körmeggyőződésé vály, hogy a gond-
 kodás az emberi mellem eredeti kvalitása és
 a mit a gondolkodás által tisztán és ilá-
 gosan át látunk az más co ipso igit
 Locke kimutatja, hogy a utunk született
 eszmékkel mindott gondolatol sem nem egy-
 kezesek sem nem szükségesek, mert nem
 gondolja mindkuli, a mint a rationalisták
 állítják és nem is szükségesek [a rationalis-
 ták szerint azonban általában eszes és ellenük
 nem tudunk ellenetét felhozni]. Az idetli-
 sás [A=A] vagy a causalitas [mindkettő meg
 van a magán ok] tehát nem egyeznek, mert
 a gyermek a műveltség ember nem gon-
 dozza, őt erőt mint sem tudnak. Ezt pedig

neve lehet mondani, hogy bennük is meg van-
nak ezek az eszmék csak hogy tudatukban
alkalmazták gondolatukban; Locke ve-
rind ezeket mondatjuk gondolatuk,
a miről tudjuk, hogy gondoljuk, a miről
tudunk. De az eszmék műközségét sem
bírányítja az a körülmény, hogy azonnal
elismertjük igazságukat, hiszen mathe-
matikai tételek igazságát is azonnal állítjuk
s velük szemben nem tudunk ellenérvel-
leni. Az erkölcsi fogalmak pedig a jó, a
rosszról, Istenről stb. nem kétszám-
létek, mert nem egyekesek, hiszen majd
nem minden ember másképp alkotja meg
a maga nézeteit e fogalmakat.

Az ismeret úgy keletkezik, hogy
az ismeretnek az érzékek által nyújtott
anyagát az értelem formálja, felszerke-
zi a maga kerületekbe szelvé. Az ismeret
anyagát pedig az érzékek a külvilági
dolgok hatásaiból nyerik. Nem is egyéb
az ismeret anyaga, minth a dolgoknak

az érzékekre gyakorolt hatása, a mely vol-
taképpen nem hasonlít a tárgy tulajdon-
ságához, nincs objektív értéke, mivel csak
subjektív hatások. Ezt a gondolatot már
Descartes és Hobbes is formuláltak, de egyikük
sem oly világosan, mint Locke, a kinek
erre vonatkozó fejezetben ő a körmegegyo-
dóssá válna filozófiájában, hogy a tárgyak
tulajdonságairól alkotott képzeletünk stb.,
szag, íz, hang stb.] nem a tárgyak tulaj-
donságai, hanem csak subjektív hatások.
[secondary qualities]. Locke ezek mellett
a tulajdonságok mellett felsorolja a tár-
gyak azon tulajdonságait [ter, idő,
alak, helyzet, nagyság, mozgás], a melyek-
nek van objektív értékük, a melyek tehát
a tárgyaknak valóban tulajdonságai
[primary qualities].

Ezt tapasztalhatunk egy kézf
a Locke filozófiájában, mert nem vi-
háigítja meg, hogy az objektív [első-
leges] tulajdonságokról hogyan meret-

kez tudomással az elme. Mert ha ezek is csak az érzékek segítségével ismerjük meg [a melyek mikéntiségével pedig minden ismeret kezdődik], akkor ezeknek is csak subiectív hatásuknak kell lenniük, a melyekhez a testek érzékeiükre gyakorolnak. Eke elmulasztja megvizsgálni az obiectív tulajdonságok megismerésének módját és így bele esik a filozófusok azon hibájába, hogy néha egy gondolatot nem gondolnak végig minden oldalról.

Kaut fogja majd kimutatni, hogy elsőleges és másodlagos tulajdonságok között voltaképpen nincs különbség és hogy valamennyi tulajdonság voltaképpen másodlagos. Locke maga is érteke, hogy az elsőleges tulajdonságok nem azok teljes bizonyosságos arra nézve, hogy ezeknek a fogalmainak obiectív értékük is van, de mert erre a kérdésre nagy figyelmet nem fordított, nem tudta helyesebben formulázni. Különben érthető az a tö-

rekvés, hogy az ismereteket kette válassza, mert Descartes, Spinoza, Malebranche tanításai melyek bele vették az emberi gondolkodásba azt a meggyőződést, hogy a test nem egyéb, mint kiterjedés, a lélek pedig gondolkodás; eáltal a kiterjedés, mintha test igazi tulajdonsága jelenne meg a lélek gondolkodó tulajdonságával felhozott párhuzam révén.

A lelkiünkre jutó érzetek feldolgozásának az az a társulási és más pszichológiai folyamatok révén összetett fogalmainká válnak. A lelki processushozban így összetett fogalmainkra nézve az a kérdés merül fel, hogy ezen összetett állapotokban mily obiectív értékük lehet? Mily obiectív értéke lehet ezen egészen subiectív elmebeli eljárásnak, a mely teljesen az elme termeléséből folyik.

Substantia: Az elmebeli processus nyomon követhető összetett fogalmainak [substantia, modus, relatio] között vizsgáljuk először

a substantia fogalmát illetőleg, hogyan
 nak mily objectiv értéke van, mivel ex a
 többi körök a legfontosabb létező a modu-
 sok csupán a substantia modulusai, a
 relatiók pedig a modulusok viszonyai.

A fogalom értéke fölött az eredetiség-
 ven, keresi a substantia fogalmának
 eredetét s úgy találja, hogy azt véltá-
 pen nem tapasztaljuk, mert számunk-
 ra csak a dolgok tulajdonságai értéke-
 ketők, ezek pedig csak járuléka a sub-
 stantiának. Elvének azonban követeli,
 hogy a tulajdonságokat valaminek tu-
 lajdonságunk, valamire ruházzunk; en-
 nek a feladatnak felel meg a substantia
 fogalma. Inkonzisztenciája éppen abban
 nyilvánlik meg, hogy bár kimutatta,
 hogy a substantia fogalmának nincs
 objectiv alapja, hogy az csupán az elme ab-
 strakciója; még sem mondja ki, hogy substan-
 tia nincs, hanem azt a megalkuvósági in-
 síót mondja róla, hogy a substantia a tár-

gyak tulajdonságainak ismeretlen hordo-
 zója.

A substantia illeto - kisse miszté-
 kus - jellegű feloldja Lockes az alól a
 nehéz feladat alól, hogy döntse a lélek
 mi voltát nemre. A lélekről is azt kell
 mondania, a mi a többi dolgok substantiá-
 járól, hogy t. i. nem ismerhetjük meg. Van
 nek fogalmuk, a mikről általában nem
 nyilatkozhatunk, rólok semmi határozat-
 tal nem mondhatunk. Egy gondolat az, a mely-
 nek Kant még sokkal világosabb formát ad
 a kifejezés.

Humane lesz az a filozofus, a ki a
 Locke inkonzisztenciájának következtetését le-
 vonja. Kínosulva, hogy substantia nincs,
 mert csak az elme működéseiből származik,
 annak pedig nincs objectiv alapja. Hogy
 mégis fogalmunk van a substantiáról, azt
 Humane igérő következtetesen nem a substan-
 tia misztikus létezésével magyarázza, hanem
 egyenesen az elmeben keresi azt a psycholo-

gái okok, a mely c fogalmat létre hozta.

Az elme működése által keletke-
zett, más összeköttetési fogalmak [modus, relatio]
sintén nem objectív értékeik, nem a világot
ismertetik meg velünk, merő az elme subiectív
működéséből származnak.

Különböző valamely gondolat, éke-
ke, igazsága nem attól függ, hogy megegye-
zik-e a világgal, erről nem győződhetünk
meg, hiszen a gondolatokat a külvilág tár-
gyaival nem hasonlíthatjuk össze, merő
csak az elmeen vagyunk birtokában, ha-
nem attól, hogy beillik-e a gondolatok so-
rába. Ha a gondolatok között nincs ele-
mondás, ha harmonikusan összeragadnak, ak-
kor a gondolat sor igaz. Locke a metafizi-
kai objectív igazság fogalmának a he-
lyébe az immariens igazságot tette.

Következésképp - objectív - csakis ma-
gunkról szereshetünk tudni, saját lét-
körülményeinkről, de a világról nem.
Ennél elismeri Locke, hogy secondary is

primary tulajdonságok között voltakép-
sen nincs különbség, mert magán a világot
egyik sem ismerteti meg. A gondolatok kö-
zött fennálló viszonyokat is igyekeztünk ero-
portosítani, de ez a eszpoctositás minden-
él nélkül csupán empirikus össze-vetési
alapján készült, s így nem mondható teljes-
nek. E sorozat tagjai: causalitas, auran-
sag, mortalitas és coexistencia.

Locke filozófiájában lényegesen
következőben foglalkoztunk össze: 1, min-
den ismeret tapasztalattól származik, 2, a
tapasztalat kétféle kimenetelű: külső és
belső [sensation és reflexion], 3, az ismeret-
lek elemeit mind az érzékektől kapjuk,
4, az elemek a világot képviselet, úgy mutat-
ják, a minőség van, képviselet a minőség ad-
gok reánk hatást gyakorolnak [primary
is secondary qualities] 5, az egyetemes ele-
mekből álló processzus képviselet származ-
nak az összeköttetési fogalmak, a melyek között
a legfontosabb a substantia fogalma,

6.) a gondolatok összeköttetéseknek obiectív értéke és végül, minél nagy követhetetés és végső eredmény. 7.) rájuk nézve minss más igazság, minél a gondolatoknak magukkal való megegyezés.

A vallást elkülöníti a tudománytól sőt a társadalomtól az empirizmus, mondván, hogy bár a vallás igazságai nem számának az ésszel, mert azok Istent nyilatkoztatják ki: az ésszel mégsem élhetnek. Ezek körül nemcsak a maguk az emberek és is eljuthat volna, másokat azonban az értelem Istent segítség[nyújtatásuk] nélkül nem ismerke volna meg.

Az állam-szabványok köré elkülöníti a vallást az államtól, az államnak nem kell törölni a felhatalmazással, mert a vallás érvényre juttatása nem az állam, hanem a község dolga. Az államnak nem a vallásos meggyőződésébe nem avatkozhat; csak oly vallás gyakorlata, nem tár

meg, melynek tanai ellenkezőek az állam érdekeivel. Helyen vallása a katholicizmus, mert az az esztendősségek voltaképpen nem respektálja, mert a pápa feloldhatja a hívők esküjüket alól. Mivel pedig állam az esztendősségek nélkül nem állhat fenn, Locke számára államnak a katholicizmus és az atheizmus, mely utóbbi nem ismeri el, hogy a hívők bűntető hatalom volna.

Ethikája voltaképpen minsem, ha csak az, nem kétségünk, hogy az erkölcsi élet jó éreljés a boldogságban lakja. Nagy érdeme azonban, hogy az ethika megalkotására hívása az indulatoknak, vágyaknak s az akaratnak lélektani mechanizmusát illetőleg emek ismeretét.

Pedagógiaja körében nem keves, de nem annyira kíváló nevelési elvvel adott, a melyek utánmutatásul megalkotta XVIII. század pedagógusainak. Rousseau voltaképpen a Locke nevelési elveinek a kifejez.

Sője, mert már ő kívánja, hogy a nemzet
segye lehetőséi az egyén szabadság kifejtéséhez,
mindenképp a maga természetére szerint kell
nevelni [individualizmus a nevelésben], az
ismereteket szórakoztatás és a szellemiség
újra kell a gyermekekbe oltani és a neve-
lés fő céljainak azt a jóra elvezés kén-
sz, hogy az önálló jellemű embereket ne-
veljék a társadalomnak.

Államjogi tekintetben is alapvető
a Locke munkássága, csak az utolsó hatékony
tovább Montesquieu. Az államot ő is a polgá-
rok társaságának tartja, oly társaságnak,
melyben a hatalom szétválasztása köti össze. Ezer-
ek és évszázadok a polgárok hatalmuk egy-
részt átadják az államnak. Az államfor-
ma megállapításában elterjedt Hobbes és Spi-
nosától, mely alkotmányos királyság mellett
a képviselői rendszer tartja szükségesnek, hogy
a többség akarata érvényesüljön a kormány-
zatban. A kormányzat alap elvéül kívánja, hogy
a végrehajtó hatalomnak ki kell valasztania

előrejeléseiről.

Locke munkái valószínűleg kiemelt tá-
nyaja a XVIII. század irodalmának. Sok és
terjedelmes gondolatokat tartalmaz, a me-
lyek az ő idejében az újítások művészetéből ká-
szak és melyekhez éppen ezért szükségük volt
a francia neopaganizmus filozófusok, a kik
mind azt, a mi a Locke gondolatából elke-
vélő volt továbbfejlesztették és elterjesztették
úgy hogy a XVIII. század kultúrája magán
viseli a Locke gondolatának bélyegét.

Berkeley.

Berkeley [olv. britli 1685-1753]
filozófiája az angol gondolkodásnak egy
sajátságos iránya. Nagyobból a prutból
maul ki, mint Locke, de konzekven-
tebbé egészen az ismeret-tani problémák
megismeréséig más eredmények is jöttek.
Locke az ismeret két forrását különbö-

böktette meg: *sensatio* [a külső dolgok ismerete] és *reflexio* [a belsőkre irányított figyelem révén keletkező ismeret]. Hogy azonban ez a megkülönböztetés nem jogosult, azt a Locke filozófiájában előforduló ingadozások is éreztetik. Az ismeretek ugyanis ilyen alapon nem lehetnének válasznak, mert *sensatio* és *reflexio* között nincs határozott különbség. Hiszen az érzéktől keletkező ismeret [sensatio] sem egyéb voltaképpen, mint az érzetek, a bennünk végbe menő változásnak a megérzése. Szüntelen meg vannak jelenések, a melyek fölött nem lehetünk mi, hogy vajjon a reflexio vagy a sensatio körébe tartoznak-e? Elgondoljuk az érzetekkel járó értehi érvelnek, a melyek az érzetekből egyből támadnak bennünk és így a sensatio körébe esnek, de mint érvelnek a reflexio körébe viselik.

Berkeley meggyőződött a különbséges *sensatio* és *reflexio* között és egyetemesíti keni az ismereteket. —

Ez az egyetemesítés kétféleképpen történhetik. Az egyik mód mellett a reflexió és az anyag, hogy minden ismeretünk csupán a külvilági tárgyaknak reánk gyakorolt hatásai folytán keletkezik és az ismeretben nincs is egyéb, mint érzet, mivel az ismeret szerkesztésén csak az érzetek működnek az értelem kiválasztásával. Ez az ismeret tanis sensualismus, a melyet ha metafizikai utra érvegyesítünk [mivelhogy ismereteink csak a külvilági tárgyaknak, az anyagoknak értekeinkre gyakorolt hatásai révén keletkeznek, rájuk végre nincs is egyéb, mint anyag], akkor a materialismus származik.

Az ismeret-egyetemesítés második módja csak a reflexiót hagyja meg, mondván, hogy ismeretünk voltaképpen csak belső állapotaink megérzése nyomán keletkezik, tehát a mi szellemi lényünk állapotváltozásai. Ez a megoldási mód ellenfele a sensualismusnak és neve: spiritualismus.

Érkel a mórtal él Berkeley is lehetövé te-
ni ezzel reudore oly irányu kifejtésél,
a mely azon az alapon, hogy magától a vi-
lághól semmit sem ismerhetünk meg statis-
tümagunkat: azt tanítja, hogy anyagi világ
nincs is, legalább csak neve nincs, mely
mi meg nem ismerhetjük.

A spiritualismusról kívül van
még egy alapja Berkeley reudorának, a
mely ebbe az irányba terelte gondolkodását.

A középkorban az emberi gondolkodás
két nagy elleni áramlata állott egymás-
tal szemben: realismus és nominalismus.

Realismus alatt a mai jelentésből eltekintve
azt a filozófiai irányt kell értenünk, a mely
azt tanította, hogy a világi dolgok fogal-
mai keüleg meg vannak, minél realis lé-
sök és minél ilyenek minél is fogalmak
a dolgoknak, úgy hogy minden dolog két
részből áll: a dolog fogalmából és az ebből
a járulékból, a melyek az illető dolog
egyénisége kérik. Érzkel szemben a nomina-

lioták a modern gondolkodásnak inkább
megfelelően azt tanították, hogy a fogalmak
nem egyetlek, minél elménk subiectiv alkot-
ásai, a melyeket neveket ruhárukt fel és
erálta lehetövé kérik a dolog könnyebb
megértését. A fogalom [idea] mivoltára
vonalakörölag voltaképpen 3féle megoldás
volt: „universalia ante rem”, melynek ért-
mére az egyetemes fogalmak még a dolgok
léteése előtt teremtetlek [Raco] 2., uni-
versalia in re, mely szerint a fogalmak
a dolgokban vannak [középkori realismus]
3., „universalia post rem” a nominalismus
tanítása], mely szerint a fogalmak a dol-
gok léteése után elménk alkotja meg
és subiectiv értékek.

Ér a vita a renaissance közelet-
ével minél inkább a nominalisták diado-
laival végződött, a mely irány hívei azután
[első Urban Roger Baco] esakhamar oda-
hagyták az ismeret-tani vitát és a termé-
si realis megismerésére törekedtek. Az angol

és, ha köré, a melyben kimutatta, hogy a látás processusában nem csupán az érzékek működnek, hanem az érzékszervek, nemcsak a közvetlen érzéki benyomások az érzék közvetve kiegészíti régibb érzékek az újakkal való associatioja által. Ha pl. egy tárgyat nézünk, annak nem minden részét látjuk ugyanazon időpontban, de képeztünk emlékezteteli képekkel kiegészíti a szemleleti képet. Ugyan-
csak ő mutatta ki először, hogy a dolgok távolságaiak, mélységeinek, kiterjedéseinek megítélés nem egyaránt a szem működésétől keletkezik, hanem egyúttal az érzékszervek.

Ennek az eredménynek az ismeret-
sége is másképpen fejlődött. A szemlelet-
ben nincs egyéb, mint érzés és érzések emlé-
ke, emlékező a más dolgoknak nevének,
rájuk nézve voltaképpen nem egyéb a dolog,
mint az érzékek képeikkel való kom-
plexum. A dolgok nem egyek, mint képek
komplexumok, mert ha a dolgoktól levonjuk

a képeket, illetve az érzéket, akkor nem
marad semmi. Locke még hozzá teszi, hogy
elvéük a tulajdonságok hordozójának
odaképpel egy substantiát, a melyről azon-
ban ő nem mondja meg, hogy van-e neki
objectiv alapja. Berkeley szerint pl. a világ
nem egyéb, mint az ezt jellemző tulajdonsá-
gok illetőleg érzék, tehát: puhaság, szá-
rnyaság, békonyaság, még egy néhány érzés
és semmi egyéb. A dolgok érzékek, mert len-
ni voltaképpen annyit tesz, mint érzékre vetetni:
esse est percipi. Valamirek a létezéséhez
elég annyi, hogy tudomásunk van róla.

Berkeley különös felfogásnak
tartja azt, a mely szerint van egy anyagi
világ. Munka az? Hiszen azt úgy sem is-
merhetjük meg; ráunk nézve tehát nincs. -
Nem is szükséges ilyen világ létezését fel-
tennünk, mert ismeretünk tárgyi, anyagi
alap nélkül is keletkezhetnek, a mint azt
a hallucinatio mutatja, a melyben szem-
leletünk valami tárgy nélkül. Hogy mégis

teknek valamilyen okból keressük raj-
kunk kívül leső tárgyakban. Semmi a
következtetésnek Berkeley szerint nincs alap-
ja, mert mindenek dolgok azok az ér-
teken kívül, a melyeket tapasztalunk.

A Berkeley nézete voltaképpen csak annyit
váltott ki, a világ jellegéről, hogy mi-
ket eddig dolgoknak neveztek, az exculu-
itáknak kell nevezni. Metaphizikailag
nem lényeges tehát a változás, de ismeret-
ségi tekintetben rendkívül fontos.

Emeret tanulmányok alap-elméletei
tehát: az az érzésvetés igaz, a melyben
mindannyian meggyerünk, ha a szem-
let az általánostól elütő, akkor az: hallu-
cinatio]. Sőt és lélek kölcsönhatása na-
la nem problema, hiszen testek mindenek
csak lelkek és voltaképpen csak Isten hat a
lelkekre; a testek látszólagos változásai min-
denek egyebek, mint Isten hatásai, mely
mindennek Isten az oka. Így fejlődött ki
a sensualismusból a spiritualismus.

Minden Istenben van; maguk a ter-
mieseti törvények sem egyebek, mint a kép-
zeteknek Isten által előidézték rendje. Ko-
dák tehát lehetőségek, minthogy Isten e
rendet megváltoztathatja. Elvileg Descartes
és Spinoza mechanizmusa és az mond-
ja, hogy: mivel mindennek Isten az oka,
kell hogy mindennek célja is legyen, mely
Isten semmi sem teremtés nélkül. Az igazi
természet-írás-gálat tehát kezdődik Isten
az okokkal, minthogy azok vagy is a ter-
mészet Istenben, mint a célokkal. Ki kell
kutatni, hogy a dolgok mily célból ke-
szültek?

Berkeleyben voltaképpen egyet
a két filozófiai irány. Az ő filozófiája
sensualis alapú oda jut, a hom & calis-
malismus Descartes-on. Leibniz-on
és Spinozán keresztül Malebranche filo-
zofiajához eljutott. Malebranche is azt
tanítja, hogy a dolgokat Istenben ismerjük
meg, hogy tehát a dolgokat nem közvet-

ketlenül ismerjük meg] mert a dolgok saját
 egyáltalában nem hatnak], hanem csak
 azokban lévő képek által a világ
 négy részből áll: Éten, a dolgok
Étenben lévő képei, ember és végre maga
a világ. Bernketeg megkérdezi, miért, mert
 azért, az ember a dolgokat Étenben ismeri
 fel; de mivel, magának a dolgokat az em-
 ber úgy sem ismerheti meg, azok az emberek
 semmi hatással sem lehetnek, csakúgy
 voltaképpen mindegyik is.

Minis sikerül kényszerre, hogy
 ezeket lekeresés feltegyük, elég ha három-
 ban állapítjuk meg a lekeresés sávját.
 Éten, a dolgoknak Étenben lévő képei
 és ember, a ki e képeket magába fogadja
 és így megismeri a dolgokat.

És sok filozofusok közül azok
 egy része, a ki ehhez az eredményhez
 ugyan elvették a skatbrauche filozofia-
 jából.

Hume.

Hume [jum; 1711-1776] az an-
 gol mellett egyik legkiválóbb képviselő-
 je. Gondolhatása mely is tartalmaz,
 annyira mélyebb a rendszér, hogy ke-
 detben nem tudott gondolatával a su-
 dományos világra hatni. Nagy utasá-
 sítást tett már ifjú korában különösen
 Franciaországban, a hol megismerke-
 dett sok kiváló íróval, köztük Voltaire-
 vel és Rousseau-val is. Visszatérve Angli-
 ába 1738-1740 között egy három kötetes
 munkát adott ki: Értelmezés az emberi
értelmezésről, a mely bár egyáltalában
 nem vonatkozik a filozofia, a filo-
 zofiai irófalom egyik legkiválóbb ke-
 méke. Hogy eszméinek nagyobb elter-
 jedésért bízott, népszerűbb nyelven
 írt essay-ek, a melyek azonban min-
 den nem hatottak. É sikertelenül

elkezdte a természet ismét utasításokat tenni, a mikor 1748-ban vissza tért első munkájának világra és képen megírta, kiadvánál a ki: "Visszajelentés a természeti életről" ex. munkájában.

Gele unna a filozofiaért folytatott erőfeszítések kimerültségéből és külvilágban is végzetlen már a filozofiaért: az 1752-ben elnyújtott könyvtáriutakáltságot arra használta fel, hogy történelmi tanulmányokat tegyen, a melyek gyűjtemények egy része már lett: "Auglia története" 6 kötetben, a mely az első nagyra valószínű történeti műve az ókor óta. 1755-ben reuszkivül érdekes munkát írt: "A vallás természeti története" című alatti. 1767-ben halt meg, miután megérte barátainak hatalmára jutását és maga is magas hivatalba lépett be.

Hume ismeretlani tekintetben ugyanazon állásponton van, mint

Berkeley, a ki nagyra becsül pszichológiai elemzését, sőt, hogy az egyetemes igazságról kimutassa, hogy nincs. Hume az egész angol felvilágosult pszichológiának a leggyakoribb formáját adta, midőn kimutatta, hogy a lélekben csak képletlenség van: impressió [impressio; azaz a lelki jelenségek, melyek az érzék szervek működéséből folytató vagy általában kimerülten működés folytán keletkeznek, mint érzékelt valóságok keletkeznek pl. hang, szín, stb.; mai nevén szemlelet, érzéki képilletés] és voltaképpen nincs is más a lélekben, mint a mi az impressió [ajdai;] sem egyéb, mint az impressio cülike, halvány kopiraja, a melyet ismét fel lehet idézni [mai nevén képzet].

Az egész lelki élet tehát ezen az egy eredeti képző jelenségen alapul.

semlélet és képre. Az igazságnak po-
sít az a kriteriuma, hogy a képre meg-
feleljen a semléletnek. Mivel minden kép-
reket van megfelelő semlélet, azaz:
minden képre amilyen igaz, a menny-
nyiben megfelel a semléletnek és min-
den képreket kell, hogy megfelelő seml-
lete legyen, mert csak abból keletkezhetik.
Ezt tanította Berkeley is, a miután azt
mondta, hogy mindenek egyetemes jo-
galnak, hanem csak egyes kép-
reket. —

Hume-nak is meg kellett kü-
denie a téves lehetőségek problémá-
jában s ő e küzdelmet diadalmasan
fejezte be. Ha ugyanis minden képre-
ket megfelel egy semlélet, hogyan le-
hetnek hűvös képreket? Hume e k-
üzdést empirialis gondolatokkal abból ma-
gyarádta, hogy elvünk egy sajátosság
processus révén bizonyos képreket nem

a nekik megfelelő semlletekkel vonat-
koztatja, hanem másokra, a melyek-
nek pedig a kérdéses képreket nem ma-
solatás. —

Shajd nem meretünk e gond-
latuál annak alkalmazása. Vissza-
ja mindenképpen azt, hogy mi történik
a lélekben a semlletekkel és képrekkel
azaz, hogy melyek a képrek kapcsolás
körvénnyei? E psychologiai feladat meg-
oldásával minden idejűt megveti al-
jában a psychologia további fejlődésének.
Megállapítja, hogy a képrek kapcs-
olásnak négy körvénnyel van szerke: a
hasoulatosság, ellentét, continguitas
és causalitas. Képreket associa-
lótuan vagy azert, mert hasoulot, vagy
mert ellentetesek, ha térben vagy idő-
ben egymásra következnek vagy ha ok-
sági kapcsolatban vannak. Felada-
tunk közi ki megvizsgálni, hogy
mily erőik van e körvénnyek?

Ha két hasonló vagy ellentétes
 szemléletünk van [ill. képzetünk], akkor
 érzéken e hasonlóságot vagy ellentétet,
 egyeztetve konstataciójuk azt, minő ab-
 szolút igazság. A belső jelenségek ha-
 sonlóságának vagy ellentétének konstata-
 lása semmiféle logikai vagy ismeret-
 tanulmányosigle nem ütközik, úgy min-
 tén e hasonlóság jelenlétének vagy nem-
 létezésének konstataciója sem, a minél-
 fogva ezek az emberi ismeret alap tényei.
 A matematika éppen azért, mert a jelen-
 ségek mennyiségét vagy több, jelenség
 mennyiségi különbségét konstataálja:
 abszolút bizonyos tudomány, a melynek
 normáitól külön szolgát a többi tudomá-
 nyok értékeinek megítélésénél. A hason-
 lóság egy határ esete az arányosság, a
 mely esetben a jelenségek nemcsak hason-
 lók, hanem egyenlők is. Ebből kell az-
 aratán a substantia fogalmára.

A substantia.

Mi a substantia? Tekintsünk
 el a pszichológiai elméletől és vizsgál-
 juk az objektív jelenségeket, hogy mi a
 substantia? Locke a tárgyakat vizsgál-
 váan azt találta, hogy azoknak csak bu-
 lajdosóságait tapasztaljuk, de elménk
 követeli, hogy a bulajdoságokat vala-
 minnek bulajdosítsuk. Szerinte a sub-
 stantia a tárgyak bulajdosóságainak
 ismeretlen hordozója. Berkeley követke-
 zekesebb, s kiemeli, hogy substantia
 nincs, de vannak e világban emberi lét-
 kek, a melyek substantiája [az éw] hor-
 donna bulajdoságaik.

Hume Berkeley-nél is követke-
 zekesebb. Vizsgálja a tárgyak bulaj-
 doságaikat és elismeri, hogy azoknak ta-
 pasztalja, de tagadja, hogy olyak tapasztal-
 talud, a mi e bulajdoságaikat hor-
 donna. A substantia tehát oly képzet,

a melynek nincs alapja, nincs megfelelő
semlélete, tehát nem igaz. Még kell azon-
ban magyaráznia a fides képzés kelet-
kezését és ebben nyújtja első próbáját
a fides képzés keletkezését magyarázó ge-
nialis elméleteknek.

Ha egy tárgyat pl.: kitérő
látunk, tulajdonságait összekapcsol-
juk és valahányszor a kitérő látjuk:
ez összekapcsolás mindig egyformán
megfekszik. Ilyen révén a kitérő tulaj-
donságai összekapcsolásának egyfaj-
ságos egyformasága támaszt és mi elme-
teli működésünk egyformaságát [amely-
ről van képzésünk] összeköszöljük a tu-
lajdonságokhoz a dolgokban lévő állan-
dó változatlan hordozójával. Elme-
működésének egyformaságát belevisszük
a tárgyakba. Így keletkezik a subiectiv-
elméleti tevékenység semléleteiből val ma-
gyarázat úján egy obiectiv fogalom:
a substantia. A terméketnek tulajdonis-

juk a tulajdonságok egybe kapcsolását,
holott mi régeztük azt.

De Kume tovább megy Berkeley-
nél is és kimondja, hogy nemcsak a tár-
gyaknak, hanem a léleknek sincs sub-
stantiája, mert substantia egyáltalában
nincs obiective. Kume ki meri mondani,
a mitől clotte semmi sem, hogy d. i., a
mielmeink, a mi lelkünk sem substan-
tia. Mert a miénk én émeink tudom ma-
gamat, minden tulajdonságomat, min-
den érzéseimet, gondolatomat, akarat-
omat magamra vonatkoztatom, én
még sem vagyok substantia, mert ha
magamba tekintek ilyen és olyan
tapasztalatok magamban, a melyekről
a filozófusok beszélnek. Magamba te-
kintve én is nem tapasztalatok, csak en-
nek tulajdonságait: érzéseket, gondola-
tokat, akaratokat, egyes képzeteket, de
soha sem én is. Találunk magunk-
ban egyes képzeteket, a melyeknek mindegy-

komplexuma vagyunk, de az a közös
törvény, a melyből mind ezek kiágaznak:
nem tapasztaljuk.

Haga Hume is elismerte e gondolat
mérteiségét s ennek tulajdonított, hogy
gondolatai semmi irakkal sem kellettek.
Ezért kiagya első munkájának a sub-
stantiára vonatkozó részét a „Ungvár”-
ból úgy hogy ez a fejtegetés - mivel első
munkája majdnem bejelené elvont- is-
meretlen volt a filozófiai irodalomban. Őt
sem ismerte és egészen önállóan kellett
ugyanerre az eredményre jutnia bár prob-
léma sokkal általánosabban fogta fel és
mélyebbre ásott az emberi gondolkodás ta-
lajában, mint Hume.

A contiguity szerinti associati-
ónak jogosultságát éppen úgy elismerte
Hume, mint a hasonlóság és ennek szerin-
tieknek, mert a mi közben és időben érintkezik
és amit mint ilyen érintkezés fogunk fel: az kény-
smond fogva az egymásután szerinti társítás

jogosult. Ha azt mondjuk, hogy az égi kábo-
rumnak előbb a villámot látjuk s azután
halljuk a mennydörgést: az egymásután-
nak egy kényes követelet, a melynek van
alapja a valóságban.

A causalitás problémájának ismét
a kérdés veti fel, hogy mely impressio ad-
gát e képzeletalkotásnak alapul? Erre vonat-
koztat az kell felelnünk, hogy mi tapasztal-
juk a jelenségeket egymásutánjában, hogy
egyik jelenség a másikat következik, de
nem tapasztaljuk, hogy egymásból követke-
nének. Ha elemezzük a causalis viszonyok-
ra vonatkozó tapasztalatokat, nem talál-
hatjuk bennük azt, hogy az első jelenség
[az ok] szükséges képpen idézi elő a másod-
ikat [az okozatot]. Hiszen szükségeset
tapasztalni nem lehet; az csak nem tapas-
talhatjuk, hogy a jövőben valamilyen a
megfelelő okra fogja előidézni. De egyál-
talán nem tapasztaljuk, hogy egyik jele-
ség előidézi a másikat; nem tapasztalhat-

juk közvetlenül az a tény, hogy egyik jelenség a megelőzőből folyik. A léte-
ményeink tapasztaljuk, hogy egy mozgó tárgyunk egy nyugalomban való állás után
kezdve után az utóbbi is megmozdul, de
hogy az első tárgy miként adta át a mo-
diknak mozgási energiáját az egyszerűen
nem tudhatjuk. Ugyanilyen problémá-
kusan az akaratlagos mozgások is, a me-
lyeket a testben voltaképpen a lélek idéz elő.
Nem tudhatjuk, mert nem tapasztaljuk,
hogy miként interválja az akarat az ide-
gket.

Nem tapasztalhatunk egyebet,
mint a jelenségek egymásutánját, mely
mivel is egyet a valóságban. Hogy mégis
van fogalmunk a causalitásról, annak
alapja egy subjectív gondolat-proceszus.
Elmünk ugyanis sokszor társítva van egy-
másra követhető jelenségekkel [pl. A után
B jelenséges] eszünk, hogy minden A-juk
esetében B-nek is jel kell öltetnie tudatunk-

ban, mivel e két jelenségnek egymásután va-
ló gondolatát már megszoktuk. A gondola-
tok e subjectív tényössetűségét, melyet mindig
igazi impressió tapasztalunk] átmagya-
ráztuk a természeti objectív-tűkésége kap-
csolatára s azt mondjuk, hogy a dolgok van-
nak összekapcsolva causaliter, holott kap-
csolás elvünk subjectív pszichológiai mű-
ködése.

A causalitas tehát nem abszolút
igazság, csak hisz, a melyben binni lehet
sőt kell, de bizonyítani nem tudjuk.
Hume nem követhető értelemben skep-
tikus csak a metafizika iránt bízal-
matlan, a melynek egyik fő tételéről ki-
mutatta, hogy bizonyítani nem lehet.
Igazi autonómiának tartja a mathe-
matikát scilicet azt is, hogy tényeket
constataálhatunk, tehát megismerhet-
jük a természetet. A causalitas teigye
is nagyon valószínű, mivel többször
tapasztaljuk a causalis kapcsolatot

és mivel jobban meg tudjuk különböztetni azokat a pusztán egymás után következő jelenségektől: annál inkább hiszünk benne, hogy van a dolgokban objectiv causalis kapcsolat. Azonban ez a causalitas csak valószínű lehet, sohasem abszolút igaz. Hume nem is skeptikus, hanem inkább probabilista. Nem igeri nem valószínű, hogy a dolgok más milyennek legyenek, minél a minőknek néi megismerjük, de nem abszolút bizonyosak az ismeretek, mert éppen tapasztalaton alapulnak.

A vallás, mintha többi angol filozofus is külön választja a tudománytól. Az az emberi szellemnek egészen más lényelme, mely külön áll a tudástól. Elfordul a deisták és theisták vitázkodásáról, mely az Isten bizonyításával foglalkoztak a substantia és a causalitás kétféle alapján [legfelsőbb Való és a kevert világ Okai]. Hume, a kic kétfé-

galomnak subjectiv voltát kimutatva elvileg is távol állott a vitathozástól. Különben is meggyőződése volt, hogy Istenről semmit sem tudhatunk, de mindent hiszünk. Vallási felfogása megegyezik a Páco-éval és így közel áll a credo, quia absurdum-hoz.

Hume az első, aki a vallás eredetét igyekszik megmagyarázni. Helyes ártóval az emberi lélekben keresi az eredetét, annak természetéből magyarázza a vallás fejlődését úgy hogy a vallás története inkább keppén a psychologia egy fejezete. Az ő idejéig elterjedt intellektualizmussal szemben ő csak morális szempontokat keres a vallás eredetében. Sokelőtt úgy magyarázták a vallást, hogy az az emberi félelemből származott mely az ember arra az érzékeltetéstől való esztelenre birta, hogy a legfelsőbb hatalomhoz könnyörög jő segítség a kisebbekkel szemben. Ezzel az intellektualizmussal szemben áll a Hume és Kant felfogása, a kic

mering a vallois értelmessétt erkölcsi tan.

Mivel Hume a vallási gondolkodásnak az erkölcsiön kívül eső képekre nem fordít gondot: itélte egyoldalún is és pl. többre bennőli a polytheizmust, mintha egy Isten, királdó vallások, éppen mert nem veszi bekenybe, hogy érkelni szempontokból ex utrobbi mennyire jótette áll az előbbinek. Erre az itélésre is a vallás oly jellegűre verekte, a mely csak a gyakorlati, az erkölcsi ösztönökkelgítését kívánja a vallástól. Hibájában rojafel a monotheizmusnak a kirelmélettelgget, a mely oly nagy vérszűréséket okozott.

Erkölcstani-ban ő is szükségemek monlja az erkölcsi élet megismerésére az indulatok és szenvedélyek psychológiájának ismeretével. Az indulatok kiejés és kiűrs csoportokra osztanak; ezeknek tárgya-lása sajátosságos determinatívus és utilitativus morálhoz vereknek. Tanítja a determinizmust, bár a causalitas abszolút igazságát tagadta. De védelmezéséig annak, hogy

a minő a természettudós is folytatja kutatás munkáját, ha a causalitas csak valószínű is, éppen így kell az ethikának fiörkénne az emberi eseményekről okair, mert az okai kapcsolata, jonalán ő is a legnagyobb valószínűséggel következtethet.

Az erkölcsi életet voltaképpen a költő, a társadalmi életben hájja és az élethe socialis szempontokból magyarázza. Ő az, a mi a közösségek háruál. Nem új gondolat ex ugyan, de előtte nem hangzottokkann annyira, minő Hume, kiűek egybenőbb barátja Adam Smith igazán eredeti módon alkalmarta a gondolatot az ethikában és annal-gardaragban.

Leibnitz.

Leibnitz a Descartes által költő rationalistikus filozofia folytatója és bizonyos bekenybe kiegészítője. Itak, karkult a rationalistákól, különö-

sen Spinozától, de azért ó nagy és értékes
 közfelfogás. Eredetisége főként abban áll, hogy
 a substantia fogalmába egy új alkotó
 részt, az erő fogalmát vitte be. A rationalis-
 tika filozófusoknál ez a fogalom hiány-
 zik [Descartes anyagát csak kiterjedés, a
 Spinoza substantiája kiterjedés és gondolkodás,
 de az erő mint a kétfőnél hiányzik];
 ez magyarázza meg, hogy a filozófusok
 pseudorelychous, szinte kísérteties és min-
 den valószínűség, elvességgel nélkülöz.

Ez a hiány pótolta Leibnitz,
 aki az erő fogalmára helyezte a fősúlyt,
 mondván, hogy minthát az erő nyilvánvaló,
 az hirtelen látni a kiterjedést is és minthát, mert
 a mi substantiának nevezünk az nem más,
 mint erő. Mindennek a legegyszerűbb erő, mert sub-
 stantiának lenni; működő erőnek lenni; ha-
 lással, veigben vinni voltaképpen egy gondol-
 latnak külsőbörő kifejezése. Ez egy egészen
 új világfelfogást állapít meg, olyan mak-
 mona a világot, melynek legegyszerűbb az immanen-

riális erő.

Mikor pedig az erő természetét viz-
 gálta: kérelmet Descartes-hoz. Kérve kért
 tudomásunk nekünk csak egy erőről lehet;
 minthát, a mi a magasságról, vonakodástól
 és más erőkről tudunk, minthát nem ta-
 pasztaljuk, mert az ember csak az anyagot
 látja, de nem az erőt, a melyet csak hozzá
 gyűjtünk a tapasztalt jelenségekhez. Vagy egy
 erőt ismerhetünk meg igazán, az, a melyet
 közvetlenül belső tapasztalattól ismerünk:
 saját lelki erőnk. Minthát Descartes, Leibnitz
 is azt mondja: sum cogitans és mert
 csak ez lehet az egyedüli közvetlen meggyő-
 ződésünk, minthát a mi van csak így: cogi-
 tans lehet. Substantiának lenni tehát
 nemcsak annyit jelent, mint erőnek, füg-
 getlennek lenni, hanem egyúttal lelkinak,
 gondolkodónak lenni is; mert minthát a mi
 van stellem természetű.

Leibnitz pseudorelychous az erő fogal-
 main kívül van még egy felfogása: az indi-

vidualismus fogalma. Minden erő indivi-
duum, egyes, egyszer, summagabao van
minden mástól függetlenül. Descartes áll
az anyagról és nem vette észre, hogy csak a-
nyagok vannak, Spirituálitól voltaképpen
csak a substantia van, mert mindegyik a mi van,
annak halvány motívulása. Értelme szerint
Leibnitz közelebb visz a keletkezéshez, a mi-
dőre kiírta, hogy statis az egyes létezik
[his nem tagadja kiérte az egyetemes fogalmak
létezését], minden a mi van egyes és egyszer.
Minden egyes erő, mert a változás
körvénnyel hordja magát; pedig a részleges
substantiák egyetemeségét éppen a változás
körvénnyel adja meg [La loi du changement
fait l'individualité de chaque substance
particulière]. A részleges substantiák, lé-
tezők egyének: a monas-ok, a melynek fo-
galma hasonlít az atom-éhoz, mert mindegyik
az a világ alkotó része, orthatastlan, de
különbözik a Demokritus atom-jának fogal-
mától annyiban, hogy a monas eleven erő,

lételem, egyik a másiktól teljesen függet-
len substantia, egymástól egészen külö-
nösök stellemi természetűek, míg az atomok
egyformák, testek, egymásba kapcsolódnak.

Leibnitz szerint a világ ortha-
tastlan, egymástól független és teljesen egy-
ni erő-pontokból áll. Mivel azonban mi
csak egy erőfőismerünk meg igazán: a gu-
dolkozás, a képzelet, a percepció, ezáltal
monas voltaképpen nem egyéb, mint egy
képzelet erő, egy kis gondolat, gondolkodó
való. Minden a mi a világban van: gu-
dolkozik. Ezt azonban nem szabad félre
értetni. Leibnitz nem fantazista a mi-
köz kiírta, hogy minden a mi van gu-
dolkozik nem az emberi gondolkodásra gu-
dol, hanem annak különbözőségei.

Leibnitznak volt érzése az álarcok és fo-
kozatok iránt, hiszen a végletekig rami-
tisnak ő az egyik feltételezője. Matematikai
és fizikai tanulmányai révén észre vette, hogy
a természetben minden a mi van: véglet

fürone átlátnakban és fokokon van. Ki-
dön tehát az mondja, hogy mindegyik a mi
van gondolkodik: arra a végteleen átlátnak
gondol. a mely a gondolkodásban is el-
kelhet. Valamint saját belső állapotai-
ban vannak igen világos és homályosabb
momentumok, a tudat előterében álló vi-
lágos képek és a háttérben maradó homi-
lyosak: aronképpen van ez a minőség
is az ember gondolkodásaitól és a külső-
ző organikus lényeken keresztül az élethez
világig.

Leibnitz volt az első, a ki meg-
figyelte a lelki jelenségek tudati fokainak
imperceptibilis átlátnak. Eladdig voltak
a tudat állapotok, de hogy a tudat olyan va-
lami, a mi a minőség vagy minőség
van, hogy bizonyos fokokra emelkedhet és
állhat, hogy voltaképpen tudattalan és
tudatos egy láncz-sor két végén állnak.
mindegyik Leibnitz felfeléig nem fejtették.
Leibnitz a tudat állapotok átlátnak viszonyát.

vannak tapasztalható, hogy az emberben is hasonló
állható annál legalacsonyabb fok: az alacsony
állapotban; emellett még magasabb rangú
az életem, a legmagasabb az éber állapot, a
melynek aronban szintén vannak fokai.
A tudat állapotok legalább fokai, petit percep-
tion-nak nevezik s ekkor jelleme a minőség-
közé világosabb tudat állapotok sorozatát
vetik.

A monas-ok közt az alkalmas-
ra a végteleen átlátnak gondolatát, megkü-
löntet: alvó éber és a kettő között álló
monasok, a stérius, a mi az élethez ter-
mészet az emberre vagy a kettő közé helyezett
organikus világos gondolatok.

Ez az átlátnak rendkívül kevé-
sen gondolat, melyből sok mindegyik
állható: első sorban a fejlődés fogalma, a
melyre addig a filozófia nem adott magyará-
zatot. Ha ugyanis a monasok között ilyen
átlátnak van, akkor alacsony rangú monas-

ből magasabb rangu lehet a fejlődés-
jáv; a monas emelkedhetik akálta, hogy
kisebül eufatos állapota. Így a fejlődésen
egész világ egyetm és minden egyes monas
közében lehetősége. Az átmenet gondolata ke-
rész magában foglalja az általános fejlő-
dés és az egyéniség gondolatát. Az egyéniség
az egészen a nyitáson alól, már a remais-
sance jelkészeteként. E. P. Brunoban, a
kiseb, reutereben érvényesül az a gondolat,
hogy az egész a világ központi pontja [bár a vi-
lág felfogásának látköre szélesbe lett], de E.
Bruno az egyetmes jelenségkel vizsgálva
oly panteizmust állít fel, a melyben egyet-
mes és individualis alkotó elemek vannak.
Descartes, Spinoza reutereben az individu-
um nem érvényesül; csak egészen kiemel-
késben élve az egész. Leibnitz reutereben
ellenben a modern ember individualizmus-
sa jelenik meg: minden ember egy mikro-
kosmos, mert minden egyén, független és me-
gában hordja fejlődési körét.

Leibnitz reutere az erő és indivi-
dualizmus fogalmában kiegészíti a rationalis-
tis filozofia fejlődését. Aruban e két fogal-
mat össze kell egyetkeztetnie a világ egysége-
vel. Hogyan lehet az erőnek, a monasok-
nak substantialitása és individualizmus-
sát, függetlenségét összeegyeztetni az egyet-
ges világgal, a melyben a jelenségek egymás-
sal összefüggnek? Ezt kért újabb felme-
ről a világ dolgai egymásra hatásának,
összefüggésének problémája, a minél éle-
sége növeli a monasok egyetese volta, az
a termékek, hogy minél több független,
magukba zártak s egymásra nem hatnak.
Leibnitzuán a hatás problémája új megol-
dást nyert. Ezen fogalmának jehonialis-
sával. Azt tanítja ugyanis, hogy a mona-
sok egymástól függetlenek és egymásra
nem hatnak, de Ezen úgy kértet meg
az egész világot, hogy minél több monas, a
maga utján haladva: az egész minél
több harmonizáló fejlődésű legyen.

És a harmonia előre meg van állapítva [har-
monie prés établie, harmonia prestabilita].
Az a festői karoubat, melyet a világ dolgai
nak congruentiájában magyarázók elvile-
kre alkalmazhatók: harmonia részekben és
elvételekben vonatkozik. Az ő világainak
dolgai akkor a kétféleképpen karoubatnak,
a melyek tökéletesen egyformán járnak
[nem azért, mert köztük mechanikus ön-
szerveződés van, sem mert valaki folyton
meggyeztetli járásukat], hanem], mert
az isten mestere oly tökéletesen kimutatta
el mint a kellőt, hogy járásuk mindig
harmonikusán történjék.

Van tehát egy legfőbb lény, mely-
nek szellemében világ keletkezik és
megvalósulása történik. Az egész világ
 tehát, az összes világok kiugrási-
pontja, az isteni világ. Maximalisan
 Leibniz nagyon közel jutott Spinozához,
 a kitől pedig pantheizmusa is igyekszik
 látni maxime. Ha az isteni világ terem-

telte a világokat, akkor ezek mégsem oly
 függetlenek és önállóak, nem egyenként
 valók Istennel, mert keletkezésük, nem is
 substantiák és nem sokban különböznek a
 Spinoza substantiájának módusaitól.
 Leibniz perszere igen érdekes és értékes ki-
 szerlés az individualizmusa, de a mielőtt
 meg akarja egyeztetni a világ és a szük-
 séges istenség egy séges fogalmával, ah-
 kor ellenmondásba kerül önmagával, mert
 a világok elvontak igazi egyéniségükkel.

Isten fogalmából származik theo-
 dicaeja. Meggyőződése, hogy ez a világ
 a lehető világok közül a legjobb, mely Ist-
 ken végig gondolta az összes lehetséges vi-
 lágot, kiválasztotta azok közül, a melyik
 a legjobb és megvalósította. Nem Istent akar-
 natán mutat, hogy minél a legkisebb, a leg-
 jobb világok gondolta minél a legkisebb-
 masabb: azt megvalósította. A világ köte-
 leneiségeinek egyediül az az oka, hogy Isten
 e világot, minél megvalósítandó véges van

lós nem gondolhatta végig köteleken, mert a véges köteleket nem lehet. Az életet elviselhetőknek tartja s még a bajokat is optimista felfogással a boldogság dómorái között kelti.

Értekezés az emberi értelemről ex. műve-
ker egy commentarizált és újított jegyzet-
kel, a melyet azonban csak 1756-ban adtát
francia nyelven: "Nouvelles de l'entendement
ex. alatt. É. munkában főleg a "petit percep-
tion" és a lélek aktivitásának fogalmát
kaválta. Locke-val szemben utalja,
hogy a lélek nem tabula rasa, melyre a kü-
világ felirja hatásait, hanem maga a lé-
lek is aktiv szerepet visz az ismeretek alakí-
lásában a maga természetéből is hozza a
vám az ismeretekhez. [Értekezés az emberi érte-
lekről kisített Kant.] Sem egyszerű kint
a lélek a világgal szemben, hanem inkább
olyan görögös tükrölés, mintha a minőség
facsor ez emelked, a mely a maga természetén

fel is bele keveri a finy sugarak visszaveré-
sének módjába.

Az értekezés születésének
illeti, ezekre vonatkozólag a petit percep-
tion fogalmával él. Az identitás kétféle
képpen gondolják ugyan tisztán, de a gon-
dolat, élhet bennünk, mintha homályos gon-
dolat, a mely reflexió révén világossá fej-
lőhetik. -

Psychologiaja az tanítja, hogy
a lélek is monas a többiek társaságában,
a mely ösregeit keletnek nevezünk, de oly
kedvező helyzetben van, hogy a monasok
egész ösregeit jobban tükrözi mintha a
többiek. A monasok mindegyike ugyanis
gondolkozik, mintha gondolja a vilá-
got, tehát mintha monas tükrözi a
többiek s mintha monas ismét attól
függ, hogy mily világosan tudja a
világos magában tükrözködni. Egyéni
tanítás ez, melyből lélek emelven világos
bi az emberi kiváltság érteke.

Leibnitz nemcsak rendszerező filozófia de gondolatokai - ha nem is éppen a legmélyebbek és legfinomabbak, mintha mondaszellemini terméke és a belső fejlődés gondolata -, de mégis rendszere egészen vége nagy hatással voltak Christiano Wolffra, aki a gondolatokat azután bannulatos analitikus képességgel systematikus rendszerbe foglalva exaltat Leibnitz rendszerét taníthatóvá tett. Később alább ugyan sokak szerették a nagy gondolatok, de a rendszer népszerűsítéséért éppen az vált szerencséjére, hogy a gondolatok egy listé drukkírozottak s ezáltal könnyebben megérthetőkké váltak. -

Tartalom.

	Lap.
Az újkor filozofia kezdése	1.
Renaissance	6.
Petrus Pomponatius	14.
Ramus	16.
Montaigne	19.
A termékek, - hisz-, és államszervezés	27.
Ujjá-születése:	
Erasmus	31.
Cardanus	35.
Paracelsus	37.
Eckhardt	39.
Bodin, Gentilis	49.
Grotius	50.
Felesius	54.
Patribius	56.
Giovanni Bruno	56.
Galilei	62.

Az új kori filozofia	63.
Bacon	64.
Descartes	82.
Sum cogitans	94.
Isten fogalma	99.
A substantia fogalma	103.
A test	105.
Hobbes	110.
Az occasionalismus	123.
Geulince	132.
Malebranche	137.
Spiroza	143.
A substantia	156.
Attributum	158.
A motus	162.
Az ember	169.
Allan-tan	172.
Ethika	173.
Locke	178.
Berkeley	195.
Hume	209.

A substantia	215.
A causalitas	219.
Leionide	225.